

ISSN 2617-0159

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ**

КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧА СИСТЕМА: ВЧОРА. СЬОГОДНІ. ЗАВТРА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2 (10)

Чернігів 2021

УДК 343.8(051)

K82

DOI 10.32755/sjcriminal.2021.02

Рекомендовано до друку вченою радою Академії Державної пенітенціарної служби (протокол № 14 від 21 грудня 2021 р.).

Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра: науковий журнал / Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПТС, 2021. № 2 (10). 148 с.

У цьому номері журналу «Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра» вміщено статті, присвячені кримінально-правовим та кримінологічним проблемам, організаційно-правовим питанням виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, теорії і практиці застосування позбавлення волі, загальним питанням і забезпеченню діяльності персоналу, актуальним питанням галузевих юридичних наук.

Видання буде корисним для науковців, викладачів, аспірантів, магістрантів та студентів закладів вищої освіти.

УДК 343.8(051)

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОЇ РАДИ:

Тогочинський О. М., д-р пед. наук, проф., ректор Академії Державної пенітенціарної служби, заслужений працівник освіти України.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Пузирьов М. С., д-р юрид. наук, старш. дослід.

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Тазієв С. Р., д-р юрид. наук, заслужений юрист України;

Олійник О. І., канд. юрид. наук, доц.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Андріяшко М. В., канд. юрид. наук, доц., доц. кафедри загальноправових дисциплін та державного управління, Барановичський державний університет (м. Барановичі, Республіка Білорусь);

Карелін В. В., д-р юрид. наук;

Коломієць Н. В., д-р юрид. наук, проф.;

Ніщимна С. О., д-р юрид. наук, проф.;

Олефір Л. І., канд. юрид. наук; доц.;

Партенадзе О. А., д-р права, проф., керівник департаменту права та публічного управління, факультет юридичних та соціальних наук, Батумський державний університет імені Шота Руставелі (м. Батумі, Республіка Грузія);

Скаков А. Б., д-р юрид. наук, проф., проф. кафедри кримінально-правових дисциплін, Євразійський національний університет імені Л. М. Гумільова (м. Нур-Султан, Республіка Казахстан);

Чумак В. В., д-р юрид. наук, доц.;

Шумна Л. П., д-р юрид. наук, проф.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: *Олефір Л. І.*, канд. юрид. наук, доц.

Заснований у 2017 році. Свідчення про державну реєстрацію: КВ № 22778-12668Р від 30.05.2017

© Академія Державної пенітенціарної служби, 2021

ISSN 2617-0159

**MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE
ACADEMY OF THE STATE PENITENTIARY SERVICE**

**CRIMINAL AND
EXECUTIVE SYSTEM:
YESTERDAY. TODAY.
TOMORROW**

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 2 (10)

Chernihiv 2021

UDC 343.8(051)

DOI 10.32755/sjcriminal.2021.02

Recommended for printing by Academic Council of Academy of the State Penitentiary Service (Protocol № 14 on December 21, 2021).

Criminal and Executive System: Yesterday. Today. Tomorrow: a Scientific Journal / Academy of the State Penitentiary Service. Chernihiv: Academy of the SPS, 2021. № 2 (10). 148 p.

This issue of the journal “Criminal and Executive System: Yesterday. Today. Tomorrow” contains the articles, dedicated to criminal and legal, criminological problems, organizational and legal issues of sentence enforcement not related to imprisonment, theory and practice of application of imprisonment, general issues and providing of personnel’s activity and topical issues of branch juridical sciences.

The publication will be useful for scholars, postgraduates, teachers, master students and officers, students of higher educational institutions.

UDC 343.8(051)

HEAD OF EDITORIAL AND PUBLISHING COUNCIL:

Togochynskiy O. M., Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor, Rector of the Academy of the State Penitentiary Service, Honored Worker of Education of Ukraine.

EDITOR-IN-CHIEF:

Puzyrov M. S., Doctor of Sciences (Law), Senior Researcher.

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Tagiev S. R., Doctor of Sciences (Law), Honored Lawyer of Ukraine;

Oliinyk O. I., Ph.D. in Law, Associate Professor.

EDITORIAL BOARD:

Andriiashko M. V., PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of General Legal Disciplines and Public Administration, Baranovichi State University (Baranovichi, Republic of Belarus);

Karelin V. V., Doctor of Sciences (Law);

Kolomiets N. V., Doctor of Sciences (Law); Professor;

Nishchymna S. O., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Olefir L. I., Ph.D. in Law, Associate Professor;

Partenadze O. A., Doctor of Sciences (Law), Professor, Head of the Department of Law and Public Administration, Faculty of Law and Social Sciences, Batumi Shota Rustaveli State University (Batumi, Republic of Georgia);

Skakov A. B., Doctor of Sciences (Law), Professor, Professor of the Department of Criminal Law Disciplines, L.N. Gumilyov Eurasian national university (Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan);

Chumak V. V., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor;

Shumna L. P., Doctor of Sciences (Law), Professor.

RESPONSIBLE SECRETARY: *Olefir L. I.*, Ph.D. in Law, Associate Professor.

ЗМІСТ**I. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ
ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ****Берднік І. В.**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕТИПОВІ ФОРМИ ПОСЯГАНЬ НА ДОВКІЛЛЯ
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ОКРЕМИХ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ7**Грищенко О. П.**ФІКЦІЯ В ЗАКОНОДАВЧІЙ КОНСТРУКЦІЇ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАКІНЧЕННЯМ СТРОКІВ ДАВНОСТІ..... 21**Иманбаев С. М., Романова А. Н.**СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ИНСТИТУТА МЕДИАЦИИ ПО УГОЛОВНО-
ПРОЦЕССУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН, США
И ВЕЛИКОБРИТАНИИ 35**Колб О. Г., Колб Р. О.**КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА ІНШЕ НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОБІЖНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ 49**II. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ,
НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛИ****Мицька О. І.**СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМ ШТРАФУ ЯК ВИДУ
ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ..... 63**III. ЗАСТОСУВАННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА****Музыка В. В.**ANALYSIS OF THE STATE OF SCIENTIFIC RESEARCHES OF SENTENCE ENFORCEMENT
IN THE FORM OF IMPRISONMENT CONCERNING JUVENILES IN UKRAINE
AND EUROPEAN MEMBER STATES 78**IV. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ПЕРСОНАЛУ****Кубрак Р. М., Сегеда В. М.**ПЕРСОНАЛ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ЯК СУБ'ЄКТ ПЕНІТЕНЦАРНОГО
ВПЛИВУ НА ЗАСУДЖЕНИХ..... 86**V. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГАЛУЗЕВИХ ЮРИДИЧНИХ НАУК****Боднар І. В., Леоненко О. А., Сокоринський Ю. В.**ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ ПРОВЕДЕННЯ ГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ
В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ДКВС УКРАЇНИ..... 100**Карелін В. В., Коропатнік І. М.**ЕЛЕКТРОННЕ ДЕКЛАРУВАННЯ ЯК ОДИН З ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ЗАПОБІГАННЯ
ВЧИНЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УКРАЇНІ..... 110**Ткаченко О. Г., Прошкіна О. В.**ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ОТРИМАННЯ ПРОПОЗИЦІЇ,
ОБІЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ ПЕРСОНАЛОМ ДЕРЖАВНОЇ
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ..... 120**Шумна Л. П., Сташків Б. І., Денисенко К. В.**СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ ЯК ОБ'ЄКТИ СОЦІАЛЬНО-ОБСЛУГОВУВАЛЬНИХ
ПРАВОВІДНОСИН: ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ (ЧАСТИНА II)..... 132

CONTENT

I. CRIMINAL, LEGAL AND CRIMINOLOGICAL PROBLEMS

Berdnik I.

CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR ATYPICAL FORMS OF OFFENCE AGAINST ENVIRONMENT UNDER THE LEGISLATION OF INDIVIDUAL COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION 7

Hryshchenko O.

FICTION IN THE LEGISLATIVE STRUCTURE OF EXEMPTION FROM CRIMINAL RESPONSIBILITY IN CONNECTION WITHIN THE EXPIRY OF THE LIMITATIONS PERIOD21

Imanbaiev S., Romanova A.

COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF THE MEDIATION INSTITUTE UNDER THE CRIMINAL PROCEDUR LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN, THE USA AND GREAT BRITAIN35

Kolb O., Kolb R.

CONSTITUTIONAL AND OTHER REGULATORY AND LEGAL SUPPORT OF BANKS SECURITY ACTIVITIES: CONCEPT AND ESSENCE49

II. ORGANIZATIONAL AND LEGAL QUESTIONS OF EXECUTION OF PUNISHMENTS, NOT CONNECTED WITH IMPRISONMENT

Mytska O.

STATE OF RESEARCH THE SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF PROBLEMS OF A FINE AS A TYPE OF MINORS' PUNISHMENT63

III. APPLICATION OF IMPRISONMENT: THEORY AND PRACTICE

Muzyka V.

ANALYSIS OF THE STATE OF SCIENTIFIC RESEARCHES DEVOTED TO SENTENCE ENFORCEMENT IN THE FORM OF IMPRISONMENT CONCERNING JUVENILES IN UKRAINE AND EUROPEAN UNION MEMBER STATES78

IV. GENERAL QUESTIONS OF PROVIDING PERSONNELS' ACTIVITY

Kubrak R., Sheheda V.

PERSONNEL OF PENAL INSTITUTIONS AS A SUBJECT OF PENITENTIARY INFLUENCE ON CONVICTS86

V. CURRENT ISSUES OF THE INDUSTRIAL LEGAL SCIENCES

Bodnar I., Leonenko O., Sokorynskyi Yu.

PECULIARITIES OF THE METHODOLOGY OF CONDUCTING INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS IN PENAL INSTITUTIONS 100

Karelin V., Koropatnik I.

ELECTRONIC DECLARATION AS ONE OF THE MAIN MEANS OF CORRUPTION CRIMINAL OFFENSES IN UKRAINE PREVENTION 110

Tkachenko O., Proshkina O.

CHARACTERISTICS OF LEGAL RESPONSIBILITY FOR ACCEPTING AN OFFER, PROMISE OR OBTAINING AN UNLAWFUL BENEFIT BY THE STAFF OF THE STATE CRIMINAL AND EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE 120

Shumna L., Stashkiv B., Denysenko K.

SOCIAL SERVICES AS AN OBJECTS OF SOCIAL-SUPPLYING LEGAL RELATIONS: CONCEPT, TYPES AND PECULIARITIES (PART II) 132

І. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

УДК 343.97

DOI 10.32755/sjcriminal.2021.02.

Берднік І. В.,

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри
правоохоронної діяльності та загальноправових дисциплін,
Національний університет «Чернігівська політехніка», м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-2672-2864

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕТИПОВІ ФОРМИ ПОСЯГАНЬ НА ДОВКІЛЛЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ОКРЕМИХ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті проаналізовано кримінальну відповідальність за нетипові форми посягань на довкілля за законодавством зарубіжних країн. Визначено критерії віднесення посягань на навколишнє природне середовище до нетипових форм. Визначено, що нетиповість посягань полягає у відображенні в законодавстві певної країни окремих, особливих та специфічних властивостей протиправного діяння та заподіюваної ним шкоди, внаслідок чого порушуються суспільні відносини, завдається шкода матеріальним цінностям та благам, пов'язаним з процесом обігу, використання, відновлення водних ресурсів лише в деяких країнах.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, довкілля, нетипові форми посягання, навколишнє природне середовище, природні ресурси, Європейський Союз.

Постановка проблеми. Сьогодні одним із пріоритетних напрямів Української держави є забезпечення й гарантування екологічно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, а також збереження й відновлення природних ресурсів як необхідно важливих елементів довкілля. Попри підвищену суспільну небезпеку посягань на компоненти довкілля, нормативна регламентація кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, що посягають на навколишнє природне середовище, починаючи з проголошення Україною незалежності, не відзначалася цілісним і системним характером. Така ситуація триває й донині. Адже зміни, які вносились у закон про кримінальну відповідальність останніми роками, так і не змогли стати належним підґрунтям для ефективного запобігання кримінальним право-

порушенням проти довілля. З огляду на проголошений Україною напрям інтеграції до співдружності країн Європейського Союзу (далі – ЄС), неабияке значення має розробка та втілення в життя уніфікованих законодавчих норм, зокрема й норм кримінального права щодо злочинних посягань на довілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань кримінальної відповідальності у сфері довілля за законодавством зарубіжних країн проводилося в роботах таких учених: Є. М. Борисової, Т. І. Волкової, О. О. Дудорова, В. К. Матвійчука, М. В. Максименцева, Т. В. Корнякової, П. В. Мельника, І. І. Митрофанова, Р. О. Мовчана, Н. В. Нетеси, В. П. Олійника, О. С. Олійник, К. М. Оробця, О. О. Пенязькової, Ю. А. Турлової, М. І. Хавронюка, А. М. Шульги. Однак зазначені дослідження системно не розкривають питання кримінальної відповідальності за нетипові форми посягання на довілля за законодавством зарубіжних країн.

Формулювання мети. Метою статті є визначення особливостей нетипових форм посягання на довілля за законодавством зарубіжних країн та можливості їх імплементації в законодавство України про кримінальну відповідальність.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши наукові дослідження в Україні щодо кримінальної відповідальності за посягання на довілля, можна на загальному рівні визначити основні концепції закріплення змісту та видів посягань на них: 1) зміст і види названих посягань, що закріплені в актах зарубіжного законодавства, але які є відмінними від тих, що передбачені Кримінальним кодексом (далі – КК) України; 2) зміст і види таких посягань за зарубіжним законодавством, що повністю або частково збігаються з передбаченими за КК України; 3) зміст і види посягань на довілля, які передбачені КК України, але не передбачені актами кримінального законодавства зарубіжних країн. Таким чином, у цій статті ми виділили нетипові форми посягань на довілля, тобто такі посягання, що характеризуються в законодавстві певної країни окремими та специфічними властивостями протиправного посягання та особливостями заподіяння шкоди матеріальним цінностям та благам,

пов'язаним з процесом обігу, використання, відновлення природних ресурсів, лише в деяких країнах [1, с. 90].

У результаті аналізу норм кримінального законодавства деяких країн світу визначено форми посягання за особливостями заподіяння шкоди елементам довкілля та специфікою взаємозв'язку норм, що передбачені законодавчими актами, із вчиненими посяганнями та наслідками у вигляді фактично заподіяної шкоди компонентам природи.

До нетипових форм посягання на компоненти довкілля слід віднести діяння, відображені в диспозиціях ст. 193–200 КК Республіки Хорватія [2].

Зокрема, кримінальна відповідальність передбачена за: скидання, впровадження або виділення матеріалів чи іонізуючої радіації в повітря, ґрунт, під землю, воду або море, які протягом тривалого періоду часу або значною мірою можуть зашкодити їх якості чи значною мірою або в більш широкій зоні загрожують небезпеці тварин, рослин, грибів або життю чи здоров'ю людей (ст. 193); вироблення, імпорт, експорт, циркуляцію або використання речовин, які руйнують озоновий шар (ст. 195); експлуатацію заводу, на якому здійснюється небезпечна діяльність або зберігаються чи використовуються небезпечні речовини або препарати, які значною мірою загрожують якості повітря, ґрунту, підземних, водних чи морських об'єктів, або на більш широкій території ставлять під загрозу тварин, рослини, гриби або життя чи здоров'я людей (ст. 197); вироблення, обробку, використання, володіння, зберігання, транспортування, імпорт, експорт або утилізацію ядерного матеріалу чи інших небезпечних радіоактивних речовин, які протягом тривалого періоду часу або значною мірою можуть зашкодити якості повітря, ґрунту, підземелля, води або моря чи значною мірою або в більш широкій зоні загрожують небезпеці життя тварин, рослин, грибів чи тварин, рослинних і грибкових спільнот або погіршують життя чи здоров'я людей (ст. 198); знищення або захоплення охоронного виду тварини, рослини чи гриба, а також іншого охоронного об'єкта, що становить природну цінність (ст. 200) [2]. Нетиповою формою посягання на довкілля слід визнавати й «зміну водного режиму», що передбачено ст. 210 КК Республіки Хорва-

тія. Ця норма встановлює кримінальну відповідальність за зміну або порушення водного режиму всупереч встановленим правилами, що не містить іншого кримінального правопорушення, для якого передбачено більш суворе покарання [2]. У вітчизняній науковій літературі водний режим визначається як зміна у часі рівнів, витрат та об'ємів води у водних об'єктах. КК України відповідальність за зміну водного режиму не передбачено, що свідчить про нетиповість посягання, про яке йдеться у ст. 210 КК Республіки Хорватія [2].

У результаті дослідження Пенітенціарного кодексу (далі – ПК) Естонії 2001 року встановлено, що злочинам проти навколишнього середовища присвячена Глава 20, положення якої також містять окремі нетипові форми посягання на компоненти довкілля, а саме: створення пожежонебезпечної ситуації в лісі чи іншому природному середовищі або ігнорування вимог щодо забезпечення пожежної безпеки чи запобігання поширенню вогню (ст. 352); проїзд на механічному транспортному засобі по природній території або по землях сільськогосподарського призначення, якщо проїзд по названих територіях заборонений або допускається тільки за наявності дозволу, і такий дозвіл відсутній, а також незастосування обов'язкових для землевласників заходів щодо запобігання хвороб і шкідників рослин або щодо припинення поширення бур'янів (ст. 353); порушення вимог щодо використання або охорони природного об'єкта, який охороняється, що спричинило значну шкоду природному об'єкту, який охороняється (ст. 357); порушення вимог щодо захисту або використання берегів чи інших ландшафтних об'єктів, що спричинило суттєву шкоду берегу або іншому ландшафтному об'єкту (ст. 358); порушення вимог щодо поводження з хімікатами або відходами, що спричинило загрозу життю чи здоров'ю людей або небезпеку заподіяння істотної шкоди якості води, ґрунту або атмосферного повітря, особливим видам тварин, рослин чи їх частинам (ст. 367); штучне затоплення, заболочування або виснаження водойми чи водоносного горизонту, що призвело до заподіяння істотної шкоди навколишньому середовищу [3].

Стаття 364 ПК Естонії встановлює кримінальну відповідальність за незаконний викид речовин, енергії чи відходів у навко-

лише середовище або шум, що перевищує встановлені обмеження, якщо це створює небезпеку для життя чи здоров'я людини або ризик нанесення значної шкоди якості води, ґрунту чи навколишньому повітрю або особам, тваринам чи рослинам або їх частинам. Ця стаття встановлює відповідальність лише за умисне забруднення навколишнього середовища. Відповідальність за аналогічний злочин, проте вчинений з необережності, встановлюється у ст. 365 ПК Естонії [3]. Водночас стаття 365¹ вказаного Кодексу визначає відповідальність за порушення заборони викидів забруднювальних речовин з кораблів у море, а саме за заборонене систематичне скидання забруднювальних речовин з кораблів у море, якщо воно не містить необхідних елементів правопорушення, передбаченого ст. 364 цього Кодексу [3]. Стаття 365² ПК Естонії передбачає відповідальність за таке саме протиправне діяння, як і ст. 365¹, проте вчинене з необережності [4, с. 85–86].

Таким чином, аналіз наведених вище норм дозволяє дійти висновку про те, що до нетипових форм посягань на водні ресурси належать:

- вироблення, імпорт, експорт, циркуляція або використання речовин, які руйнують озоновий шар;
- скидання, впровадження або виділення матеріалів або іонізуючої радіації у воду або море;
- вироблення, обробка, використання, володіння, зберігання, транспортування, імпорт, експорт або утилізація ядерного матеріалу чи інших небезпечних радіоактивних речовин, які протягом тривалого періоду часу або значною мірою можуть зашкодити якості води або моря;
- незаконний викид речовин, енергії чи відходів у навколишнє середовище або шум, що перевищує встановлені обмеження, якщо це створює ризик нанесення значної шкоди якості води;
- зміна або порушення водного режиму всупереч встановленим правилам;
- створення пожежонебезпечної ситуації в лісі чи іншому природному середовищі, ігнорування вимог щодо забезпечення пожежної безпеки або запобігання поширенню вогню та ін.

Низка параграфів Розділу 29 Кримінального уложення Федеративної Республіки Німеччина (далі – ФРН) (Strafgesetzbuch) містить нетипові форми посягань на природні ресурси. Зокрема, § 326 цього Уложення встановлює кримінальну відповідальність стосовно того, хто протиправно обробляє, накопичує, складає, викидає чи іншим чином усуває без використання передбаченого для цього устаткування, або істотно відхиляючись від передбаченого та допустимого процесу, відходи, які за своїм видом, якостями чи кількістю можуть на довгий час забруднити водне джерело або іншим чином несприятливо його змінити [5].

Нетиповою формою є посягання, що закріплені в § 329 Кримінального уложення ФРН. Частина 1 цього параграфа передбачає кримінальну відповідальність стосовно кожного, хто здійснює на відповідній території експлуатацію установки в порушення ухваленого відповідно до положень Федерального закону про охорону навколишнього середовища від шкідливих викидів та підзаконного нормативного акта, що забруднює територію, яка потребує особливого захисту від шкідливого впливу на екологію, що здійснюється за допомогою забруднення повітря або акустичного забруднення, або на якому під час безвітряної погоди слід побоюватися сильного зростання шкідливого впливу на екологію, або що призводить до забруднення повітря. Частина 2 цього параграфа передбачає кримінальну відповідальність стосовно кожного, хто, порушуючи правові приписи заборони, прийнятої для захисту водного чи лікувального джерела, та норми якої підлягають дотриманню:

1) експлуатує виробниче устаткування, використовуючи речовини, що створюють загрозу для водних ресурсів;

2) експлуатує трубопроводи для транспортування речовин, що створюють загрозу для водних ресурсів чи здійснює транспортування таких речовин [5].

Водночас ч. 3 § 329 Кримінального уложення ФРН криміналізує осушення багна, боліт, трясовин або інших вологих місць тим, хто порушує правові приписи чи заборону, що підлягає виконанню, які видані для захисту заповідника, території, що тимчасово охороняється як заповідник чи національний парк. Також

кримінальне законодавство передбачає відповідальність за створення кар'єрів, зміну або знищення водоймища.

З огляду на підвищену небезпеку діянь та з урахуванням їх наслідків, § 330 Кримінального уложення ФРН визначає особливо тяжкі випадки злочинних посягань, у тому числі й на водні ресурси, відсилаючи до диспозицій §§ 324–329 вказаного Кримінального уложення. Щодо водних ресурсів, то ч. 1 § 330 визначає особливо тяжкий випадок, що, як правило, має місце, якщо особа завдає шкоду водоймам способом, передбаченим у ч. 3 § 329 Кримінального уложення ФРН, таким чином, що заподіяна шкода не може бути усунута або її усунення потребує значних витрат чи тривалого часу, або завдає шкоду суспільному забезпеченню водою [4, с. 86].

На окрему увагу заслуговують положення § 330d Кримінального уложення ФРН, що розкривають визначення понять, які використовуються у Розділі 29 цього Уложення. Зокрема, відповідно до вказаного параграфу за змістом цього розділу водне джерело – це водне джерело на поверхні землі, ґрунтові води, море та ін. [5].

Отже, нетиповість зазначених вище посягань виявляється у відображенні в кримінальному законодавстві ФРН їх окремих, особливих та специфічних властивостей, а також особливостей взаємозв'язку юридичних конструкцій, передбачених Кримінальним уложенням ФРН, із вчиненими посяганнями та наслідками у вигляді фактично заподіяної природним ресурсам шкоди.

КК Іспанії, на відміну від усіх зазначених вище законів (крім ПК Естонії), об'єднує норми, які присвячені відповідальності за злочини проти природних ресурсів і навколишнього середовища в окрему Главу III з однойменною назвою. У ст. 325 зазначено: «Карається тюремним ув'язненням на строк від шести місяців до чотирьох років, штрафом на суму від восьми до двадцяти чотирьох місячних заробітних плат і позбавленням права займатися певною професією або діяльністю на строк від одного до трьох років той, хто, порушуючи закон та інші загальні положення про захист довкілля, спровокує або прямо, або побічно здійснить *випромінювання, проливання, опромінення, витяг або екскавацію, знесення, шум, вібрацію, вилив або зберігання* в ат-

мосфері, землі, надрах або наземних, морських чи ґрунтових водах (включаючи міжприкордонні простори), речовин, які можуть заподіяти тяжкий збиток для рівноваги в природних системах» (курсив наш. – І. Б.) [6]. З огляду на виявлені недоліки у конструкції норм попередньо досліджених кодексів, цитована стаття є однією з найбільш вдало викладених, зважаючи на конкретизацію об'єкта посягання, що у свою чергу мінімізує суперечності в діяльності спеціально уповноважених органів держави щодо правильної кваліфікації вчинених діянь.

Стаття 365 КК Іспанії передбачає покарання у виді тюремного ув'язнення на строк від двох до шести років за *отруєння або підкладення заразних речовин чи інших речовин*, які можуть заподіяти тяжку шкоду здоров'ю, в питну воду або харчові продукти, призначені для вживання або споживання людьми (курсив наш. – І. Б.).

Зупинимось на Главі 21 КК Данії. § 196 цього Кодексу передбачає, що «Будь-яка особа, яка порушує Закон про навколишнє середовище, тобто: 1) забруднює повітря, воду, ґрунт або надра, таким чином завдаючи значної шкоди або безпосередню загрозу шкоди навколишньому середовищу, або 2) зберігає або усуває відходи чи аналогічні речовини, таким чином завдаючи значної шкоди або безпосередню загрозу шкоди навколишньому середовищу, підлягає тюремному ув'язненню на будь-який строк, що не перевищує чотирьох років». Видається характерним встановлення тільки верхньої межі можливого покарання за вчинений злочин, що підтверджує значимість діяльності судді, який приймає рішення у справі, керуючись внутрішнім переконанням на основі всіх встановлених обставин конкретної справи [7]. Отже, вчинення посягання у першій формі є типовим, а у другій – нетиповим.

В Австрії існує кримінальна відповідальність за умисне загрозове для навколишнього середовища поведіння з відходами та їх доставку (ст. 181-б). Відповідно до цієї статті той, хто, порушуючи правовий припис або адміністративне встановлення, таким чином поводить з відходами, зберігає їх або складає, переробляє або іншим чином ліквідує, що в результаті цього може виникнути небезпека забруднення або заподіяння шкоди в передбаченому в абз. 1 ст. 180 вигляді чи обсязі або не-

безпека забруднення, що належить до тяжкої, непереборної або спричиненої в значному обсязі, або іншого заподіяння шкоди водному джерелу, ґрунту чи повітрю, той карається позбавленням волі на строк до двох років або грошовим штрафом у розмірі до 360 денних ставок [8]. Стаття 181-с КК Австрії передбачає кримінальну відповідальність за необережне загрозливе для навколишнього середовища поводження з відходами. Порівняно з нормами КК України вказані вище діяння є нетиповими, оскільки вітчизняний законодавець криміналізував лише дії щодо незаконного ввезення відходів і вторинної сировини на територію України (ст. 268 КК України) [9].

Кримінальне законодавство Федерації Боснія і Герцеговина (далі – ФБіГ) містить достатньо специфічні норми щодо посягання на довкілля, які внесені до Розділу 26 КК ФБіГ «Кримінальні правопорушення проти довкілля, сільського господарства та природних ресурсів» [4, с. 89].

Стаття 303 «Забруднення навколишнього середовища» вказаного Кодексу є однією з небагатьох норм, що об'єднує широке коло конкретно невизначених протиправних діянь, вчинених щодо довкілля (в тому числі й щодо водних ресурсів) умисно або з необережності з деталізацією предметів посягання. Вказана стаття містить 7 частин. Зокрема, ч. 1 ст. 303 встановлює кримінальну відповідальність особи, яка, порушуючи норми, забруднює повітря, ґрунт, проточну, нерухому або підземну воду, водотоки, море чи морське дно або морську поверхню, іншим чином порушує чистоту та якість повітря, ґрунту, води, водотоків або моря, морського дна чи морської поверхні або природну генетичну гармонію біологічного різноманіття в широкій місцевості і тією мірою, яка може погіршити умови життя людей чи тварин або загрожувати існуванню лісів та іншої рослинності [4, с. 89].

Частина 2 вказаної статті, будучи за змістом аналогічною частині 1, містить обтяжувальні обставини та передбачає кримінальну відповідальність за створення небезпеки для життя або здоров'я людей чи тварин або руйнування чи заподіяння значної шкоди лісам, рослинам та іншій рослинності на більш широкій території.

Частиною 3 встановлено кримінальну відповідальність за діяння, передбачені у частинах 1 та 2 цієї статті, але вчинені з необережності.

Частина 4, встановлюючи кримінальну відповідальність за діяння, зазначені у частинах 1 та 2, конкретизує наслідки у вигляді заподіяння людині тяжкого тілесного ушкодження або великої матеріальної шкоди, а ч. 5 – заподіяння смерті однієї чи кількох осіб.

Диспозиція ч. 6 відсилає до складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 цієї статті, та визначає наслідки у вигляді необережного заподіяння людині тяжкого тілесного ушкодження або завдання матеріального збитку у великих масштабах. Водночас, як ч. 7, маючи аналогічну до ч. 6 диспозицію щодо діянь, наслідками вважає заподіяння смерті однієї чи кількох осіб.

Таке ретельне дослідження ст. 303 КК ФБіГ обумовлене цікавим підходом законодавця цієї молодшої країни до питань уніфікації кримінальної відповідальності. Отже, нетиповість вказаної норми виявляється в уніфікації (об'єднанні) предметів посягання, конкретизації злочинних наслідків та класифікації злочинних посягань за формою вини. Стаття 304 КК ФБіГ встановлює нетипову форму посягання – порушення законодавства у сфері експлуатації обладнання або недотримання вимог виробничого процесу, в результаті якого забруднювальні речовини потрапляють у повітря, ґрунт, воду, водотоки чи моря або порушують морську екологію, викликають погіршення умов життя людей і тварин або лісів і рослин, що перебувають під загрозою зникнення.

Відповідно до ст. 305 КК ФБіГ кримінальну відповідальність встановлено за умисне загрозливе для навколишнього середовища поведіння з відходами. Частина 1 цієї статті визначає, що суб'єктом цього злочину є той, хто всупереч нормативним приписам утилізує, зберігає, збирає, обробляє і транспортує відходи або внаслідок поведінки з ними погіршує якість повітря, ґрунту, води, водотоків, моря, морського дна в більш широкій місцевості і тією мірою, яка може погіршити умови життя людей чи тварин або загрозувати існуванню лісів, рослин та іншої рослинності. За визначені частиною 1 діяння,

якщо це створює небезпеку для життя чи здоров'я людей чи тварин або завдає руйнування чи значну шкоду лісам, рослинам та іншій рослинності на більш широкій території, передбачено відповідальність у ч. 2 ст. 305 КК ФБіГ [4, с. 90]. Такий підхід щодо встановлення кримінальної відповідальності за незаконне поводження з відходами не є типовим для українського законодавства, оскільки ст. 268 КК України передбачено кримінальне покарання лише за незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини [4, с. 90].

Нетиповою формою є посягання, що закріплене у ст. 312 КК ФБіГ. Зокрема, ч. 1 цієї статті встановлено кримінальну відповідальність за забруднення шкідливими речовинами корму або води в річках, потоках, джерелах, колодязях, цистернах чи іншій воді, необхідній для вживання худобою, птицею чи дичиною, і тим самим загрожує їхньому життю або здоров'ю. Спричинення загибелі великої кількості тварин визначено як кваліфікуюча ознака у ч. 2 ст. 312 КК ФБіГ.

Таким чином, у більшості держав, на відміну від України, обтяжувальною ознакою цього злочину визнається порушення правил охорони вод, вчинене на території заповідника чи в зоні небезпечної або надзвичайної екологічної ситуації. Ці кваліфікуючі ознаки необхідно закріпити і в КК України, оскільки природно-заповідний фонд – це ділянки суходолу й водного простору, природні комплекси та об'єкти, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного й рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу й забезпечення фонового моніторингу довкілля та потребують посиленої охорони з боку держави, тобто законодавцем не враховано особливостей правового режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Крім того, упродовж 2018 року в Україні було зареєстровано 128 надзвичайних ситуацій техногенного, природного та соціального характеру [4, с. 94]. Враховуючи досвід законодавства зарубіжних країн та з метою його уніфікації, пропонуємо ч. 2 ст. 242 КК України викласти в такій редакції: *«Ті самі діяння, вчинені в заповідниках або на територіях чи об'єктах природ-*

но-заповідного фонду або в зоні надзвичайної екологічної ситуації...». Частина 2 чинної редакції ст. 242 КК України вважати ч. 3 цієї статті.

Висновки. Таким чином, результати дослідження законодавчих приписів країн ЄС, якими встановлено кримінальну відповідальність за посягання на довкілля, дають підстави для висновку про їх певну подібність, що, на нашу думку, в першу чергу обумовлено наявністю глобальних процесів з уніфікації та гармонізації національних кримінально-правових систем держав-членів ЄС. Із цією метою необхідно ратифікувати Конвенцію про захист довкілля засобами кримінального законодавства від 04.11.1998 р. та привести національне законодавство у відповідність до її положень. За результатами аналізу кримінального законодавства України та зарубіжних країн можна дійти висновку, що в демократичних суспільствах з досконалою системою законодавства й механізмами відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері довкілля законодавець відповідально ставиться до захисту природних ресурсів як елементів довкілля. Саме такий підхід дає можливість максимально убезпечити від протиправних посягань навколишнє природне середовище, а також запобігти незаконним діям окремих осіб.

Список використаних джерел

1. Волинець Р. А. Кримінальна відповідальність за деякі нетипові форми посягань на фондовий ринок за зарубіжним законодавством. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 90–97.

2. The Criminal Code of the Republic of Croatia, 2011. *Legislationline*. URL: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення: 11.10.2021).

3. Penal Code of Estonia, 2001. *Legislationline*. URL: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення: 11.10.2021).

4. Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів: теоретичні та прикладні засади: монографія. Київ: Дакор, 2019. 534 с.

5. Strafgesetzbuch, 1871. *Legislationline*. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/> (дата звернення: 11.10.2021).

6. Ley Orgánica del Código Penal de 23 de noviembre 1995. *Legislationline*. URL: <https://www.boe.es/buscar/pdf/1995/BOE-A-1995-25444-consolidado.pdf> (дата звернення: 11.10.2021).

7. Criminal Code of Denmark, 2005. *Legislationline*. URL: https://www.legislationline.org/download/id/6372/file/Denmark_Criminal_Code_am2005_en.pdf (дата звернення: 11.10.2021).

8. Criminal Code of the Republic of Austria, 1974. *Legislationline*. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8548/file/Austria_CC_1974_am122019_de.pdf (дата звернення: 11.10.2021).

9. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

Berdnik I.,

Doctor of Sciences (Law), Associate Professor, Professor of the Department of Law Enforcement Activities and General Legal Disciplines, National University “Chernihiv Polytechnic”, Chernihiv, Ukraine

ORCID: 0000-0003-2672-2864

CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR ATYPICAL FORMS OF OFFENCE AGAINST ENVIRONMENT UNDER THE LEGISLATION OF INDIVIDUAL COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION

The article is devoted to the issues of criminal responsibility for atypical forms of offence against environment under the legislation of foreign countries. The urgency of the topic of the publication is predetermined by the fact that today one of the priorities of the Ukrainian state is to ensure and guarantee environmentally friendly living conditions for citizens and society, as well as to preserve and restore natural resources as important elements of the environment.

It is determined that the atypical encroachment is to reflect in the legislation of a particular country certain, special and specific properties of an illegal act and the damage caused by it, resulting in disruption of public relations, damage to property and goods associated with the circulation, use, restoration of water resources only in some countries.

The peculiarities of atypical forms of encroachment on the environment under the legislation of foreign countries are presented and the ways of their implementation in the legislation of Ukraine on criminal responsibility are suggested.

The results of studying the legal requirements of the European Union, which establish criminal responsibility for offences against environment, give grounds to conclude that they are somewhat similar, primarily due to the global processes of unification and harmonization of national criminal justice systems. To this end, it is necessary to ratify the Convention on the Protection of the Environment by means of criminal law dated 04.11.1998 and to bring the national legislation in line with its provisions.

Based on the analysis of criminal legislation of Ukraine and foreign countries, it is concluded that in democratic societies with a perfect system of legislation and mechanisms of responsibility for criminal offenses against environment, a legislator

is responsible for protecting natural resources as the elements of the environment. This approach makes it possible to protect the environment from illegal encroachments, as well as to prevent illegal actions of individuals.

Key words: *criminal responsibility, environment, atypical forms of encroachment, natural environment, natural resources, European Union.*

References

1. Volynets, R. A. (2018), "Criminal responsibility for some atypical forms of encroachment on the stockmarket under foreign law", *Bulletin of Criminal Proceedings*, No. 1, pp. 90–97.

2. Republic of Croatia (2011), *The Criminal Code of the Republic of Croatia*, available at: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (accessed 11 October 2021).

3. Estonia (2001), *Penal Code of Estonia*, available at: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (accessed 11 October 2021).

4. Berdnik, I. V. (2019), *Criminal and legal protection of water resources: theoretical and applied principles*, PH "Dakor", Kyiv.

5. Federal Republic of Germany (1871), *Strafgesetzbuch*, available at: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/> (accessed 11 October 2021).

6. Spain (1995), *Ley Orgánica del Código Penal*, available at: <https://www.boe.es/buscar/pdf/1995/BOE-A-1995-25444-consolidado.pdf> (accessed 11 October 2021).

7. Denmark (2005), *Criminal Code of Denmark*, available at: https://www.legislationline.org/download/id/6372/file/Denmark_Criminal_Code_am2005_en.pdf (accessed 11 October 2021).

8. Republic of Austria (1974), *Criminal Code of the Republic of Austria*, available at: https://www.legislationline.org/download/id/8548/file/Austria_CC_1974_am122019_de.pdf (accessed 11 October 2021).

9. Ukraine (2001), *Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine*, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

УДК 343.21

DOI 10.32755/sjcriminal.2021.02.

Грищенко О. П.,

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри права,
філософії та політології, Національний університет
«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-3725-8094

ФІКЦІЯ В ЗАКОНОДАВЧІЙ КОНСТРУКЦІЇ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАКІНЧЕННЯМ СТРОКІВ ДАВНОСТІ

У статті наведено аналіз сутності та змісту фікції у Кримінальному кодексі України, а саме фікції в законодавчій конструкції звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. Здійснено аналіз нормативно-правових актів, поглядів учених на проблему фіктивних норм. Зокрема, авторкою надано характеристику та проаналізовано законодавчу конструкцію звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності у Кримінальних кодексах деяких зарубіжних країн: Польщі, Франції, Німеччини.

Ключові слова: закінчення строків давності, фікція, звільнення від кримінальної відповідальності, законодавець, кримінальне правопорушення.

Постановка проблеми. Одним із нагальних завдань як для теорії, так і для практики є питання вдосконалення та конкретизації закону про кримінальну відповідальність, підвищення дієвості його норм. Тому аналіз юридичної природи фікцій у законі про кримінальну відповідальність, зокрема фікції в конструкції звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності, набуває актуального значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розроблення цієї проблематики внесли такі українські й зарубіжні вчені-криміналісти, як Л. В. Головка, В. В. Дудченко, Н. Д. Дурманов, З. А. Загинея, П. Я. Мшвенієрадзе, К. К. Панько, О. В. Ул'яновська та ін.

Формулювання мети. Метою статті є аналіз кримінально-правової фікції звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Виклад основного матеріалу. Згідно з ч. 1 ст. 49 Кримінального кодексу (КК) України особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею кримінального пра-

впорушення і до дня набрання вищою законом сили минули такі строки: 1) два роки – у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачено покарання менш суворо, ніж обмеження волі; 2) три роки – у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачено покарання у виді обмеження волі, чи у разі вчинення нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років; 3) п'ять років – у разі вчинення нетяжкого злочину, крім випадку, передбаченого у п. 2 ч. 1 ст. 49 КК України; 4) десять років – у разі вчинення тяжкого злочину; 5) п'ятнадцять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину [1]. Отже, у ч. 1 ст. 49 КК України законодавець передбачає таку необхідну обставину для звільнення від кримінальної відповідальності, як сплив строків давності.

Перебіг давності зупиняється, якщо особа, що вчинила кримінальне правопорушення, ухилилася від досудового розслідування або суду. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання, а з часу вчинення кримінального проступку – п'ять років. У цьому разі особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення кримінального правопорушення минуло п'ятнадцять років. Перебіг давності переривається, якщо до закінчення зазначених у ч. 1, 2 ст. 49 КК України строків особа вчинила новий злочин, за винятком нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років [1].

Питання про застосування давності до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який згідно із законом може бути призначено довічне позбавлення волі, вирішується судом. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі не може бути призначено і замінюється позбавленням волі на певний строк [1].

Давність не застосовується у разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у ст. 109–114-1 КК України, проти миру та безпеки людства, передбачених у ст. 437–439 КК України і ч. 1 ст. 442 КК України [1]. Таким чином, законодавець використовує фікцію в інституті дав-

ності кримінального права, яка виявляється в обмеженні законом про кримінальну відповідальність часових меж здійснення кримінальної відповідальності. Закон про кримінальну відповідальність заперечує кримінально-правову значимість вчиненого діяння і його наслідків поза часовими межами здійснення кримінальної відповідальності. Така невідповідність поміж реальними фактами та їх юридичним закріпленням є фікцією інституту давності. Законодавець чітко визначає обов'язкову наявність двох обставин фікції інституту давності: 1) закінчення певного строку; 2) особа не повинна ухилитися від слідства або суду в межах певного строку.

Українська дослідниця О. В. Ул'яновська слушно зазначає, що «якщо закінчилися терміни, визначені законом (строки давності), то особа, яка скоїла злочин, розглядається як така, що не являє собою суспільної небезпеки. Фікція виражається лінією свідомого ототожнення істинного з неістинним, оскільки абсолютно очевидно, що повне ототожнення відносин між державою, законотворчим громадянином і особою, стосовно якої немає можливості привести у виконання обвинувальний вирок, є фікцією» [2, с. 145–146].

Використовуючи порівняльно-правовий метод, зазначимо, що у § 1–3 ст. 101 КК Польщі щодо строків давності закріплено таке: «§ 1. Карність злочину припиняється, якщо з часу його вчинення минуло: 1) 30 років – коли діяння є вбивством; 2) 20 років – коли діяння є іншим тяжким злочином; 3) 10 років – коли діяння є менш тяжким злочином, за який передбачено покарання позбавленням волі на строк понад 3 роки; 4) 5 років – коли за діяння передбачено покарання позбавленням волі не більше 3 років; 5) 3 роки – коли за діяння передбачено покарання обмеженням волі або штраф. § 2. Карність злочину, переслідуваного в порядку приватного обвинувачення, припиняється після закінчення 1 року з моменту, коли потерпілому стала відома особа, яка вчинила злочин, але не пізніше, однак, ніж після закінчення 3 років з моменту його вчинення. § 3. У випадках, передбачених в § 1 або 2, якщо закінчення злочину залежить від настання зазначених у законі наслідків, строк давності починається з моменту настання наслідків» [3, с. 41–42].

У свою чергу, КК Франції щодо строків давності містить низку статей. Так, відповідно до ст. 133-2 КК Франції, «...покарання, призначені за злочин, втрачають свою силу за давністю після закінчення двадцяти повних років з дня, коли вирок став остаточним» [4, с. 47]. Або ст. 133-3 КК Франції, у якій зазначається, що «покарання, призначені за проступок, втрачають свою силу за давністю після закінчення п'яти повних років з дня, коли вирок став остаточним» [4, с. 47–48]. У ст. 133-4 КК Франції законодавець зазначає таке: «Покарання, призначені за порушення, втрачають свою силу за давністю по закінченні двох повних років з дня, коли вирок став остаточним» [4, с. 48]. Таким чином, бачимо норми-фікції: ст. 49 КК України, ст. 101 КК Польщі, ст. 133-2, 133-3, 133-4 КК Франції. Фіктивність зазначених норм виявляється в тому, що саме винна особа звільняється від кримінальної відповідальності після спливу певного строку з дня вчинення нею злочину.

Тоді як § 78 КК Німеччини щодо строків давності зазначає, що: «1. Давність виключає покарання за діяння і застосування заходів виправлення і безпеки. 3. Якщо для переслідування передбачена давність, то строк давності становить: 1) тридцять років, якщо за діяння передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі; 2) двадцять років, якщо за діяння передбачено покарання у виді позбавлення волі максимум на строк більше десяти років; 3) десять років, якщо за діяння передбачено покарання у виді позбавлення волі максимум на строк від п'яти до десяти років; 4) п'ять років, якщо за діяння передбачено покарання у виді позбавлення волі максимум від одного року до п'яти років; 5) три роки – при інших діяннях [5, с. 55]. Маємо констатувати, що у § 78 КК Німеччини законодавець використовує також фікцію. Фікція тут проявляється в тому, що злочинець звільняється від покарання після спливу певного (зазначеного) строку, отже, класична формула (кримінальне правопорушення – кримінальна відповідальність – покарання) не діє.

Приводом для використання законодавчої конструкції звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності є істотне зменшення суспільної небезпечності вчиненого діяння в результаті закінчення певних строків.

Передбачений ст. 49 КК України вид звільнення від кримінальної відповідальності застосовується за наявності трьох умов: 1) закінчення зазначених у ч. 1 ст. 49 КК України строків; 2) невчинення протягом цих строків нового злочину певного ступеня тяжкості; 3) неухилення особи від слідства або суду [6].

Перебіг строку давності починається з дня, наступного за днем вчинення кримінального правопорушення. Днем вчинення кримінального правопорушення вважається час вчинення особою суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності) незалежно від часу настання наслідків [7, с. 119].

Положення § 78а КК Німеччини визначає, що «термін давності починає обчислюватися з моменту закінчення дії» [5, с. 55]. У зв'язку з вищевикладеним, пропонуємо ст. 49 КК України доповнити новою частиною 7 такого змісту: «Термін давності починає обчислюватися з моменту закінчення дії. Якщо наслідок, що входить до складу діяння, настає пізніше, термін давності починає свій перебіг з цього моменту».

Кінцевим моментом обчислення диференційованих строків давності, встановлених у пунктах 1–5 ч. 1 ст. 49 КК України, визнається остання секунда 24 годин останньої доби відповідного строку [7, с. 119]. Наприклад, у разі вчинення умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України) 31 грудня 2006 р. строки давності починають обчислюватися з 1 січня 2007 року, кінцевим терміном п'ятирічного строку давності вважається 24.00 1 січня 2012 р. [7, с. 119].

Будучи переважно заохочувальними, норми про звільнення від кримінальної відповідальності й звільнення від покарання згруповані в КК України як самостійні кримінально-правові інститути, кожен з яких характеризується особливостями, що виражаються як у законодавчій регламентації, так і в практичному застосуванні. Необхідність звертання до цієї проблематики обумовлена, серед іншого, появою рекомендацій щодо підміни зазначених у КК України видів звільнення від кримінальної відповідальності подібними видами звільнення від покарання, необхідністю розширити сферу дії інституту звільнення від покарання. Одним з аргументів на користь зазначеної трансформації слугує той факт, що в більшості європейських країн «подвоєн-

ня» таких подібних кримінально-правових інститутів, як звільнення від кримінальної відповідальності й звільнення від покарання і його відбування, немає. У свою чергу, відповідно до чинного КК України, інститути звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від покарання – це самостійні, «ізолювані» один від іншого інститути, хоча в часи дії КК України 1960 р. вони були об'єднані в одній главі. Водночас у перші роки дії Основ кримінального законодавства СРСР і союзних республік 1958 р. у літературі нерідко ототожнювали поняття «звільнення від кримінальної відповідальності» і «звільнення від покарання», вважаючи їх рівнозначними. Разом з тим ці поняття одержали чітке розмежування в практиці Верховного Суду СРСР, про що свідчить роз'яснення по конкретній справі, опубліковане під тезою: «Застосовуючи ст. 43 Основ, необхідно мати на увазі, що вона складається із двох частин, одна з яких передбачає звільнення від кримінальної відповідальності, а друга – звільнення від покарання» [8, с. 30].

Вважаємо, що реалізація пропозиції про заміну більшості видів звільнення від кримінальної відповідальності подібними видами звільнення від покарання, безумовно, сприяла б вирішенню багатьох проблем, пов'язаних з інститутом звільнення від кримінальної відповідальності. Однак ця ідея, якщо її розглядати щодо всіх без винятку видів звільнення від кримінальної відповідальності, надмірно радикальна. Деякі з таких видів насправді повинні підлягати скасуванню (наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки як радянський анахронізм), а правова регламентація інших – удосконаленню (зокрема, йдеться про трансформацію звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності в аналогічний вид звільнення від покарання). Проте інститут звільнення від кримінальної відповідальності заслуговує на свою реалізацію щодо вузької категорії осіб, що вчинили нетяжкі злочини, які характеризуються невеликим ступенем суспільної небезпеки або її втратою й не заслуговують за обставинами справи застосування до них одного з елементів кримінальної відповідальності.

Якщо в загальному виді порівнювати досліджувані інститути, то варто вказати, що вони обидва покликані в привілейованій формі впливати на осіб, що вчинили кримінальні правопорушення, застосування до яких суворих заходів кримінально-правового впливу недоцільне з різних причин або навіть здатне заподіяти більше шкоди, ніж користі. Історія розвитку держави й права свідчить, що з постулатом про неминучість покарання нереально здійснювати ефективну кримінально-правову політику. Життя не прямолінійне, тому для того, щоб адекватно реагувати на кримінальне правопорушення і виконувати завдання кримінального законодавства, державі потрібен арсенал різноманітних засобів. Закріплення в КК України таких гнучких форм реагування на вчинене кримінальне правопорушення, як звільнення від кримінальної відповідальності й звільнення від покарання, їх досить активне застосування на практиці фактично означає перетворення принципу невідворотності кримінальної відповідальності в положення про невідворотність кримінально-правового реагування, впливу на особу, що вчинила кримінальне правопорушення. Як справедливо зазначає Л. В. Головка, «звільнення від кримінальної відповідальності є альтернативним способом реакції держави на злочин, коли реакція має місце, однак поза традиційною дихотомією «злочин – покарання», на якій ґрунтується класичне кримінальне право» [9, с. 77–83].

У такій самій площині потрібно розглядати й принцип справедливості. Вчинення будь-якого кримінального правопорушення вимагає найбільш адекватного (відповідного, пропорційного) впливу з боку держави. Наприклад, при вчиненні тяжкого злочину особою не вперше, невідшкодуванні заподіяних збитків, за відсутності каяття особи у вчиненому кримінальному правопорушенні реакція держави має бути досить суворою, із призначенням такій особі покарання і його реальним відбуванням. Разом з тим особа, що переступила кримінальний закон уперше, після цього спілкуючись зі слідством і судом, сумлінно працюючи, має право бути звільнена від осуду й (або) покарання. Звільнення від кримінальної відповідальності не змінює правової природи вчиненого особою діяння – воно як було кримінально-протиправним у момент вчинення, таким і залишається в мо-

мент звільнення від кримінальної відповідальності. Також не піддається сумніву кримінально-протиправний характер діяння при звільненні від покарання (його відбування). Положення про те, що звільнення від кримінальної відповідальності й покарання можливе лише за наявності у вчиненому суспільно небезпечному діянні ознак складу кримінального правопорушення як єдиної підстави кримінальної відповідальності, уже давно вважається загальновизнаним. Особа, яка звільнена від кримінальної відповідальності або покарання, не є виправданою та не є визнаною невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення.

Через відсутність обвинувального вироку, яким призначаються санкції, при звільненні від кримінальної відповідальності особу визнають такою, у котрої судимість відсутня. Відповідно до ч. 3 ст. 88 КК України особи, засуджені за вироком суду без призначення покарання, також не мають судимості [1]. Однак при такій формі реалізації кримінальної відповідальності як осуд особи зі звільненням її від відбування передбачених санкцій можливе настання судимості. Отже, як при погашенні або знятті судимості, так і при звільненні від кримінальної відповідальності наслідки є аналогічними. Визнання особою, що вперше вчинила кримінальне правопорушення, того, хто за раніше вчинене кримінальне правопорушення був звільнений від кримінальної відповідальності, і того, у кого судимість була знята або погашена, необхідно вважати кримінально-правовою фікцією. Законодавча частина норми: «особа, що вперше вчинила кримінальне правопорушення...» де-факто надає право звільняти особу від кримінальної відповідальності безмежну чисельність разів, у результаті чого втрачають певні риси, особливості превентивного значення відповідні статті КК України. Якщо особа вчинила нове кримінальне правопорушення і при цьому вже була звільнена від кримінальної відповідальності, то це вказує на недосягнення щодо такої особи цілей кримінально-правового впливу. Проблема можна вирішити шляхом внесення змін до КК України, які забороняли б повторне звільнення від кримінальної відповідальності за передбаченими в законі підставами протягом певного строку. При визначенні тривалості строку, після закінчення якого звільнена від кримінальної відповідальності

особа може бути прирівняна до такої, що раніше взагалі не вчиняла кримінальне правопорушення, доцільно орієнтуватися на встановлені у ст. 49 КК України строки давності.

Підсумовуючи викладене вище, слід зазначити, що звільнення від кримінальної відповідальності є самостійним кримінально-правовим інститутом. Разом із тим, його юридична квінтесенція має такі риси: оскільки в результаті звільнення від кримінальної відповідальності де-юре не відбувається осуд особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, така особа оминає несприятливі кримінально-правові наслідки, які у результаті осуду покладаються на цю особу.

Сутність законодавчої конструкції звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності має колізійний характер у науці кримінального права України. Актуальним залишається погляд, згідно з яким підставою існування в кримінальному праві інституту давності є втрата суспільної небезпеки вчиненого діяння [10, с. 265; 11, с. 18–24; 12, с. 15; 13, с. 131–134; 14, с. 409–415]. Слушним, на нашу думку, є міркування про те, що «підставою інституту давності є втрата суспільної небезпеки діяння» [15, с. 161]. Оскільки суспільна небезпечність є обов'язковим елементом складу кримінального правопорушення, то і відсутність у діянні суспільної небезпечності виключає кримінальну відповідальність, бо діяння не є кримінальним правопорушенням.

На нашу думку, закон про кримінальну відповідальність ставить жорсткі рамки застосування санкцій у зазначені строки, водночас надає можливість призначення або виконання санкцій судам стосовно злочинців, що вчинили особливо тяжкі злочини, за які КК України встановлює покарання у виді довічного позбавлення волі. Цей факт підтверджується ч. 4 ст. 49 КК України: «Питання про застосування давності до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який згідно із законом може бути призначено довічне позбавлення волі, вирішується судом. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі не може бути призначено і замінюється позбавленням волі на певний строк» [1]. Відповідно до ч. 5 ст. 49 КК України, «давність не застосовується у разі вчинення злочинів проти основ національної

безпеки України (ст. 109–114-1 КК України), проти миру та безпеки людства (ст. 437–439 і ч. 1 ст. 442 КК України)» [1].

Зарубіжний учений П. Я. Мшвенієрадзе зазначив, що «звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності за радянським кримінальним законодавством полягає в недоцільності застосування покарання щодо особи, яка вчинила злочин, якщо з дня вчинення злочину минув більш-менш тривалий час. Застосування покарання за такого стану справ не може служити ні цілям загального попередження, ні цілям спеціального попередження» [16, с. 70]. Законодавець, поряд із давністю притягнення до кримінальної відповідальності, передбачає і давність обвинувального вироку [16, с. 196]. Цей факт підтверджується і в коментарі до КК України, в якому йдеться: «Підставою застосування інституту давності є значне зменшення суспільної небезпеки вчиненого злочину після закінчення тривалого часу і втрата суспільної небезпеки особою, що вчинила злочин» [7, с. 119].

Отже, не можна погодитися, на нашу думку, з вищезазначеними доводами щодо аргументування юридичної природи кримінально-правової конструкції давності, оскільки, спираючись на суспільну небезпеку протиправного діяння та самого злочинця, вони самі по собі не можуть тлумачити, чому злочинець звільняється від кримінальної відповідальності за наявності фактів, що окреслені в законодавстві. Одним із фактів, що не відповідають реальіям сьогодення, можна назвати факт втрати діянням риси протиправності як підстави застосування давності. Характерна риса кримінально-протиправного діяння – суспільна небезпечність – зумовлюється об'єктом кримінального правопорушення, способом його вчинення.

Висновки. Таким чином, фікція в законодавчій конструкції звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності виражається в обмеженні законом про кримінальну відповідальність часових меж здійснення кримінальної відповідальності. КК України заперечує кримінально-правову значущість вчиненого діяння і його наслідків поза часовими межами здійснення кримінальної відповідальності. Ця відсут-

ність відповідності між реальними фактами та їх юридичним закріпленням і є фікцією інституту давності.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
2. Ул'яновська О. В. Фікції в правовій системі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2010. 215 с.
3. Kodeks karny [Rzeczypospolitej Polskiej]. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. URL: isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19970880553 (дата звернення: 05.10.2021).
4. Code pénal – France. Accepté 22 Juillet 1992. Edition: 01/05/2017. URL: <http://www.livrespour tous.com/e-books/detail/Code-penal---France/onecat/0.html> (дата звернення: 05.10.2021).
5. Strafgesetzbuches von Deutschland. Am 13. November 1998 mit den folgenden Ergänzungen. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stgb/gesamt.pdf> (дата звернення: 05.10.2021).
6. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text> (дата звернення: 05.10.2021).
7. Уголовный кодекс Украины: научно-практический комментарий / отв. ред. Е. Л. Стрельцов. Изд. 6-е, перераб. и доп. Харьков: Одиссей, 2009. 888 с.
8. Определение Военной Коллегии Верховного Суда СССР от 10.11.1960 г. *Бюллетень Верховного Суда СССР*. 1961. № 2. С. 30.
9. Головки Л. В. Новые основания освобождения от уголовной ответственности и проблемы их процессуального применения. *Государство и право*. 1997. № 8. С. 77–83.
10. Герцензон А. А. Уголовное право: Часть Общая. Москва: Госюриздат, 1948. 428 с.
11. Дудченко В. В. Багатофункціональні властивості порівняльного правознавства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 29. С. 18–24.
12. Дурманов Н. Д. Давность и погашение судимости. Москва: Госюриздат, 1939. 89 с.
13. Загинеї З. А. Нормотворча техніка кримінального закону України. *Юридична техніка і технологія: теорія та практика застосування*: тези доп. та повідомл. учасн. II Всеукр. наук.-практ. конф.

(м. Львів, 24–25 листопада 2016 р.) / за заг. ред. І. Д. Шутака. Харків: Право, 2016. С. 131–134.

14. Семчик В., Поліводський О. Науково-правова експертиза як форма доктринального тлумачення законодавства. *Право України*. 2013. № 5. С. 409–415.

15. Панько К. К. Фикции в уголовном праве (в сфере законотворчества и правоприменении): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; 12.00.09. Ярославль, 1998. 233 с.

16. Мшвениерадзе П. Я. Институт давности в советском уголовном праве. Тбилиси: Мецниереба, 1970. 287 с.

Hryshchenko O.,

Ph.D. in Law, Senior Lecturer of the Department of Law,
Philosophy and Political Studies,
T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium",
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3725-8094

FICTION IN THE LEGISLATIVE STRUCTURE OF EXEMPTION FROM CRIMINAL RESPONSIBILITY IN CONNECTION WITHIN THE EXPIRY OF THE LIMITATIONS PERIOD

The essence and subject matter of fiction in the Criminal Code of Ukraine, namely fiction in the legislative structure of exemption from criminal responsibility in connection with the expiry of limitations period are analyzed in the article. The analysis of normative-legal acts, scholars' views on the problem of fictitious norms is carried out. In particular, the author provides a description and analyzes the legislative structure of exemption from criminal responsibility in connection with the expiry of limitations period in the Criminal Codes of such foreign countries as: Poland, France, Germany.

Based on the positive foreign experience, it is proposed to amend Article 49 of the Criminal Code of Ukraine with a new part 7 as follows: "The limitations period starts to be calculated from the moment of expiration. If the consequence that is a part of the act occurs later, the limitations period begins from this point".

It is mentioned that the exemption from criminal responsibility is an independent criminal and legal institution. However, its legal quintessence has the following features: since the de jure exemption does not result in the conviction of a person who has committed a criminal offense, such a person avoids the adverse criminal consequences that this person has as a result of the conviction.

It is clarified that the essence of the legislative structure of exemption from criminal responsibility in connection with the expiry of limitations period has a controversial nature in the science of Ukraine's criminal law. The view according to which the basis of existence in criminal law of institute of prescription is loss of public danger of the committed act remains actual.

It is concluded that the fiction in the legislative structure of exemption from criminal responsibility in connection with the expiry of limitations period is expressed in the limitation of time limits of criminal responsibility with the law on criminal responsibility. The Criminal Code of Ukraine denies the criminal and legal significance of the committed act and its consequences outside the time limits of criminal responsibility. This lack of correspondence between the real facts and their legal consolidation is a fiction of the institution of prescription.

Key words: *expiry of limitations period, fiction, exemption from criminal responsibility, legislator, criminal offense.*

References

1. Ukraine (2001), *Criminal Code of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
2. Ulianovska, O. V. (2010), *Fictions in the legal systems of Ukraine*: Ph.D. in Law thesis, Odesa.
3. Rzeczypospolitej Polskiej (1997), *Kodeks karny Rzeczypospolitej Polskiej*, available at: isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19970880553 (accessed 08 October 2021).
4. France (1992), *Code pénal de la France*, available at: <http://www.livrespourtout.com/e-books/detail/Code-penal---France/onecat/0.html> (accessed 08 October 2021).
5. Deutschland (1998), *Strafgesetzbuches von Deutschland*, available at: <https://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stgb/gesamt.pdf> (accessed 08 October 2021).
6. Ukraine (2005), *On Practice of Application by courts of Ukraine of the Legislation on Release of the Person from Criminal Responsibility*: decree, Plenum of the Supreme Court of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text> (accessed 05 October 2021).
7. Streltsov, E. L. (2009), *Criminal Code of Ukraine*: scientific and practical commentary, the 6th edition, Odissei, Kharkov.
8. Soviet Union (1960), *Determination of the Military Collegium of the Supreme Court of the USSR*, Supreme Court of the USSR, Moscow.
9. Golovko, L. V. (1997), "New grounds for exemption from criminal responsibility and problems of their procedural application", *State and Law*, No. 8, pp. 77–83.
10. Gertsenzon, A. A. (1948), *Criminal law: General Part*, Gosiurizdat, Moscow.
11. Dudchenko, V. V. (2006), "Multifunctional properties of comparative jurisprudence", *Current Issues of State and Law*, Issue 29, pp. 18–24.

12. Durmanov, N. D. (1939), *Statute of limitations and repayment of convictions*, Gosiurizdat, Moscow.

13. Zahynei, Z. A. (2016), "Rule-making technique of the criminal law of Ukraine", *Legal technique and technology: theory and practice of application: collection of abstracts of the II All-Ukrainian scientific and practical conference*, November 24-25, Lviv, pp. 131–134.

14. Semchyk, V. and Polivodskyi, O. (2013), "Scientific and legal examination as a form of doctrinal interpretation of legislation", *Law of Ukraine*, No. 5, pp. 409–415.

15. Panko, K. K. (1998), *Fictions in criminal law (in the field of lawmaking and law-enforcement)*: Ph.D. in Law thesis, Yaroslavl.

16. Mshvenieradze, P. Ya. (1970), *The institute of prescription in Soviet criminal law*, Metsniereba, Tbilisi.

УДК 343.1

DOI 10.32755/sjcriminal.2021.02.

Иманбаев С. М.,

кандидат юридических наук, профессор, профессор кафедры
«Национальное и международное право», Университет «Туран-Астана»,
г. Нур-Султан, Республика Казахстан;

Романова А. Н.,

магистрантка 3-го курса, Университет «Туран-Астана»,
г. Нур-Султан, Республика Казахстан

СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ИНСТИТУТА МЕДИАЦИИ ПО УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН, США И ВЕЛИКОБРИТАНИИ

Авторами проведен сравнительно-правовой анализ одного из способов альтернативного разрешения споров – медиации – в уголовно-процессуальном законодательстве Республики Казахстан, США и Великобритании, с целью применения опыта указанных стран для совершенствования института медиации и снижения уровня рецидивной преступности в Республике Казахстан.

Предложено внесение изменений в Закон Республики Казахстан «О медиации» в части возмещения ущерба потерпевшему лицом, совершившим преступление, а также дополнений относительно механизма реализации института медиации, государственного органа, контролирующего деятельность медиаторов, государственного органа, контролирующей деятельность медиаторов, аккредитации и дисциплинарной ответственности медиаторов.

***Ключевые слова:** медиация, восстановительное правосудие, уголовное правонарушение, жертва, преступник, наказание, рецидив, примирительные процедуры, медиатор, возмещение ущерба, суд бив.*

Постановка проблемы. Сегодня современное общество убеждено, что суровое, жестокое наказание преступника за совершенное им деяние является единственно правильным выходом как для достижения целей, определенных Уголовным кодексом (далее – УК) Республики Казахстан, так и для предупреждения совершения новых преступлений. В результате чего общество стремится к тому, чтобы лицо, совершившее преступление, было обязательно осуждено, и в большинстве случаев – к лишению свободы.

Однако, как показывает судебная практика, уголовная статистика, лишение свободы все же не обеспечивает достижения целей уголовного и уголовно-исполнительного законодательства Республики Казахстан.

В соответствии с данными Комитета правовой статистики и специальных учетов Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, за 2019 г. к лишению свободы осуждено 27 460 лиц, из них ранее судимые – 4141 лицо, совершили рецидив – 787 лиц, опасный рецидив – 612 лиц; за 2020 г. к лишению свободы осуждено 8435 лиц, из них 5202 лица – ранее судимые, совершили рецидив – 1029, опасный рецидив – 808 [1].

Согласно представленным данным можно сделать вывод о том, что уровень рецидивной преступности не понижается – соответственно, не достигаются цели предупреждения совершения новых преступлений и восстановления социальной справедливости.

Анализ последних исследований и публикаций. Республика Казахстан – далеко не единственное государство, столкнувшееся с данной проблемой. На сегодняшний день как в Казахстане, так и во всем мире существует большое количество исследований, посвященных медиации, а также проблеме рецидивной преступности, в том числе с участием несовершеннолетних. Среди зарубежных авторов можно отметить труды Lekkas Zissis, Carter T. Albert, Ferrand Frederique, Valerie A. Sanchez, Michael Mcmanus, Brianna Silverstein, David B. Lipsky, Ronald L. Seeber, Ю. Бытко, А. Наумова, Н. Таганцева. В Республике Казахстан работы на данные темы представлены К. Бегалиевым, К. Балтабаевым, И. Борчашвили, Н. Дулатбековым, С. Зимановым, Т. Литвиновой, К. Тулекеевым, Д. Чукмаитовым и др.

Формулирование цели. Целью статьи является сравнительно-правовой анализ одного из способов альтернативного разрешения споров – медиации – в уголовно-процессуальном законодательстве Республики Казахстан, США и Великобритании с целью применения опыта указанных стран для совершенствования института медиации и снижения уровня рецидивной преступности в Республике Казахстан.

Изложение основного материала. Государства по всему миру уже пришли к выводу о том, что ни жестокое, ни крайне суровое наказание не решают возникшую проблему. Именно по этой причине в последнее время во многих странах мира практикуется восстановительное правосудие, которое применяется в форме медиации для разрешения конфликта, носящего уголовный характер,

между правонарушителем и жертвой. Большое значение здесь уделяется не наказанию правонарушителя, а его примирению с потерпевшим и возмещению последнему ущерба. Суть данного подхода, в отличие от карательного, заключается в том, что правонарушитель и жертва, а также иные заинтересованные лица собираются вместе для того, чтобы проанализировать возникший конфликт, предпосылки и причину его возникновения, выработать пути разрешения данного конфликта и, как результат, документально зафиксировать достигнутые договоренности. Всё вышеперечисленное происходит при участии независимой и незаинтересованной в исходе дела стороны – медиатора. Стоит отметить, что сама идея применения медиации в уголовном процессе многих стран мира является далеко не новой. Её «основные принципы совместимы с традициями индейского, гавайского, канадского коренного населения, аборигенов в Австралии и маори в Новой Зеландии. Эти принципы также совместимы с ценностями, подчеркнутыми почти всеми мировыми религиями» [2].

В США коренные американцы процесс миротворчества – объединения жертв, правонарушителей и их сторонников – с целью разрешения сути проблемы считали более важным, чем само наказание [3].

В Англии еще законы Этелберта Кента (600 год н. э.) содержали в себе детально продуманные правила реституции. После нормандского вторжения в Великобританию восстановительное правосудие стало вытесняться карательным. Уильям – сын завоевателя Генри I – издал новые законы, которые устанавливали преступления против «мира короля». К концу XI столетия преступление уже рассматривалось как деяние против государства, а не против гражданина [2].

В Казахстане еще в XVIII веке суд биев начал использовать примирительные процедуры для разрешения конфликтов и споров, возникающих между родами. Это позволяет говорить о наличии института медиации и ее успешном применении в судебной деятельности Казахстана. «Казахский суд решал споры и разногласия, с которыми обращались к нему стороны, исходя из важности обеспечения примирения сторон и мира между ними, единения и обеспечения единства внутри и сферах общегития, исходя из необходимости искоренения не только личных, сколь-

ко пороков общественного значения» [4, с. 9] – отмечает выдающийся правовед, академик Салык Зиманов в своем труде «Казахский суд биев – уникальная судебная система» [4]. Правосудие того времени базировалось на следующих принципах: «а) знание и постижение бием-судьей основных и трансфертных норм и логики обычно-правовой системы кочевого общества казахов; б) неподкупность суда и судьи; в) справедливость как суть и моральная ориентация судебных решений; г) гласность, доступность и публичность суда; д) владение судьей ораторским искусством как средством доказывания и обоснования судебного решения» [4, с. 49]. Особое внимание, на наш взгляд, следует обратить на «е) направленность и ориентированность суда на установление гражданского мира и достижение мирового соглашения между сторонами» [4, с. 49]. Судьи-бии руководствовались в своей деятельности не только принципами морали, честности, неподкупности и справедливости, огромное значение придавали они именно «мировому соглашению» между сторонами, что на сегодняшний день является не менее актуальным. В 1864 году российская судебная реформа внесла существенные изменения во всю судебную деятельность Казахстана, в результате чего полномочия суда биев были ограничены; были введены особый, волостной и чрезвычайный суды, что оказало существенное негативное воздействие на всю судебную деятельность того времени.

В 70-х годах XX столетия восстановительные процедуры с участием третьего независимого лица снова становятся востребованными в США, где начинают применяться различные программы по разрешению конфликтов между сторонами. Первоначально такие программы применялись для разрешения трудовых, семейных, коммерческих споров. Затем общественные организации и религиозные объединения стали принимать активное участие в восстановительном правосудии и использовать программы по примирению жертв и правонарушителей. Благодаря существенным результатам в дальнейшем такие программы начинают применяться во всех штатах страны, а затем получают свое распространение и в Великобритании, Германии, Австрии, Нидерландах и т. д. «Примером такой программы яв-

ляется Victim-Offender Mediation Program (Медиация между жертвой и преступником), которая работала настолько успешно, что к концу 80-х годов действовала, по крайней мере, в 42 судебных округах (к слову, вся территория США поделена на 94 судебных округа)» [5]. Однако, несмотря на довольно положительные результаты и общественное признание, программы по медиации в США прошли долгий путь до того, как были закреплены на законодательном уровне.

Сегодня в США во многих штатах действуют определенные программы медиации по разрешению уголовных конфликтов. Однако такие программы разнятся от штата к штату, так как США являются федеративным государством и, несмотря на то, что в 2003 году был принят Единый закон о медиации [6], только десять из пятидесяти штатов присоединились к нему. Таким образом, каждый штат имеет свои законодательные акты в отношении медиации и, следовательно, свои программы.

В рамках таких программ в штате Мэриленд в порядке медиации могут рассматриваться уголовные проступки, нападение, вторжение в жилище (помещение), домогательство, кража; в штате Айдахо – уголовные проступки и преступления небольшой тяжести; в штате Делавэр – только уголовные проступки; в штате Нью-Джерси – причинение личного вреда, нарушение права собственности, преступное причинение вреда, фальсификация платежных документов [7]. В штате Северная Каролина при рассмотрении заявлений о таких правонарушениях, как вмешательство в опеку над детьми, кражах в магазинах и т. д. прокурор может запросить, чтобы председательствующий судья передал дело для разрешения в порядке медиации.

Помимо программ, в различных штатах США работают службы медиации. Несмотря на различия в названиях таких программ и служб, основополагающий подход у них тождественен – примирение жертвы и правонарушителя. «В первые годы на медиацию направлялись материалы по преступлениям небольшой тяжести, совершенные несовершеннолетними преступниками, в последнее время все сильнее обнаруживает себя иная тенденция: на медиацию все чаще направляют материалы о преступлениях более тяжких или совершённых взрослыми преступниками» [5].

Следует также отметить, что в США разработан механизм заключения медиативного соглашения между жертвой и преступником таким образом, чтобы жертва не смогла получить прибыль в результате медиации, а только возмещение вреда. Это является прямой задачей медиатора, так как в некоторых случаях преступник готов отдать любые деньги, чтобы примириться с жертвой. В этом случае преступник помимо возмещения ущерба может предоставить какие-либо услуги или работы потерпевшему. «Но с такими нефинансовыми обязательствами впоследствии могут возникнуть проблемы в суде. Большинство судов поддерживают только кредитно-денежные обязательства. Поэтому зачастую сумма финансовых выплат существенно увеличивается на случай неисполнения преступником нефинансовых обязательств» [2].

В Великобритании в 1980-х годах в Англии и Уэльсе представили несколько проектов, основной целью которых было продвижение альтернатив для улучшения системы уголовного правосудия. Среди целей таких проектов – возмещение ущерба жертве, медиация, ведущая к примирению, помощь жертвам, предотвращение и сокращение числа правонарушений, в том числе повторных. Следует отметить, что эти цели отражают основные направления деятельности Движения за восстановительное правосудие в Англии и Уэльсе, которое в настоящее время доводит политику Министерства внутренних дел Великобритании до сведения системы правосудия по делам несовершеннолетних. В соответствии с этой политикой медиация между правонарушителем и потерпевшим является одним из методов, посредством которого правонарушители могут возместить ущерб жертве. Первые систематическое использование медиации между жертвой и правонарушителем (Victim-Offender Mediation) для несовершеннолетних правонарушителей в Англии и Уэльсе было введено Группой поддержки молодежи города Эксетер (Exeter Youth Support Team) в начале 1980-х годов. Обычно это были договоренности между полицией и местными отделами социальных служб, посредством которых молодым правонарушителям делали предупреждение и предложение прямо или косвенно возместить ущерб жертве [8, с. 23–24].

Первоначально медиация как способ альтернативного разрешения споров не рассматривалась серьезно многими юристами в Великобритании, свою правовую основу она получила только после проведения реформ Лорда Вульфа в 1997 году. Именно с этого момента начинается активное применение медиации в Великобритании. «Нормы о медиации содержатся в семейном процессуальном законодательстве, законодательстве о трибуналах, Акте о полномочиях уголовных судов (ст. 23 (2)(b) и др.» [9]. На сегодняшний день в Великобритании медиацию используют для разрешения трудовых, семейных, коммерческих, гражданских споров. В отношении уголовно-правовых споров медиация применяется только касательно несовершеннолетних.

В 1988 году Генеральный стряпчий по делам Шотландии впервые представил первый официальный проект о репарации и медиации в Шотландии. Данный проект позволял окружному прокурору признавать частный интерес жертвы в получении определенного вида компенсации и в то же время учитывать государственный интерес в виде отсутствия дальнейших действий в отношении уголовного преследования [10]. Проект начал использоваться только в Глазго и Эдинбурге и был направлен на исключение из юрисдикции уголовных судов преступлений, совершенных несовершеннолетними. Системы уголовного правосудия Шотландии и Англии в то время подвергались серьезной критике, особенно Шотландии – за высокий уровень тюремного населения. Однако элементы шотландской системы пользовались большим уважением во всей Великобритании, в частности это касалось Системы слушаний по делам несовершеннолетних.

«Шотландская система слушаний по делам несовершеннолетних представляет собой первоначальную модель отхода от уголовного процесса, а также поиска возможности применения реабилитационных, а не карательных мер. Она была установлена Законом о Социальной Деятельности (Шотландия) в 1968 году и вступила в силу в 1971 году, изъяв из сферы деятельности суда почти все дела с участием несовершеннолетних» [11]. «Сильная сторона слушаний заключается в их гибкости, в их комплексном подходе к личности ребенка», «недостатком является неучастие в слушании пострадавшей стороны, а также тот факт, что слушания

носят недостаточно неформальный характер. Подчас в них участвует слишком много взрослых, а родители или опекуны не могут быть отстранены от слушания даже тогда, когда они действуют на ребенка подавляюще» [11]. Еще одной проблемой является тот факт, что «департаменты социального обеспечения зачастую испытывают материальные затруднения и не имеют возможности обеспечить необходимую помощь» [11].

В Ирландии Закон «О медиации» был принят 2 октября 2017 года, вступил в силу 1 января 2018 года [12]. Сфера применения данного закона – гражданские споры. Закон не распространяет свое действие на уголовные правонарушения, трудовые споры (рассматриваются специальной Комиссией по трудовым отношениям), налоговые апелляции, процедуры судебного пересмотра (когда суд рассматривает решение, вынесенное другим государственным органом), иски против государства в связи с предполагаемыми нарушениями основных прав и свобод, иски о домашнем насилии.

В Республике Казахстан Закон «О медиации» (далее – Закон) был принят 28 января 2011 года [13]. Согласно п. 5 ст. 2 Закона под медиацией понимается «процедура урегулирования спора (конфликта) между сторонами при содействии медиатора (медиаторов) в целях достижения ими взаимоприемлемого решения, реализуемая по добровольному согласию сторон» [13]. К нашему сожалению, необходимо отметить, что многовековой опыт, накопленный судами биев, не нашел своего достойного закрепления в данном Законе.

Медиация в Республике Казахстан применяется в области «гражданских, трудовых, семейных и иных правоотношений с участием физических и (или) юридических лиц, а также рассматриваемые в ходе уголовного судопроизводства по делам об уголовных проступках, преступлениях небольшой и средней тяжести, а также тяжких преступлениях в случаях, предусмотренных частью второй статьи 68 Уголовного кодекса Республики Казахстан, если иное не установлено законами Республики Казахстан, и отношения, возникающие при исполнении исполнительного производства» [13]. Следует отметить, что согласно Закону в Республике Казахстан установлен более широкий круг

лиц, которым разрешено участвовать в медиации, в отличие от законодательства Великобритании. К ним относятся «несовершеннолетние, беременные женщины, женщины, имеющие малолетних детей, мужчины, воспитывающие в одиночку малолетних детей, женщины в возрасте пятидесяти восьми и свыше лет, мужчины в возрасте шестидесяти трех и свыше лет, впервые совершившие тяжкое преступление, не связанное с причинением смерти или тяжкого вреда здоровью» [14] человека. Данные лица «могут быть освобождены от уголовной ответственности, если они примирились с потерпевшим, заявителем, в том числе в порядке медиации, и загладили причиненный вред» [14]. «При освобождении от уголовной ответственности к несовершеннолетнему применяются принудительные меры воспитательного воздействия» (ч. 2 ст. 68 УК Республики Казахстан) [14].

Согласно данным Комитета правовой статистики и специальных учетов Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, по прекращенным делам за примирением сторон с помощью медиатора в 2018 году было прекращено 4698 уголовных дел из 65877 прекращенных уголовных дел по нереабилитирующим основаниям, в 2019 году – 3 755 из 61 986, а за 2020 год – 1715 из 37727 [1].

Выводы. «Правильное применение института примирения сторон способствует повышению роли и активности потерпевшего, заявителя в уголовном процессе, полному и быстрому восстановлению их нарушенных прав и свобод, одновременно направлено на проявление гуманизма к лицам, совершившим уголовные правонарушения, впоследствии проявившим позитивное поведение, выразившееся в примирении с потерпевшим, заявителем и заглаживании вреда» [15]. Главным в медиации является то, чтобы лицо, совершившее преступление, осознало свою вину и было нацелено на примирение. В случае, если лицо лишь частично признает свою причастность к преступлению, проведение медиации может способствовать выяснению этого обстоятельства.

Считаем, что применение медиации в уголовном процессе Республики Казахстан необходимо развивать, особенно в отношении несовершеннолетних, когда личность молодых преступников еще окончательно не сформировалась, и проведение медиации с участием жертвы правонарушения, выявление причин

и последствий правонарушения, отношение к нему правонарушителя и жертвы, раскаяние правонарушителя будут способствовать тому, чтобы несовершеннолетние не совершали такие правонарушения повторно.

Кроме этого, нами предлагается пункт 6 статьи 27 Закона Республики Казахстан «О медиации» изложить в следующей редакции: «Соглашение об урегулировании конфликта, достигнутое сторонами при проведении медиации в ходе уголовного процесса, представляет собой соглашение об урегулировании конфликта путем **возмещения потерпевшему ущерба, соразмерного причиненному вреду**, и примирения лица, совершившего уголовное правонарушение, с потерпевшим».

В Законе Республики Казахстан «О медиации» также не предусмотрен механизм реализации института медиации, в частности, отсутствует государственный орган, координирующий деятельность медиаторов, не регламентированы вопросы их аккредитации, не предусмотрена дисциплинарная ответственность медиаторов. Всё вышеперечисленное требует доработки и внесения изменений и дополнений в данный Закон.

Подводя итог проведенного анализа медиативной деятельности национального законодательства Республики Казахстан, следует отметить, что институт медиации в Республике Казахстан необходимо совершенствовать, в том числе принимая во внимание международный опыт и собственные достижения в этой области.

Список использованных источников

1. Данные Комитета правовой статистики и специальных учетов Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан. Отчет Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан о составе осужденных, совершивших уголовные правонарушения за 2019 год. Отчет о составе осужденных, совершивших уголовные правонарушения за первые 10 месяцев 2020 года. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat?lang=ru> (дата обращения: 20.01.2021).

2. Василенко А. С. Программы посредничества (медиации) в уголовном процессе стран англосаксонского права. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Юридические науки*. 2011. № 3. URL: http://journals.rudn.ru/law/article/view/5349/ru_RU (дата обращения: 16.01.2021).

3. Mirsky L. Restorative Justice Practices of Native American, First Nation and Other Indigenous People of North America: Part One. *Restorative Practices E FORUM*. 2004. URL: <https://www.iirp.edu/news/restorative-justice-practices-of-native-american-first-nation-and-other-indigenous-people-of-north-america-part-one> (дата обращения: 19.01.2021).

4. Зиманов С. Полное собрание сочинений: в 10 т. X т. Алматы: Заң, 2009. 498 с. URL: <http://nbilib.library.kz/elib/Sait/%D0%A2%D1%80%D1%83%D0%B4%D1%8B%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%BD%D1%8B%D1%85%D0%9A%D0%B0%D0%B7/Zimanov%20Salyk/nasledie/nasledie.html> (дата обращения: 20.01.2021).

5. Василенко А. С. Медиация в уголовном процессе США. *Вестник Пермского университета*. 2012. Вып. 2(16). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mediatsiya-v-ugolovnom-protsesse-ssha> (дата обращения: 17.01.2021).

6. Uniform Mediation Act (Last Revised or Amended in 2003). URL: <https://www.uniformlaws.org/HigherLogic/System/DownloadDocumentFile.ashx?DocumentFileKey=9b244b42-269c-769e-9f89-590ce048d0dd&forceDialog=0> (дата обращения: 17.01.2021).

7. Hoerres T. Analysis of the Efficacy of Criminal Court Mediation as a Tool of Restorative Justice. *Capstone Collection*. SIT Graduate Institute, 2014. URL: <https://digitalcollections.sit.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3719&context=capstones> (дата обращения: 20.01.2021).

8. Miers D., Semenchuk M. Victim-Offender Mediation in England and Wales. *Victim-Offender Mediation with Youth Offenders in Europe* / ed. by A. Mestitz, S. Ghetti. Dordrecht: Springer, 2005. pp. 23–46. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/1-4020-3879-8_2 (дата обращения: 19.01.2021).

9. Великобритания. *Федеральный институт медиации*. URL: <http://fedim.ru/mediatsiya-v-mire/evropa/velikobritaniya/> (дата обращения: 19.01.2021).

10. Warner S. Reparation, Mediation and Scottish Criminal Justice. *Restorative Justice on Trial* / ed. by H. Messmer, H. Otto. Dordrecht: Springer, 1992. Vol. 64. pp. 197–210. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-015-8064-9_12 (дата обращения: 20.01.2021).

11. Акестер К. Системы ювенального правосудия. *Медиатор. Вне-судебные процедуры – альтернативное урегулирование споров – примирение сторон*. URL: <http://mosmediator.narod.ru/index/0-1108> (дата обращения: 20.01.2021).

12. Mediation Act 2017. URL: <https://www.oireachtas.ie/en/bills/bill/2017/20/> (дата обращения: 21.01.2021).

13. О медиации: Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года № 401-IV (с изм. и доп. по сост. на 27.12.2019 г.). URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30927376 (дата обращения: 18.11.2021)

14. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Закон Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изм. и доп. по сост. на 06.10.2020 г.). URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252 (дата обращения: 18.01.2021).

15. О судебной практике по применению статьи 68 Уголовного кодекса Республики Казахстан: нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 21 июня 2001 года № 4 (с изм. и доп. по сост. на 31.03.2017 г.). URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/P01000004S_ (дата обращения: 18.01.2021).

Imanbaiev S.,

PhD in Law, Professor, Professor of the Department of National and International Law, “Turan-Astana” University, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan;

Romanova A.,

Master student of the 3rd course, “Turan-Astana” University, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan

COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF THE MEDIATION INSTITUTE UNDER THE CRIMINAL PROCEDURE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN, THE USA AND GREAT BRITAIN

This article focuses on a comparative legal analysis of one of the alternative dispute resolution methods – mediation – in the criminal procedure legislation of the Republic of Kazakhstan, the USA and Great Britain, considering various programs and projects on mediation used in the USA and Great Britain, in order to apply the experience of the above mentioned countries to improve the mediation institution and reduce the level of recidivism in the Republic of Kazakhstan.

The authors made the conclusion that the proper use of mediation in the criminal procedure contributes to a more active involvement of victims in the process of restoring their rights and freedoms, which were violated by the offenders. An increasing number of crime victims prefer to meet face to face with their offenders in order to inform how the crime has affected their lives, get answers to many unresolved questions and take a direct part in bringing offenders to justice for the harm caused. A victim and offender mediation is a viable alternative to traditional punitive measures to meet the victims' needs. The main advantage of mediation in criminal proceedings for the victim is that he or she can ask the

offender all the questions that could not have been answered during the trial. In addition, participation in mediation between the victim and the offender can help humanize the latter and prevent future offenses.

In addition, the authors conclude that it is necessary to amend the Law of the Republic of Kazakhstan "On Mediation" regarding compensated damage to the victim by a person who has committed a criminal offense, and also propose to amend this Law regarding the mechanism for implementing the mediation institution, establishing a state body to control the activities of mediators, and specifying accreditation and disciplinary responsibility of mediators.

Key words: mediation, restorative justice, criminal offense, victim, criminal, punishment, recidivism, conciliation procedures, mediator, compensation for damage, court of biys.

References

1. Report of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan on the composition of convicts who committed criminal offenses in 2019. Report on the composition of convicts who committed criminal offenses for the first 10 months in 2020, *Data of the Committee of Legal Statistics and Special Accounts of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan*, available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat?lang=ru> (accessed 20 January 2021).

2. Vasylenko, A. S. (2011), "Mediation programs in the criminal process of the countries of Anglo-Saxon law", *Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia. Series: Legal Sciences*, No. 3, available at: http://journals.rudn.ru/law/article/view/5349/ru_RU (accessed 16 January 2021).

3. Mirsky, L. (2004), "Restorative Justice Practices of Native American, First Nation and Other Indigenous People of North America: Part One", *Restorative Practices EFORUM*, available at: <https://www.iirp.edu/news/restorative-justice-practices-of-native-american-first-nation-and-other-indigenous-people-of-north-america-part-one> (accessed 19 January 2021).

4. Zimanov, S. (2009), *Full collection of works: in 10 Vol.*, the 10th Vol., Almaty, available at: <http://nblib.library.kz/elib/Sait/%D0%A2%D1%80%D1%83%D0%B4%D1%8B%20%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%BD%D1%8B%D1%85%20%D0%9A%D0%B0%D0%B7/Zimanov%20Salyk/nasledie/nasledie.html> (accessed 20 January 2021).

5. Vasylenko, A. S. (2012), "Mediation in the criminal process of the US", *Bulletin of Perm University*, Issue 2(16), available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/mediatsiya-v-ugolovnom-protsesse-ssha> (accessed 17 January 2021).

6. Uniform Mediation Act (2003), available at: <https://www.uniformlaws.org/HigherLogic/System/DownloadDocumentFile>

.ashx?DocumentFileKey=9b244b42-269c-769e-9f89-590ce048d0dd&forceDialog=0 (accessed 17 January 2021).

7. Hoerres, T. (2014), "Analysis of the Efficacy of Criminal Court Mediation as a Tool of Restorative Justice", *Capstone Collection*, SIT Graduate Institute, available at: <https://digitalcollections.sit.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3719&context=capstones> (accessed 20 January 2021).

8. Miers, D. and Semenchuk, M. (2005), "Victim-Offender Mediation in England and Wales", in Mestitz, A. and Ghetti, S. (Ed.), *Victim-Offender Mediation with Youth Offenders in Europe*, Springer, Dordrecht, pp. 23–46, available at: https://link.springer.com/chapter/10.1007/1-4020-3879-8_2 (accessed 19 January 2021).

9. Great Britain, *Federal Institute of Mediation*, available at: <http://fedim.ru/mediatsiya-v-mire/evropa/velikobritaniya/> (accessed 19 January 2021).

10. Warner, S. (1992), "Reparation, Mediation and Scottish Criminal Justice", in Messmer, H. and Otto, H. (Ed.), *Restorative Justice on Trial*, Springer, Dordrecht, Vol. 64, pp. 197–210, available at: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-015-8064-9_12 (accessed 20 January 2021).

11. Akester, K. "Juvenile justice systems", *Mediator. Out-of-court procedures – an alternative dispute resolution – reconciliation of the parties*, available at: <http://mosmediator.narod.ru/index/0-1108> (accessed 20 January 2021).

12. Mediation Act (2017), available at: <https://www.oireachtas.ie/en/bills/bill/2017/20/> (accessed 21 January 2021).

13. The Republic of Kazakhstan (2011), *On mediation: Law of the Republic of Kazakhstan*, available at: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30927376 (accessed 18 November 2021)

14. The Republic of Kazakhstan (2014), *Criminal Code of the Republic of Kazakhstan: Law of the Republic of Kazakhstan*, available at: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252 (accessed 18 January 2021).

15. The Republic of Kazakhstan (2001), *On judicial practice on the application of Article 68 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan: Normative Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan*, available at: http://adilet.zan.kz/rus/docs/P01000004S_ (accessed 18 January 2021).

УДК 343.85

DOI 10.32755/sjcriminal.2021.02.

Колб О. Г.,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна
ORCID: 0000-0003-1792-4739;

Колб Р. О.,

здобувачка кафедри кримінального права і процесу,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна
ORCID: 0000-0003-0187-3391

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА ІНШЕ НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОБІЖНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ

У статті сформульовано авторське визначення зазначеного у її назві поняття та здійснено аналіз системоутворювальних ознак, що становлять його зміст, а також розроблено науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на вирішення наявних у зв'язку з цим проблем та вдосконалення у цілому правового механізму з означеної тематики дослідження. Зокрема, під «конституційним, законодавчим та іншим нормативно-правовим забезпеченням діяльності банків як суб'єктів запобігання кримінальним праводіношенням» слід розуміти визначену та гарантовану у відповідних нормативно-правових джерелах процедуру здійснення запобіжної діяльності банківськими установами всіх форм власності в галузі їх безпосереднього суспільного призначення та функціонування з метою недопущення та протидії вчиненню в ній кримінальних правопорушень.

Ключові слова: законодавство, кримінальне провадження, банк, банківська діяльність, суб'єкт запобігання, запобігання кримінальним правопорушенням.

Постановка проблеми. Як свідчить практика, розпочинаючи з 2016 року, в Україні намітилась негативна тенденція до щорічного збільшення кількості зареєстрованих у Єдиному реєстрі досудового розслідування (у середньому до 500 випадків) кримінальних правопорушень, що мають місце в банківській сфері [1]. Не покращились та суттєво не змінилися ці показники й у подальші роки (2017–2020). Так, за даними Національної поліції, тільки у 2019 році в Україні було викрито 4 тис. 263 кіберзлочини, в тому числі й у банківській сфері, які завдали

збитків на 28 млн гривень [2]. Показовою у цьому контексті є протиправна діяльність банку «Аркада», у результаті якої були незаконно виведені з його фінансового обігу 9 млрд грн, а також зменшено норматив коефіцієнта покриття ліквідністю за всіма валютами (LCR) із 100 до 60,23 % [3]. При цьому варто зазначити, що однією з умов, яка сприяє вчиненню кримінальних правопорушень у сфері функціонування банківських установ, є неналежна діяльність Національного банку України (НБУ) щодо їх запобігання, як це передбачено п. 30 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Національний банк України».

Водночас, як це зазначено в ч. 1 ст. 6 цього Закону, основною функцією НБУ є забезпечення стабільності грошової одиниці України. Для її реалізації та створення реальних гарантій виконання в повному обсязі своїх повноважень законодавець визначив перелік і інших функцій НБУ (ст. 7 Закону України «Про Національний банк України»). Їх аналіз дозволяє стверджувати, що при такому дуалістичному підході НБУ зобов'язаний належним чином вживати всі передбачені законом заходи щодо запобігання посяганням як на стабільність фінансової системи, так і на встановлений порядок протидії легалізації (відмиванню) коштів, здобутих злочинним шляхом. Поряд із тим, як встановлено в ході цього дослідження, реальність є дещо іншою: ці норми не працюють належним чином. Зокрема, особливу занепокоєність у зв'язку з цим викликають випадки кредитного шахрайства у процесі повернення кредитів відповідним банківським установам. При цьому найпоширенішими його видами є: шахрайство (ст. 190 КК України), шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України), підробка документів, що пов'язана з цими виявами шахрайства (ст. 358 КК України), незаконні дії із заставним майном (ст. 388 КК України) та ін. [1].

Усе це підтверджує висновок про те, що НБУ неналежним чином виконує свої зобов'язання щодо організації запобіжної діяльності у системі банківських установ, що визначені в ст. 7 Закону України «Про Національний банк України», а отже, в наявності складна теоретико-прикладна проблема, яка потребує вирішення, в тому числі на доктринальному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить, що над розробленням цієї тематики працюють такі вчені: Л. І. Аркуша, О. М. Бандурка, А. М. Бойко, Т. С. Васильєва, К. П. Глоба, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. М. Джу́жа, В. М. Дрью́мін, О. О. Дудоров, Д. В. Каменський, О. Г. Колб, О. О. Крестянникова, О. М. Литвинов, О. М. Литвак, І. Б. Медицький, А. В. Савченко, Л. М. Скоря, А. В. Смирнова, Є. П. Стрельцов, В. О. Туляков, П. Л. Фріс, В. В. Шаблистий, О. О. Юхно та ін. Водночас на сьогодні комплексних наукових розробок щодо діяльності банківських установ як суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням у відповідній галузі не проводили, що актуалізує необхідність дослідження цієї проблематики, а також визначає її наукову новизну, теоретичне та практичне значення. З огляду на це та з урахуванням сучасного (2014–2020 рр.) стану запобіжної діяльності в банківській системі України, обрано предмет цієї наукової статті.

Формулювання мети. Метою статті є формулювання визначення поняття «конституційне, законодавче та інше нормативно-правове забезпечення діяльності банків як суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням» та здійснення аналізу системоутворювальних ознак, що становлять його зміст, а також розроблення науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на вирішення наявних у зв'язку з цим проблем та вдосконалення у цілому правового механізму з означеної тематики дослідження.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі слово «забезпечення» означає задовольнити кого-, що-небудь у якійсь потребі; надавати кому-небудь достатні матеріальні засоби до існування; створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось [4, с. 18]. У свою чергу, словосполучення «нормативно-правове» означає те, що вживається у сфері правових відносин залежно від юридичної сили і дотримання ієрархії нормативного акта [5]. Взавши це визначення за основу, деякі автори в контексті діяльності органів державної влади в Україні сформулювали поняття «нормативно-правового акта», під яким слід розуміти офіційний письмовий документ, прийнятий чи виданий уповноваженим на це суб'єктом нормотворення у визначеній законодавчій формі та за встановленою законодав-

ством процедурою, який спрямовано на регулювання суспільних відносин, містить нормативні приписи, розрахований на багаторазове застосування й дія якого не вичерпується одноразовим виконанням [6]. Закріплено цей термін і в Законі України «Про нормативно-правові акти». У такому ж сенсі можна розглядати й зміст поняття «законодавче» та «конституційне» забезпечення.

Отже, якщо узагальнити отриману вище інформацію та систематизувати її згідно із законами формальної логіки [7, с. 24–65], то під «конституційним, законодавчим та іншим нормативно-правовим забезпеченням діяльності банків як суб'єктів запобігання кримінальним правопідприємствам» слід розуміти визначену та гарантовану у відповідних нормативно-правових джерелах процедуру здійснення запобіжної діяльності банківськими установами всіх форм власності у галузі їх безпосереднього суспільного призначення та функціонування з метою недопущення та протидії вчиненню в ній кримінальних правопорушень.

Таким чином, до системоутворювальних ознак, що становлять зміст цього поняття, варто віднести такі з них:

1. Визначена на нормативно-правовому рівні діяльність запобіжного характеру.

У цьому випадку йдеться про те, що діяльність банківської системи в Україні має чіткі правові засади, що забезпечуються як конституційними та законодавчими джерелами, так і на підзаконному (відомчому) рівні. При цьому поряд з основною своєю функціональною соціально-правовою природою банківські установи об'єктивно вимушені займатись і запобіганням вчиненню кримінальних правопорушень у цій галузі суспільних відносин, тобто банк, як окремо взята юридична особа, має дуалістичну спрямованість при реалізації своїх функцій і завдань. З огляду на це і слід вести мову про банківську установу як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням.

2. Запобіжна діяльність банків має бути гарантована на нормативно-правовому рівні.

Гарантія – це умови, що забезпечують успіх чого-небудь [8, с. 116], а в контексті змісту юридичної гарантії – то це є законодавчо закріплені засоби охорони прав і свобод громадян, способи їх реалізації, а також засоби охорони правопорядку, інтересів

суспільства і держави [8, с. 116]. У юридичній літературі йдеться також про гарантії законності, тобто про об'єктивні умови і суб'єктивні фактори, а також спеціальні засоби і заходи, за допомогою яких забезпечується режим законності [9, с. 553]. Зважаючи на означені вище теоретичні підходи, правовими гарантіями діяльності банківських установ виступають ті законодавчі акти, які визначають їх правовий статус як суб'єктів запобігання та протидії кримінальним правопорушенням у вказаній галузі суспільних відносин.

3. Запобіжна діяльність банків України впливає зі змісту конституційних, законодавчих та інших нормативно-правових актів, які регламентують їх соціально-правову природу у системі суспільних відносин, а також визначають функції і завдання щодо забезпечення прав і законних інтересів усіх учасників банківської діяльності. Перелік нормативно-правових джерел, що становлять зміст терміна «законодавство», визначений у рішенні Конституційного Суду України від 09 липня 1998 року № 12-пр/98 [10], а інших – у Законі України «Про нормативно-правові акти». При цьому варто констатувати, що функції та завдання банків як суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням впливають не стільки із загальних нормативно-правових актів з питань запобіжної діяльності, скільки зі змісту тих законів, що визначають статус і порядок функціонування банків в Україні, що є додатковим аргументом дуалістичності соціально-правової природи цих установ.

4. Запобіжна діяльність банків України передбачає відповідну процедуру реалізації відповідних функцій і завдань з означених питань.

У доктринальних джерелах під процедурою розуміють офіційно встановлений чи у звичайний порядок здійснення, виконання або оформлення чого-небудь [8, с. 573]. Знову ж таки, порядок дій банківських установ України, що стосуються запобігання та протидії кримінальним правопорушенням у зазначеній сфері суспільних відносин, визначений, у першу чергу, в нормативно-правових актах, які регулюють зміст банківської діяльності. І ця обставина свідчить про те, що в такому статусі банки діють як суб'єкти запобіжної діяльності. Як щодо цього

слушно зауважили А. Х. Степанюк та К. А. Автухов, втілення в життя норм матеріального права, установлення правопорядку є неможливим поза належною процедурою, визначеною не тільки формально, а й спрямованою на реалізацію принципів свободи, рівності й гуманізму [11, с. 786–787].

5. Запобіжною діяльністю мають займатися банківські установи всіх форм власності.

Такий висновок ґрунтується на законодавчо визначених положеннях, які регулюють банківську діяльність в Україні, в тому числі Законі України «Про Національний банк України», у ст. 7 якого серед інших функцій його діяльності є й та, що стосується цієї проблематики, а саме: а) встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна (п. 4 ч. 1 цієї статті Закону); б) здійснює банківське регулювання та нагляд на індивідуальній та консолідованій основі (п. 1 ч. 1 цієї статті); в) здійснює погодження статутів банків і змін до них, ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законом випадках, веде Державний реєстр банків, створює та веде Кредитний реєстр Національного банку України (п. 9 ч. 1 цієї статті Закону).

6. Запобіжною діяльністю банківські установи займаються лише у сфері їх функціонування, проте вони не наділені статусом правоохоронного органу [12], а також не віднесені до оперативних підрозділів (ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») та слідчих (ст. 40 Кримінального процесуального кодексу України).

7. Метою діяльності банківських установ як суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням є недопущення та протидія вчиненню цих суспільно небезпечних діянь.

Зазначена мета, хоча дещо й не кореспондується зі змістом і метою банківської діяльності, але впливає з її змісту як об'єктивно необхідна та невід'ємна в контексті необхідності реалізації банківськими установами визначених у законі основних та інших функцій, а також функціональних завдань.

Саме з цих міркувань і визначена у цій науковій статті роль банківських установ у системі суб'єктів соціальної профілактики. При цьому варто також констатувати, що тільки у разі до-

тримання та реалізації всіх сформульованих у цій роботі системуютьворювальних ознак поняття «конституційне, законодавче та інше нормативно-правове забезпечення діяльності банків як суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням» можливо вести мову про банківські установи як про суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням. Водночас для забезпечення такої діяльності варто вирішити низку наявних у зв'язку з цим проблем. У першу чергу, йдеться про те, що, зокрема, в Конституції України немає жодної правової норми, яка зобов'язувала б займатись будь-кого запобіжною діяльністю. Проте, як стосовно цього слушно зауважив А. П. Закалюк, в Основному Законі міститься низка статей, аналіз яких дає змогу визначити ставлення Конституції до цієї державної і, загалом, суспільної діяльності, конституційні основи її здійснення [13, с. 336]. Зокрема, у ст. 1 Конституції України визначено дві ознаки, які мають прямий стосунок до банківської діяльності, а саме – Україна є соціальною та правовою державою. Так, у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про банки та банківську діяльність» у зв'язку з цим зазначено, що цей Закон визначає, крім структури банківської системи, економічні, організаційні і правові засади створення та діяльності банків. Крім того, метою цього Закону є: а) правове забезпечення захисту інтересів вкладників та інших клієнтів банків (у контексті змісту банківської діяльності це визначає також і діяльність, спрямовану на запобігання кримінальним правопорушенням з означених питань); б) сталого розвитку і стабільності банківської системи (у сенсі банківської діяльності це означає й соціальний захист інтересів клієнтів банків у разі виникнення відповідних ризиків (наприклад, шляхом відшкодування завданих збитків з Фонду гарантування вкладів фізичних осіб)); в) створення сприятливих умов для розвитку економіки (цей елемент мети містить і питання соціального захисту населення); г) створення належного конституційного середовища на фінансовому ринку (зазначена частина мети банківської діяльності передбачає дію не тільки природних законів ринку, а і його захист визначеними у нормативно-правових актах засобами, тобто має і запобіжну складову банківської діяльності).

Звичайно, що, з огляду із сучасних історичних та правових реалій (1991–2021 рр.), які стали наслідком неналежного рівня забезпечення та протидії кримінальним правопорушенням в Україні, цілком логічним кроком було б закріплення в Конституції України функції держави запобіжного характеру. Правовою підставою для видозміни Конституції України з означеного питання може стати зміст ст. 3 Основного Закону, в якому закріплено положення про те, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави. Крім цього, у зазначеній статті визначено ще два ключових напрями запобіжної діяльності, а саме: а) держава відповідає перед людиною за свою діяльність; б) утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Ураховуючи ці положення та даючи так зване розширене тлумачення їх змісту [14, с. 288–289], цілком логічним було б доповнення ст. 3 Конституції України частиною третьою такого змісту: «Держава зобов'язана вжити передбачені законом заходи щодо запобігання протиправних посягань на права і законні інтереси людини». При такому підході підвищиться не тільки рівень запобіжної діяльності в Україні, а й будуть розширені правові засади функціонування державних органів як суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, у тому числі Національний банк України та інші державні банківські установи. Щодо банків інших форм власності, то це питання може регулюватись Національним банком України під час затвердження їх статутів і видачі ліцензій на підставі своїх повноважень і функцій (ст. 6, 7 Закону України «Про Національний банк України»).

Стосовно інших положень Конституції України, то у них також тією чи іншою мірою йдеться про запобіжний характер діяльності держави, їх органів, установ, підприємств і організацій (ст. 13, 14, 27, 29, 30, 41, 50 та ін.), що й використано у цій науковій статті під час обґрунтування внесення змін і доповнень у чинне банківське законодавство України, враховуючи його недосконалість, правові прогалини та колізії. Зокрема, в базовому нормативно-правовому акті, який регламентує банківську сферу, – Законі України «Про банки та банківську діяльність» – взагалі відсутня спеціальна стаття, в якій були б визначені правові заса-

ди їх функціонування. У свою чергу, в ч. 2 ст. 6 «Організаційно-правова форма банку» зазначеного Закону вказано не перелік цих правових джерел, а відсылна диспозиція такого змісту: «Особливості правового статусу, діяльності, реорганізації та ліквідації банків визначаються цим Законом та Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб». І жодного слова не сказано у зв'язку з цим про Конституцію України та міжнародні договори, які стали частиною національного законодавства та є невід'ємною його частиною [10]. Крім того, у ст. 6, як власне, у цілому в Законі України «Про банки та банківську діяльність» мова про те, що до правової основи функціонування цих установ належать і рішення Національного банку України та його Правління (ст. 4 цього Закону та ст. 2, 6, 7, 7-1 Закону України «Про Національний банк України»), не йде.

При такому законодавчому підході залишились поза увагою й питання здійснення банківськими установами запобіжної діяльності, що суперечить як системі нормативно-правових актів, які регулюють зазначену галузь суспільної діяльності (наприклад, Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», «Про Національний банк України» та ін.), так і внутрішній структурі самого ж Закону України «Про банки і банківську діяльність». Зокрема, у структурі вказаного Закону можна виокремити такі положення, що мають прямиий стосунок до змісту запобігання кримінальним правопорушенням у цій галузі суспільних відносин, а саме: 1) ст. 1, у якій ідеться про предмет і мету банківської діяльності та, частково і опосередковано, – про запобіжний її аспект у виді правового забезпечення захисту законних інтересів вкладників та інших клієнтів банків; 2) ст. 9, де закріплені правові засади здійснення банківського нагляду на консолідованій основі; 3) ст. 18, у якій визначені підстави для відмови в погодженні статуту юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність; 4) ст. 19-1, де вказані підстави для відмови у видачі банківської ліцензії; 5) ст. 44, у якій зазначені правові підстави для здійснення внутрішнього контролю та управління

ризиками; 6) ст. 45, де визначені такі ж засади щодо проведення внутрішнього аудиту банку; 7) ст. 46, у якій закріплено обов'язки банків щодо інформування Національного банку України; 8) глава 8, де встановлені вимоги до діяльності банку (ст. 47–54); 9) глава 10 (ст. 60–62), у якій визначено зміст банківської таємниці та правові засади її забезпечення; 10) глава 11 (ст. 63), де йдеться про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; 11) розділ IV, у якому закріплені правові засади регулювання банківської діяльності та здійснення банківського нагляду (ст. 66–67-1); 12) глава 13, у якій визначено порядок здійснення бухгалтерського обліку, звітності та проведення аудиту в банках; 13) глава 14 (ст. 71–72), у якій затверджені умови і правовий порядок проведення інспекційних перевірок банків; 14) глава 14-1 (ст. 73–74), де йдеться про заходи впливу (за змістом – це, власне, запобіжні заходи), що застосовуються до порушників у банківській системі.

Висновки. Отже, в цьому напрямі Національний банк України має активізувати свої зусилля, враховуючи, що питання впровадження кращих практик і стандартів, які існують у міжнародній банківській діяльності, належать до одних (інших) із функцій цього банку (п. 13, 21, 30 ст. 7 Закону України «Про Національний банк України»), а також суттєво впливають на економічні показники в будь-якій державі [15, с. 1–2]. Без сумніву, що важливим у цьому сенсі є й впровадження у національне банківське законодавство та практику позитивного зарубіжного досвіду, що стосується змісту запобігання кримінальним правопорушенням у зазначеній сфері суспільних відносин. Так, для протидії суспільно небезпечним явищам, що пов'язане з картковим шахрайством, оператори міжнародних платіжних систем розробили новий стандарт платіжних карток EMV (технологія «ЧП» та «ПН»), а також різні додатки безпеки, зокрема, додаток 3D Secure для операцій онлайн, які, як показує практика, складніше клонувати [16].

Список використаних джерел

1. Шпек Р. Проблеми розкриття злочинів у банківській сфері. *Интернет-портал FinPost*. URL: <http://finpost.com.ua/news/5429> (дата звернення: 10.09.2021).

2. Анатомія кіберзлочину: ключові тренди 2020 року. URL: <https://ecpl.com.ua/news/anatomiia-kiber-zlochynu> (дата звернення: 10.09.2021).

3. Відкрито справу щодо 9 млрд грн, зібраних через банк «Аркада». *Фінансовий клуб*. URL: <https://finclub.net/ua/news/vidkryto-spravu-shchodo-9-mlrd-hrn-zibranykh-cherez-bank-arkada.html> (дата звернення: 10.09.2021).

4. Словник української мови: в 11 томах. Т. 3. Київ: Наукова думка, 1972. / ред. тому Г. М. Гнатюк, Т. К. Черторизька. 744 с.

5. Нормативно-правовий термін. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 10.09.2021).

6. Щодо визначення поняття нормативно-правового акту при встановленні надбавки за високі досягнення в праці або виконання особливо важливої роботи: лист Державної митної служби України від 04 грудня 2008 року № 17/1-6/2073-ЕП. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2073342-08#Text> (дата звернення: 10.09.2021).

7. Гребеньков Г. В. Человек в правовом бытии: введение в правовую персоналию: монография. Донецк: Донецк. юрид. ин-т МВД Украины, 2013. 540 с.

8. Великий тлумачний словник української мови / уклад. О. Єрошенко. Донецьк: Глорія Трейд, 2012. 864 с.

9. Кельман М. С., Котуха О. С., Коваль І. М. Загальна теорія держави і права: підручник / за заг. ред. М. С. Кельмана. Тернопіль: Тернограф, 2018. 804 с.

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради, професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство») від 09 липня 1998 року № 12-пр/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98#Text> (дата звернення: 10.09.2021).

11. Степанюк А. Х., Автухов К. А. Процесуальні аспекти доктрини кримінально-виконавчого права. *Правова доктрина України*: у 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, про-

блеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргарєєва та ін., за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. С. 784–798.

12. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1994 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 11. Ст. 50.

13. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

14. Теорія держави і права: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін., за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.

15. Колб Р. О. Банківська установа як суб'єкт запобігання злочинам: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2021. 20 с.

16. Глогов М. Як захистити свої гроші на картці. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2015/07/8/549843/> (дата звернення: 10.09.2021).

Kolb O.,

Doctor of Sciences (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine,
Professor of the Department of Criminology
and Criminal and Executive Law,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-1792-4739;

Kolb R.,

Postgraduate of the Department of Criminal Law and Process,
Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0187-3391

CONSTITUTIONAL AND OTHER REGULATORY AND LEGAL SUPPORT OF BANKS SECURITY ACTIVITIES: CONCEPT AND ESSENCE

The author's definition of the concept mentioned in the title is formulated in the article and the system-forming features that make up its essence are analyzed. As well as scientifically substantiated proposals aimed at solving existing problems and improving the overall legal mechanism on this topic are developed. In particular, "constitutional, legislative and other regulatory and legal support of banks as subjects of prevention of criminal legal relations" should be understood as defined and guaranteed in the relevant legal sources procedure for preventive activities of banking institutions of all forms of ownership in the field of their direct public purpose and functioning, in order to prevent and counteract committing of criminal offenses.

Based on this, the following system-forming features of this concept are derived, namely they are:

1. Precautionary activities that are defined at the regulatory level.

2. *Precautionary activities of banks must be guaranteed at the regulatory level.*
3. *The preventive activity of banks of Ukraine follows from the essence of constitutional, legislative and other normative legal acts, which regulate their social and legal nature in the system of public relations, as well as define functions and tasks in order to ensure the rights and legitimate interests of all banking participants.*
4. *The preventive activity of banks of Ukraine provides the corresponding procedure of realization of the corresponding functions and tasks on the specified issues.*
5. *Banking institutions of all forms of ownership shall be engaged in preventive activities.*
6. *Banking institutions are engaged in preventive activities only in the field of their work, as they are not endowed with the status of law-enforcement agencies, as well as not assigned to operational units (Article 5 of the Law of Ukraine "On operational and investigative activities") and investigators (Article 40 of the Criminal Procedural Code of Ukraine).*
7. *The purpose of banking institutions as subjects of criminal offenses prevention is to prevent and counteract these socially dangerous acts committing.*

Key words: *legislation, criminal proceedings, bank, banking activities, subject of prevention, prevention of criminal offense.*

References

1. Shpek, R. "Problems of crime detection in the banking sector", *Internet portal FinPost*, available at: <http://finpost.com.ua/news/5429> (accessed 10 September 2021).
2. Anatomy of cybercrime: key trends of 2020, available at: <https://ecpl.com.ua/news/anatomiiia-kiber-zlochynu> (accessed 10 September 2021).
3. "A case has been opened over UAH 9 billion collected through Arkada Bank", *Financial Club*, available at: <https://finclub.net/ua/news/vidkryto-spravu-shchodo-9-mlrd-hrn-zibranykh-chez-bank-arkada.html> (accessed 10 September 2021).
4. Hnatiuk, H. M. and Chertoryzka, T. K. (1972), *Dictionary of the Ukrainian language*, Scientific thought, Kyiv.
5. "Regulatory term", *Wikipedia*, available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (accessed 10 September 2021).
6. Ukraine (2008), *Regarding the Definition of the Concept of Normative Legal Act While Determining the Allowance for High Achievements in Work or Performance of Especially Important Work*: a letter, State Customs Service of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2073342-08#Text> (accessed 10 September 2021).
7. Hrebenkov, H. V. (2013), *Man in legal existence: Introduction to legal personality*, Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Donetsk.
8. Yeroshenko, O. (2012), *Large explanatory dictionary of the Ukrainian language*, Hloriia Treid, Donetsk.

9. Kelman, M. S., Kotukha, O. S. and Koval, I. M. (2018), *General state and law theory*, Terno-hraf, Ternopil.

10. Ukraine (1998), *Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the Case on the Constitutional Appeal of the Kyiv City Council, Trade Unions on the Official Interpretation of Part Three of Article 21 of the Labor Code of Ukraine (case on the interpretation of the term "legislation")*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98#Text> (accessed 10 September 2021).

11. Stepaniuk, A. Kh. and Avtukhov, K. A. (2013), "Procedural aspects of the doctrine of Criminal and Executive Law", *Legal doctrine of Ukraine: in 5 volumes, Vol. 5: Criminal law sciences in Ukraine: state, problems and ways of development*, Pravo, Kharkiv.

12. Ukraine (1994), *On the State Protection of Employees of Court and Law-Enforcement Agencies*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

13. Zakaliuk, A. P. (2007), *Course of modern Ukrainian Criminology: theory and practice*: 3 books, Book 1: *Theoretical principles and history of Ukrainian criminological science*, In Yure, Kyiv.

14. Petryshyn, O. V., Pohrebniak, S. P., Smorodynskyi, V. S. et al. (2014), *State and law theory*, Pravo, Kharkiv.

15. Kolb, R. O. (2021), *Banking institution as a subject of crime prevention*: abstract of Ph.D. in Law thesis, Zaporizhzhia.

16. Hlotov, M. *How to protect your money on the card*, available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2015/07/8/549843/> (accessed 10 September 2021).

II. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ

УДК 342.2.01:343.91(477)

DOI 10.32755/sjcriminal.2021.02.

Мицька О. І.,

кандидат юридичних наук, начальник кафедри
правової та спеціальної підготовки
Територіально відокремленого відділення «Кам'янська філія
Академії Державної пенітенціарної служби»,
м. Кам'янське, Україна
ORCID: 0000-0003-4621-8809

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМ ШТРАФУ ЯК ВИДУ ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

Статтю присвячено аналізу стану дослідження наукової розробленості проблем штрафу як виду покарання неповнолітніх. Авторка звертає увагу на те, що рівень наукового дослідження штрафу є недостатнім. У більшості наукових праць учених акцент робиться на системі покарань, а аналіз окремих видів залишається поза увагою. На сьогодні відкритими залишилися такі питання: встановлення максимально адекватного розміру штрафу, який може бути застосований до неповнолітнього правопорушника; акцентуація уваги на доцільності застосування альтернативних штрафу видів покарань для підлітків, які вчинили суспільно небезпечні діяння; формулювання об'єктивної дефініції штрафу як виду покарання для неповнолітнього; доцільність застосування до підлітків майнових видів покарань; відповідність вітчизняної системи ювенальних майнових покарань міжнародним правовим стандартам тощо.

Ключові слова: власний дохід, неповнолітній, покарання, штраф, кримінальне законодавство, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, майнове покарання, грошове стягнення, відшкодування збитків.

Постановка проблеми. З моменту набуття незалежності наша країна стрімко розвивається та прагне досягти нових звершень. Варто зазначити, що низка дестабілізаційних факторів негативно вплинула на цей процес і дещо загальмувала реалізацію запланованих заходів, однак держава міцно «стоїть на ногах» та продовжує ставити нові цілі. Однією з таких цілей є на-

буття членства в Європейському Союзі, що потребує приведення усіх галузей, у тому числі юридичної, у відповідність до вимог, передбачених міжнародною правовою спільнотою. Саме тому нині для України цінними є будь-які дослідження в галузі права, особливо – кримінального. Ми потребуємо створення і вдосконалення кримінально-правових інститутів, здатних вирішити сучасні проблеми, однією з яких є перегляд особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх правопорушників.

Актуальним питанням сучасної України як демократичної, соціально-правової держави є злочинність неповнолітніх, що є тягарем і для сімей, і для компетентних органів, які контролюють ці питання, і для осіб, потерпілих від такого роду злочинності, і для суспільства в цілому. Кримінальне законодавство, представлене Кримінальним кодексом 2001 року, має спеціальний розділ, що не відображає реалій сьогодення, тому не здатен повною мірою запобігати зростанню рівня підліткової злочинності через низку проблем. Одна з таких проблем – застосування окремих видів покарань, серед яких є штраф. У теорії кримінального права питання ювенального штрафу потребує ґрунтовного вивчення. Вважаємо за доцільне провести аналіз дисертаційних робіт та монографій з відповідної ювенальної кримінально-правової тематики. Слід зазначити, що досліджувану проблему науковці розглядали ремарково. Комплексний аналіз покарань, які мають майновий характер, узагалі відсутній.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До наукових досліджень, де розглядали штраф як вид покарання щодо неповнолітніх, належать праці В. Бурдіна, Т. Гончар, С. Денисова, Т. Денисової, Н. Ковтун, В. Козирєвої, А. Коновалової, Є. Назимка, О. Рябчинської, О. Пироженка, В. Попраса, О. Северин, О. Яцуна та ін.

Формулювання мети. Метою статті є аналіз змісту наукових праць учених, присвячених особливостям кримінальної відповідальності й покарання неповнолітніх осіб узагалі та майнових покарань підлітків зокрема.

Виклад основного матеріалу. Наукову цінність для нашого дослідження має докторська дисертація Т. А. Денисової «Крими-

нальне покарання та реалізація його функцій» (2010 р.), присвячена формулюванню сучасних концепцій кримінального покарання на основі вивчення відповідних його функцій, що є складовою соціально-відновлювальної доктрини. Учена дійшла обґрунтованих висновків і надала певні пропозиції, зокрема: теперішні функції покарання неадекватно закріплені в чинному кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві й на сучасному етапі розвитку суспільства потрібно надати пріоритет соціально відновлювальній та запобіжним функціям покарання. Сучасний розвиток кримінального законодавства має бути спрямований на забезпечення гуманного ставлення до особи, яка вчинила злочин [3, с. 8–10, 21]. Це доволі поширений підхід сучасних учених, які вважають необхідним якомога більше гуманізувати кримінальне законодавство, вважаючи його надмірно репресивним і таким, що шкодить правопорушнику більше, ніж приносить користі. Ми не погоджуємося з такою думкою, оскільки кримінальне законодавство має бути гуманним лише з погляду недопущення знущання та жорстокості щодо правопорушника.

Дисертаційне дослідження С. Ф. Денисова на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Злочинність кримінально активної частини молоді та її запобігання в Україні» (2011 р.) присвячене побудові моделі ієрархічної супідрядності засадничих чинників злочинності кримінально активної частини молоді та концептуальних і практичних засад кримінологічного запобігання дії цих чинників. У зазначеній дисертації обґрунтовано вікові межі молодіжної злочинності, а саме: молодь як вікову групу у віці 14–35 років, оскільки саме ця група має свої особливості розвитку й соціально-психологічні риси; зазначено, що найбільш небезпечною кримінально активною частиною молоді необхідно вважати осіб віком від 18 до 29 років, на відміну від осіб неповнолітніх (від 14 до 18 років), які внаслідок свого фізичного та психічного розвитку не набули стійких кримінально активних якостей. Учений зазначає, що ефективність покарання значною мірою залежить від справедливості та наукової обґрунтованості кримінально-правових санкцій, системи заходів з відбування покарання [4, с. 5, 20]. Ми погоджуємося з таким підходом, оскільки є прихильниками ду-

мки про те, що неповнолітній, на відміну від дорослого правопорушника, має більші шанси на виправлення через те, що коло його інтересів і вподобань, моральні принципи та погляди на життя сформовані неостаточно, що дозволяє позитивно впливати на психіку через виховні заходи.

Теоретичним засадам системи кримінальних покарань присвячена докторська дисертація О. П. Рябчинської «Теоретико-правові засади функціонування системи покарань в Україні» (2013 р.). У роботі наведено визначення системи покарань як упорядкованої за ступенем суворості сукупності взаємодіючих та взаємозумовлених видів покарань та їхніх підсистем, передбачених у Кримінальному кодексі України, що забезпечують диференціацію покарання на правотворчому рівні та індивідуалізацію на правозастосовному рівні з метою створення належних і достатніх правових умов для досягнення мети кримінального покарання відповідно до принципів кримінального права та кримінально-правової політики [13, с. 4-10]. У цьому контексті необхідно зазначити, що штраф є мінімально репресивним заходом покарання як щодо дорослих, так і щодо неповнолітніх правопорушників. Це дозволяє диференціювати кримінально-правовий вплив залежно від тяжкості вчиненого діяння.

Комплексному науковому вивченню інституту покарання неповнолітніх присвячена докторська дисертація Є. С. Назимка «Теоретико-прикладні засади становлення та розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України» (2016 р.), в якій проаналізовано праці видатних вітчизняних та зарубіжних учених, розроблені пропозиції, спрямовані на вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність і практику його застосування. З урахуванням класичної періодизації становлення й розвитку кримінального права систематизована періодизація історичного розвитку інституту покарання неповнолітніх. Не залишився поза увагою вченого такий вид кримінального покарання як штраф, що має бути позбавлений ознак конфіскації майна. Слід встановити розмір штрафу від шести до двадцяти щомісячних доходів неповнолітнього й передбачити можливість його заміни виховними заходами в разі несплати та відсутності підстав для розстрочки його виплати

[10, с. 353, 360]. З цією думкою ми також погоджуємось, оскільки наявність ознаки конфіскації майна у штрафі, який призначається неповнолітньому, може викликати в нього протест, обумовлений фактором несправедливості кримінально-правової системи.

Першим дисертаційним дослідженням з проблеми кримінальної відповідальності неповнолітніх після ухвалення Кримінального кодексу України стала кандидатська дисертація В. М. Бурдіна на тему «Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні» (2002 р.). Метою зазначеного дослідження стало комплексне вирішення питань кримінальної відповідальності неповнолітніх, вироблення пропозицій щодо вдосконалення норм чинного законодавства, Кримінального кодексу України, що стосується особливостей їх кримінальної відповідальності, з урахуванням національного досвіду, судової практики, досвіду інших держав, а також міжнародних стандартів у галузі охорони прав неповнолітніх. Учений окремо аналізує покарання, що можуть бути застосовані до неповнолітніх, їхню здатність забезпечувати ефективну ресоціалізацію неповнолітніх злочинців, доводить доцільність покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства. Звертає увагу на те, що можливість індивідуалізації покарання щодо неповнолітніх зведена законодавцем до мінімуму: це пов'язано тим, що серед злочинів, за які встановлена відповідальність, починаючи з 14 років, у переважній більшості санкцій єдине покарання, що може бути призначене неповнолітнім, передбачає позбавлення волі. Особливу увагу в цьому розділі автор приділяє розширенню системи покарань, як це вимагають міжнародні правові акти в галузі охорони прав неповнолітніх. Науковець пропонує їх нову систему й відповідні правила застосування. Покарання у виді штрафу пропонується призначати неповнолітньому, який має самостійне майно, достатнє для сплати штрафу, розмір якого встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах від 15 до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [1, с. 14]. На нашу думку, Україна вже тривалий час потребує створення самостійного нормативно-правового акта, що регламентував би особливості кримінальної відповідальності та покарання. За умови створення нового

акта законодавець зміг би виробити власний підхід до видів покарання підлітків, які вчинили кримінальне правопорушення, та відійти від сформованого для дорослих правопорушників переліку.

Дисертаційне дослідження Т. О. Гончар на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України» (2005 р.) присвячене розробці обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого права України. Використовуючи статистичні дані, вчена дає детальну характеристику кожному з видів покарань, що можуть застосовувати до неповнолітніх. У межах свого дисертаційного дослідження Т. О. Гончар, характеризуючи штраф як один із видів покарань, звертає увагу на вік неповнолітніх, з якого може застосовуватися таке покарання [2, с. 132]. З якого віку до неповнолітнього може бути застосоване покарання у вигляді штрафу, є доволі дискусійною проблемою, оскільки охоплює положення кількох галузей права, що обумовлено вимогою законодавця, яка полягає в наявності у підлітка власного майна та коштів для виплати штрафу.

У кандидатській дисертації О. С. Яцуна на тему «Особливості кримінального покарання неповнолітніх» (2009 р.) досліджено ключові проблеми призначення покарання неповнолітнім за кримінальним правом України (до цих проблем автор відніс такі: розвиток законодавства України в частині особливостей кримінального покарання неповнолітніх; зміст міжнародно-правових документів щодо покарання неповнолітніх, а також особливості кримінального покарання неповнолітніх; особливості наявної в Україні системи покарань, що застосовуються до неповнолітніх; специфіку врахування особи неповнолітнього при призначенні покарання та врахування обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання неповнолітніх; особливості призначення неповнолітнім покарання за незакінчене кримінальне правопорушення та за кримінальні правопорушення, вчинені у співучасті; специфіку призначення неповнолітнім більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, а також особливості призначення неповнолітнім покарання за сукупністю кримінальних правопорушень та за сукупністю вироків).

Слід зазначити, що дослідник уперше обґрунтував пропозицію на основі використання досвіду окремих держав Європи закріпити в Кримінальному кодексі України норму, яка надавала б можливість суду – з урахуванням обставин справи та особи винного – застосовувати передбачені кримінальним законодавством особливості покарання неповнолітніх і щодо молоді віком до 21 року. Доволі оригінальною є пропозиція автора при призначенні покарання неповнолітньому враховувати позитивну інформацію щодо особи (сумлінне ставлення до навчання та/або роботи, стосунки з батьками і друзями тощо), а серед негативних даних – лише ті, що прямо пов'язані із вчиненням злочину [15, с. 43]. Багато зарубіжних кримінальних законодавств розглядають 21-річних осіб як неповнолітніх і виробляють специфічний підхід до їх перевиховання. На нашу думку, це недоцільно, оскільки в такому віці особа є цілком сформованою та не потребує особливого, привілейованого ставлення.

Комплексній розробці заходів кримінально-правового характеру, удосконаленню призначення, виконання й відбування покарань та інших заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних з позбавленням неповнолітнього волі, присвячена кандидатська дисертація О. О. Северин «Застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних з позбавленням волі» (2009 р.). Учена запропонувала ввести систему заходів кримінально-правового характеру (система охоплюватиме примусові заходи виховного характеру, де передбачатимуться нові та вже існуючі заходи: поміщення у фостерну сім'ю, медіація, пробація; заходи медичного характеру, види покарань, передбачені чинним Кримінальним кодексом України). Також дослідниця доходить таких висновків: 1) існуюча система видів покарань, які застосовують до неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, є явно неефективною; 2) нині відсутні заходи, які за своєю характеристикою несли б значно меншу кару, ніж покарання. Северин О. О. запропонувала внести низку змін та доповнень до розділу XV Кримінального кодексу України [14, с. 13]. Ми погоджуємося з ученою, оскільки вважаємо, що позбавлення волі й подібні кримінально-правові заходи є

занадто репресивними та повинні застосовувати до підлітків лише в крайніх, виправданих, випадках.

У дисертації В. П. Козирєвої «Кримінальні покарання майнового характеру за законодавством України» (2007 р.) проводиться ретроспективний аналіз, вказується на доцільність збільшення санкцій, серед яких мають бути передбачені покарання майнового характеру, розглядаються також проблемні питання призначення майнових покарань неповнолітнім. Стосовно штрафу як виду майнового покарання авторка розглядає низку питань: 1) ефективність штрафу в боротьбі зі злочинністю; 2) його позитивні й негативні сторони; 3) розміри та розрахунки, а також суворість штрафу та його місце в системі покарань [6, с. 106]. Ми не є прихильниками майнових видів покарань, особливо щодо неповнолітніх, оскільки вважаємо ці види покарань такими, що не відповідають вимогам, які ставляться до кримінально-правових заходів, і не мають необхідного й достатнього для перевиховання впливу на правопорушника.

Проблемам законодавчого визначення та судового застосування штрафу як виду покарання за кримінальним правом України присвячена кандидатська дисертація В. О. Попраса «Штраф як вид покарання за кримінальним правом України» (2007 р.). У зазначеній роботі досліджується питання призначення штрафу неповнолітнім. Учений запропонував нову редакцію ч. 2 ст. 99 КК України, а також такий напрямок удосконалення застосування штрафу як виду покарання – призначення штрафу неповнолітнім з урахуванням визначених у статтях Загальної частини Кримінального кодексу України його мінімального та максимального розмірів для цієї категорії осіб. Автор розкриває спеціальні правила застосування штрафу до неповнолітніх та дає мотиваційну позицію судам щодо встановлення законності доходу, сплати штрафу неповнолітнім. Звертає увагу на те, що як правило, за неповнолітніх штраф сплачують дорослі (батьки, піклувальники та ін.), тим самим порушується принцип невідворотності кримінальної відповідальності та покарання. Учений висловлює свої міркування стосовно того, що може вважатися самостійним доходом, власними коштами, погоджуючись при цьому з думкою інших науковців. Посилаючись на чинне законодавство,

автор зазначає, що розмір штрафу при його призначенні неповнолітньому встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах до п'ятисот встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Отже, законодавець, визначивши максимальний розмір штрафу, який може бути призначений неповнолітнім, залишив відкритим питання про його мінімальний розмір [12, с. 175, 177, 180]. Оцінка майнового стану неповнолітнього та взагалі застосування до нього матеріальних видів покарання є недостатньо дослідженою проблемою, яка викликає низку питань і заперечень на практиці, що має наслідком зниження репресивного впливу та втрату виховного ефекту.

Особливостям призначення додаткових покарань неповнолітнім присвячено окремий розділ дисертаційного дослідження Н. В. Марченко «Додаткові покарання та особливості їх призначення» (2008 р.). У дослідженні висвітлюється питання призначення штрафу як додаткового покарання неповнолітнім. Авторка ставить питання про доцільність застосування штрафу до неповнолітніх, оскільки він має більш каральні ознаки, а не виховні. Також вбачається, що штраф як вид покарання для неповнолітніх навряд чи можна вважати достатньо ефективним покаранням, оскільки через інтелектуально-емоційну та соціальну незрілість особи розраховувати на адекватне сприйняття цього покарання навряд чи буде доречним, бо фіскальний характер цього покарання не дає можливості неповнолітньому повною мірою зрозуміти те зло, яке він заподіяв потерпілому. Дослідниця запропонувала підхід, відповідно до якого неповнолітнім не мають призначати штраф як додаткове покарання. За відсутності можливості негайного відшкодування збитків з наявних власних коштів вони повинні відпрацювати заподіяну шкоду потерпілій особі за спеціальною програмою, яка має бути запроваджена щодо неповнолітніх злочинців [8, с. 125]. Отже, вчена повною мірою висвітлила наш підхід до розуміння штрафу як карального, але не виховного заходу впливу на правопорушника.

Кандидатська дисертація Н. Я. Ковтун «Поняття, система та види додаткових покарань для неповнолітніх за Кримінальним

кодексом України» (2010 р.) є комплексним дослідженням особливостей функціонування системи додаткових покарань для неповнолітніх, окремих видів цих покарань, їх значення в реалізації цілей кримінальної відповідальності. У дисертації надано визначення поняття додаткових покарань для неповнолітніх, обґрунтовано висновок про невідповідність системи додаткових покарань для неповнолітніх її функціональному призначенню, запропоновано якісну нову модель системи додаткових покарань для неповнолітніх і правил їх призначення. Досліджуються особливості застосування штрафу як додаткового покарання до неповнолітніх правопорушників. Авторка вказує на те, що ефективність застосування штрафу до неповнолітніх є суттєво заниженою. Оскільки штраф сплачують батьки, а не сам неповнолітній, порушується принцип невідворотності кримінальної відповідальності та покарання. Щоб запобігти таким випадкам, дослідниця пропонує: 1) передбачити в КК України як обов'язок неповнолітнього, котрий сплатив штраф, прозвітувати про джерело отриманих коштів; 2) авторка дотримується позиції, щоб суд стосовно неповнолітніх у кожному випадку обговорював питання про можливість застосування розстрочки сплати штрафу. Висловлює думку про доцільність застосування розстрочки сплати штрафу для неповнолітніх навіть у тих випадках, коли він може сплатити штраф одразу, оскільки такий спосіб фактично перетворює звичайне покарання у виді штрафу на своєрідний вид пробації, адже неповнолітній протягом усього строку перебуватиме у стані судимості. Вказує на необхідність максимально використовувати потенційні властивості цього покарання при конструюванні санкцій, які передбачають відповідальність за корисливі злочини [5, с. 11]. Штраф як вид покарання саме за корисливі кримінальні правопорушення є доцільним, оскільки в цьому випадку останнє є максимально співмірним вчиненому діянню.

Дослідженню майнових покарань у кримінальному праві України присвячена дисертація О. С. Пироженка «Покарання, що обмежують майнові права засуджених, за кримінальним правом України» (2011 р.). У дисертації проаналізовано види кримінальних покарань, які можуть обмежувати майнові права засуджених. Автор послідовно досліджує сутність штрафу,

ефективність його застосування, недоліки правового регулювання. Наголошує на необхідності уточнення такої обставини, як майновий стан винного, що обов'язково мають враховувати суди при обранні покарання у виді штрафу й визначенні розміру та строків його сплати. Науковець зазначає потребу встановлення штрафу як додаткового покарання у санкціях статей, якими передбачена відповідальність за вчинення умисних злочинів середньої тяжкості, а також тяжких та особливо тяжких поряд з основним покаранням у виді арешту, обмеження чи позбавлення волі. Вказує на можливості заміни штрафом такого додаткового покарання, як конфіскація майна. Проводить аналіз практики застосування штрафу через призму дотримання судами принципів і загальних засад призначення покарання. Учений висловлює думку, що досягнення мети штрафу як кримінального покарання можливе лише у випадку, коли призначене покарання буде виконано, тобто штраф сплачено повністю. Основною передумовою виконання штрафу є матеріальне становище засудженого, яке реально дозволяє йому сплатити всю суму штрафу. Незважаючи на загальний характер роботи, дослідник не проаналізував питання застосування до неповнолітніх покарань, що обмежують їх майнові права [11, с. 8]. На практиці доволі частими є випадки, коли неповнолітній не сплачує штраф або сплачує неповною мірою. Такий стан справ призводить до дестабілізації кримінально-правової політики України.

У дисертації А. Ю. Коновалової «Види покарань для неповнолітніх за кримінальним правом України» (2012 р.) ретельно і всебічно проаналізовано види покарань для неповнолітніх, передбачених Загальною частиною Кримінального кодексу України. Дослідниця розкрила загальні і спеціальні ознаки, властиві певному покаранню. До ознак віднесено: коло правообмежень, ступінь суворості, спосіб призначення, заміна покарання, коло осіб, яким призначається (не призначається) покарання, розмір покарання. Також учена дослідила систему покарань для неповнолітніх, проаналізувала особливості штрафу як виду покарання неповнолітніх осіб. Проаналізувавши статистику, авторка вказує на причини відмінності призначення штрафу як основного, так і додаткового покарання, які полягають у недостатній кількості

санкцій, що закріплюють штраф як додаткове покарання. Учена пропонує зміни до ч. 1 ст. 99 КК України, які передбачатимуть можливість призначення штрафу лише тим неповнолітнім, що мають самостійний дохід або власні грошові кошти [7, с. 9].

Висновки. Таким чином, віддаючи належне роботам зазначених та інших учених, ми вимушені констатувати, що рівень наукового дослідження штрафу є недостатнім. До того ж варто зазначити, що в більшості дисертаційних досліджень акцент робиться на системі покарань, а аналіз окремих видів залишається поза увагою. На сьогодні поза увагою вчених залишились такі питання: встановлення максимально достатнього розміру штрафу, який може бути застосований до неповнолітнього правопорушника; акцентуація уваги на доцільності застосування альтернативних штрафів видів покарань для підлітків, які вчинили суспільно небезпечні діяння; формулювання об'єктивної дефініції штрафу як виду покарання для неповнолітнього; доцільність застосування до підлітків майнових видів покарань; відповідність вітчизняної системи ювенальних майнових покарань міжнародним правовим стандартам тощо. Однак ми не маємо на меті заперечення сталих істин, а лише хочемо доповнити наявні наукові розробки та внести свої пропозиції щодо вдосконалення ефективності штрафу як виду покарання неповнолітніх, який посідає своє місце в системі покарань [9, с. 46].

Список використаних джерел

1. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 21 с.
2. Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2005. 211 с.
3. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2010. 38 с.
4. Денисов С. Ф. Злочинність кримінально активної частини молоді та її запобігання в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2011. 36 с.
5. Ковтун Н. Я. Поняття, система та види додаткових покарань для неповнолітніх за Кримінальним кодексом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. 18 с.
6. Козирева В. П. Кримінальні покарання майнового характеру за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 211 с.

7. Коновалова А. Ю. Види покарань для неповнолітніх за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. 20 с.
8. Марченко Н. В. Додаткові покарання та особливості їх призначення: дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2008. 257 с.
9. Мицька О. І. Штраф як вид кримінального покарання неповнолітніх у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук. Кривий Ріг, 2020. 240 с.
10. Назимко Є. С. Теоретико-прикладні засади становлення та розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 565 с.
11. Пироженко О. С. Покарання, що обмежують майнові права засуджених, за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 20 с.
12. Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. 224 с.
13. Рябчинська О. П. Теоретико-правові засади функціонування системи покарань в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2013. 486 с.
14. Северин О. О. Застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних з позбавленням волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2009. 20 с.
15. Яцун О. С. Особливості кримінального покарання неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2009. 246 с.

STATE OF RESEARCH THE SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF PROBLEMS OF A FINE AS A TYPE OF MINORS' PUNISHMENT

Mytska O.,

Ph.D. in Law, Head of the Department of Legal and Special Training
Territorially Separate Branch Territorially separated branch "Kamianka
branch of the Academy of the State Penitentiary Service",

Kamianske, Ukraine

ORCID: 0000-0003-4621-8809

The article is dedicated to the analysis of the state of research the scientific development of problems of a fine as a type of minors' punishment. The author draws attention to the fact that the level of scientific research of a fine seems to be insufficient. It is pointed out that modern Ukraine needs to create and improve criminal law institutions that would be able to solve modern problems, one of which is to review the peculiarities of criminal responsibility and punishment of juvenile offenders. The topical issue is juvenile delinquency, which is a burden both for families, the competent authorities that control these issues, victims of this type of crime, and for society as a whole. At present, the criminal legislation introduced by

the Criminal Code of 2001 has a special section, which, unfortunately, does not reflect today's realities, and therefore is not able to prevent the growth of juvenile delinquency fully due to a number of problems. One of such problems is using of certain types of punishment, including fines. In the theory of criminal law, the issue of fine applied to minors is one that needs to be studied thoroughly. In most scientific papers of different scholars, the emphasis is on the system of punishment. At the same time the analysis of individual species is ignored. To date, the following issues remained unsolved: the establishment of the most adequate amount of a fine that can be applied to a juvenile offender will remain open; emphasis on the expediency of applying alternative fines to adolescents who have committed socially dangerous acts; formulation of an objective definition of a fine as a type of punishment for a minor; expediency of application of property types of punishments to teenagers; compliance of the domestic system of property penalties with international legal standards, etc. It is indicated that a fine is a minimally repressive measure of punishment against both adults and juvenile offenders that allows to differentiate the criminal law impact depending on the severity of the act committed.

Key words: own income, minor, punishment, fine, criminal legislation, criminal responsibility, criminal offense, property punishment, forfeiture of pay, compensation for damages.

References

1. Burdin, V. M. (2002), *Peculiarities of minors' criminal responsibility*: abstract from Ph.D. in Law thesis, Kyiv.
2. Honchar, T. O. (2005), *A minor as a subject of liability under the criminal law of Ukraine*: Ph.D. in Law thesis, Odesa.
3. Denysova, T. A. (2010), *Criminal punishment and realization of its functions*: abstract from Doctor of Sciences (Law) thesis, Zaporizhzhia.
4. Denysov, S. F. (2011), *Crime of criminally active youth and its prevention in Ukraine*: abstract from Doctor of Sciences (Law) thesis, Zaporizhzhia.
5. Kovtun, N. Ya. (2010), *The concept, system and types of additional punishments for minors under the Criminal Code of Ukraine*: abstract from Ph.D. in Law thesis, Lviv.
6. Kozyrieva, V. P. (2007), *Criminal penalties of a property nature under the legislation of Ukraine*: Ph.D. in Law thesis, Kyiv.
7. Konovalova, A. Yu. (2012), *Types of punishments for minors under the criminal law of Ukraine*: abstract from Ph.D. in Law thesis, Kharkiv.
8. Marchenko, N. V. (2008), *Additional punishments and peculiarities of their appointment*: Ph.D. in Law thesis, Zaporizhzhia.
9. Mytska, O. I. (2020), *Fine as a type of criminal punishment for minors in the criminal law of Ukraine*: Ph.D. in Law thesis, Kryvyi Rih.

10. Nazymko, Ye. S. (2016), *Theoretical and applied principles of forming and developing the institution of juveniles' punishment in Ukraine's criminal law*: Doctor of Sciences (Law) thesis. Kharkiv.
11. Pyrozhenko, O. S. (2011), *Punishments restricting convicts' property rights under the criminal law of Ukraine*: abstract from Ph.D. in Law thesis, Kharkiv.
12. Popas, V. O. (2007), *Fine as a type of punishment under the criminal law of Ukraine*: Ph.D. in Law thesis, Kharkiv.
13. Riabchynska, O. P. (2013), *Theoretical and legal principles of the system of punishments functioning*: Doctor of Sciences (Law) thesis, Zaporizhzhia.
14. Severyn, O. O. (2009), *Application of criminal law measures not related to imprisonment to minors*: abstract from Ph.D. in Law thesis, Zaporizhzhia.
15. Yatsun, O. S. (2009), *Pequiliarities of minors' criminal punishment*: Ph.D. in Law thesis, Lviv.

III. ЗАСТОСУВАННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

UDC 343.81

DOI 10.32755/sjcriminal.2021.02.

Muzyka V. V.,

Senior Lecturer of the Center of Vocational Education, Territorially Separated Branch “Bila Tserkva branch of the Academy of the State Penitentiary Service”, Bila Tserkva, Ukraine
ORCID: 0000-0001-7301-8146

ANALYSIS OF THE STATE OF SCIENTIFIC RESEARCHES DEVOTED TO SENTENCE ENFORCEMENT IN THE FORM OF IMPRISONMENT CONCERNING JUVENILES IN UKRAINE AND EUROPEAN UNION MEMBER STATES

The state of scientific researches devoted to sentence enforcement in the form of imprisonment concerning juveniles in Ukraine and European Union member states is analyzed in the article. The range of issues that need further research in this area are identified. The necessity for further comprehensive comparative analysis of sentence enforcement in the form of imprisonment concerning juveniles in Ukraine and the European Union member states in order to develop scientifically substantiated proposals and recommendations for improving the national system of execution of this punishment for juveniles and sectoral legislation, based on positive European experience is substantiated.

Key words: *punishment, imprisonment, convicted juveniles, state of scientific researches, European Union.*

Target setting. Since such type of punishment as imprisonment emerged and its was applied to juveniles, there were constant discussions in academic community about its expediency that have not stopped. But research of sentence enforcement in the form of imprisonment concerning juveniles as an independent subject of scientists' consideration, is rarely identified in scientific papers. It is often considered together with imprisonment for adults.

Actual scientific researches and issues analysis. The issues of sentence enforcement in the form of imprisonment concerning juveniles was considered in the papers of many scholars, such as: K. A. Avtukhov, I. H. Bohatyrov, N. L. Berezovska, O. A. Hrytenko, O. I. Ivankov, O. H. Kolb, O. M. Lytvynov, Ye. S. Nazymko, M. S. Puzyrov,

M. V. Romanov, V. V. Stadnik, A. Kh. Stepaniuk, M. I. Khavroniuk, V. O. Chovhan, I. S. Yakovets, O. S. Yatsun et al.

In spite of the significant amount of scientific papers devoted to the outlined issues, many aspects still remain insufficiently studied. In particular, a comprehensive comparative analysis of sentence enforcement in the form of imprisonment concerning juveniles in Ukraine and European Union member states has not been conducted yet.

Purpose setting. The purpose of the article is to analyze the state of researching sentence enforcement in the form of imprisonment concerning juveniles in Ukraine and European Union member states, which will summarize the researches, conducted in this area and identify issues that need further studying.

The statement of basic materials. Among the scholars who have studied the issue of sentence enforcement in the form of imprisonment concerning juveniles, a key place belongs to V. V. Stadnik, who studied the socio-legal and organizational principles of execution of imprisonment for a certain term in relation to juveniles. In his thesis, he focused on studying the history of origin and development of the institution of sentence enforcement in the form of imprisonment for a certain period concerning juveniles in Ukraine and the disclosure of the legal nature of educational colonies. Also, mentioned scholar focused on studying of juveniles' legal status in educational colonies and serving their sentences in the form of imprisonment at the present stage of development of the Criminal and Executive System of Ukraine [1]. However, in his paper, only a part of one of the units is devoted to studying the experience of sentence enforcement in the form of imprisonment concerning juveniles in foreign countries. In addition, he explores the countries most of which are not the member states of the European Union.

The research of L. N. Berezovska was devoted to the punishment connected with the corrective labor influence applied to juveniles. In her thesis, the author revealed the origin and development of punishments related to the correctional labor influence applied to juveniles, and carried out the criminal law characterization of punishments in the form of community service, correctional labor, imprisonment for a term, and analyzed problematic aspects of the application of these types of punishments [2]. Analyzing this paper,

we can conclude that it is aimed at disclosing criminal rather than criminal and executive legislation, and that it does not contain a comparative analysis of the execution of sentences with the experience of foreign countries.

A comparative analysis of international legal standards in the field of ensuring the protection of convicts' rights and the norms of domestic criminal and executive legislation was conducted by O. I. Ivankov [3]. However, juveniles were not singled out as a separate subject of his research, but were considered only in the context of the general legal status of convicts. Also in the mentioned study, the main emphasis was placed on the protection of convicts' rights and their legal status, and not on the sentence enforcement. Therefore, it is necessary to mention the paper of O. M. Lytvynov and Ye. S. Nazymko "International and European standards of juvenile punishment", which explored the essence of international and European standards of juvenile punishment, as well as analyzed these standards as separate groups [4]. In their paper, the mentioned scholars concluded that international and European standards for the application of punishment to juveniles were based not so much on punishment as on socio-preventive, disciplinary, preventive, educational results of such measures as prohibition or restriction of certain actions of a juvenile offender, preventive measures, disciplinary measures, measures of public influence, educational measures, prevention, apology, compensation, supervision, treatment, implementation of community service, probation, social reintegration, etc. [4, p. 69].

It is worth mentioning the monograph of Ye. S. Nazymko "Foreign experience in criminal and legal regulation of the institution of juvenile punishment". This paper considers the methodological principles and importance of applying the comparative method for the development of criminal law regulation of juvenile punishment and analyzes the features of criminal law regulation of juvenile punishment in some countries of the continental legal family, common law family, religious legal family, Far East and the socialist legal family [5]. Also noteworthy is the monograph written by O. M. Lytvynov, Ye. S. Nazymko and T. I. Ponomarov "Formation and development of the juvenile penal policy of the Republic of

Poland”, which examined the formation of the juvenile penal policy of the Republic of Poland, provided a criminal description of the main provisions on the implementation of juvenile policy in the Republic of Poland, analyzed the current problems of juvenile justice and conducted a comparative study of certain areas of Polish and Ukrainian juvenile penal policy [6]. The mentioned monographs are of great methodological and empirical value for our study, but our analysis of these papers suggests that they are aimed at disclosing criminal rather than criminal enforcement legislation, and as for the last of these papers, it covers a narrow geography, because it compares Ukraine with only one state - the Republic of Poland.

A significant contribution to the study of this issue was made by M. S. Puzyrov in his monograph “Comparative analysis of sentence enforcement in the form of imprisonment for a certain term in Ukraine and foreign countries”, in which he summarized the problems of execution of imprisonment for a certain period in foreign countries and compared it with the same practice in Ukraine. The scholar conducted a comparative analysis of the execution of imprisonment for a certain period in the Romano-Germanic, Anglo-American, Scandinavian legal families and Ukraine, on the basis of which reasonable proposals were made in order to improve national criminal and executive law [7]. Analyzing this paper, it can be noted that in it juvenile convicts are not singled out as a separate subject of study, which does not allow trace the main trends in the execution of imprisonment in relation to this category of convicts. The author also uses a different approach to comparison, namely geographical rather than functional. However, despite this, the mentioned paper is used as an important methodological and empirical basis of our study.

It is necessary to pay attention to the comparative legal researches conducted in doctoral theses of M. I. Khavroniuk doctoral dissertations “Criminal legislation of Ukraine and other states of continental Europe: comparative analysis, problems of harmonization” [8] and A. V. Savchenko “Comparative analysis of the criminal legislation of Ukraine and the federal criminal legislation of the United States of America” [9]. These papers are a fundamental methodological basis for comparative legal research. However, they are more aimed at disclosing criminal rather than

criminal enforcement legislation. Also in these papers juvenile convicts are not singled out as a separate subject of research. If we talk about A. V. Savchenko's doctoral thesis, its geographical boundaries do not cover the member states of the European Union.

Ukrainian scholars have also made a significant contribution to reforming the penitentiary system and respecting convicts' rights. One of the key studies in this area is the monograph "Convicts' rights and legitimate interests in conditions of reforming the State Criminal and Executive Service of Ukraine", written by a team of scholars (A. Kh. Stepaniuk, O. H. Kolb, I. S. Yakovets, A. P. Hel, O. V. Lysodied, K. A. Avtukhov, O. I. Opanasenkov). The monograph is devoted to the study of theoretical and practical issues of realization of convicts' rights and legitimate interests in conditions of reforming the State Criminal and Executive Service of Ukraine. Along with the study of general theoretical issues of the rights of convicts to imprisonment, the theory and practice of realization by convicts of the right to legal aid, personal security, education, work, suffrage, medical and family rights were also considered [10]. It should be noted the wpaper of K. A. Avtukhov, A. P. Hel, M. V. Romanov, V. O. Chovhan and I. S. Yakovets "Respect for human rights in the Penitentiary System of Ukraine", in which the authors carried out a comprehensive study of the main institutions of criminal executive law, emphasizing the convicts' rights, their definition, compliance and mechanisms for ensuring and implementing [11]. The analysis of the above-mentioned papers gives grounds to conclude that despite their completeness and undeniable value, they are mostly aimed at disclosing convicts' rights and reforming the penitentiary system as a whole, without taking into account the peculiarities of imprisonment by convicted juveniles.

The historical aspect of the development of penal institutions in Ukraine is successfully revealed in the monographs of I. H. Bohatyrov and O. I. Bohatyrova "State Criminal and Executive Service of Ukraine (history and modernity)", in which the formation and development of the penitentiary system of Ukraine in different historical periods is considered and the socio-legal purpose of penitentiary bodies and institutions is revealed for the first time [12].

Yatsun O. S. considered criminal punishments applied to juveniles in his study “Peculiarities of juvenile criminal punishment”. In this thesis, the author considered the system of punishments applied to juveniles, and their difference from the general system of punishment and from the system of coercive measures of an educational nature. The named researcher revealed the peculiarities of sentencing juveniles in accordance with the criminal legislation of Ukraine and the prospects for the development of the system of punishments applied to juveniles [13]. The issue of sentencing a juvenile was considered in T. I. Dmytryshyna’s Ph.D. thesis “Imposition of punishment to juveniles in modern conditions”. This research develops an analysis of international principles of sentencing juveniles, analyzes the genesis and current state of sentencing juveniles in some foreign countries belonging to the family of continental law, Anglo-Saxon and customary legal families, families of Muslim and mixed types, and issues and trends in the application of the main types of punishment to juveniles [14]. Analyzing these studies, we can say that they are more aimed at disclosing criminal rather than criminal and executive legislation, and consider all types of criminal penalties applied to juveniles, and therefore such a type of punishment as imprisonment is given not enough attention.

Conclusions. After analyzing the state of scientific researches in the field of sentence enforcement in the form of imprisonment concerning juveniles in Ukraine and European Union member states, we can conclude that sentence enforcement in the form of imprisonment concerning juveniles as an independent subject of scientists’ consideration, is rarely identified in scientific papers. It is often considered together with imprisonment for adults and within the framework of criminal law rather than criminal enforcement researches. Among those criminal enforcement researches aimed directly at disclosing the issue of sentence enforcement in the form of imprisonment concerning juveniles, most consider only national law without examining the experience of foreign states in this area. These circumstances lead to our further comprehensive comparative analysis of sentence enforcement in the form of imprisonment concerning juveniles in Ukraine and European Union member states in order to develop scientifically substantiated proposals and

recommendations for improving the national executive system towards juveniles and sectoral legislation taking into account the positive European experience.

References

1. Stadnik, V. V. (2017), *Sentence enforcement in the form of imprisonment concerning juveniles*: Ph.D. in Law thesis, Lviv.
2. Berezovska, N. L. (2010), *Penalties related to correctional labor applied to juveniles*: Ph.D. in Law thesis, Odesa.
3. Ivankov, O. I. (2016), *International legal standards in the field of convicts' rights protection*: Ph.D. in Law thesis, Kharkiv.
4. Lytvynov, O. M. and Nazymko, Ye. S. (2015), *International and European standards of juvenile punishment*, Dakor, Kyiv.
5. Nazymko, Ye. S. (2015), *Foreign experience in criminal and legal regulation of the institution of juvenile punishment*, KNT, Kyiv.
6. Lytvynov, O. M., Nazymko, Ye. S. and Ponomarov, T. I. (2015), *Formation and development of juvenile penal policy of the Republic of Poland (criminal φms legal research)*, Dakor, Kyiv.
7. Puzryov, M. S. (2018), *Comparative analysis of sentence enforcement in the form of imprisonment for a certain term in Ukraine and foreign countries*, Dakor, Kyiv.
8. Khavroniuk, M. I. (2007), *Criminal legislation of Ukraine and other states of continental Europe*: Doctor of Sciences (Law) thesis, Kyiv.
9. Savchenko, A. V. (2007), *Comparative analysis of the criminal legislation of Ukraine and the federal criminal legislation of the United States of America*: Doctor of Sciences (Law) thesis, Kyiv.
10. Avtukhov, K. A., Hel, A. P., Kolb, O. H. et al. (2015), *Convicts' rights and legitimate interests in conditions of reforming the State Criminal and Executive Service of Ukraine*, Pravo, Kharkiv.
11. Avtukhov, K. A., Hel, A. P., Romanov, M. V. et al. (2015), *Respect for human rights in the Penitentiary System of Ukraine*, LLC "Publishing house prava liudyny", Kharkiv.
12. Bohatyrov, I. H. and Bohatyrova, O. I. (2007), *State Criminal and Executive Service of Ukraine (history and modernity)*, PI "Lira LTD", Dnipropetrovsk.
13. Yatsun, O. S. (2009), *Peculiarities of juvenile criminal punishment*: Ph.D. in Law thesis, Lviv.
14. Dmytryshyna, T. I. (2018), *Imposition of punishment to juveniles in modern conditions*: Ph.D. in Law thesis, Odesa.

Музика В. В.,
старший викладач центру професійної освіти,
Територіально відокремлене відділення «Білоцерківська
філія Академії Державної пенітенціарної служби»,
м. Біла Церква, Україна
ORCID: 0000-0001-7301-8146

АНАЛІЗ СТАНУ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ СТОСОВНО НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ ТА ДЕРЖАВАХ-ЧЛЕНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті проведено аналіз стану наукових досліджень виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх в Україні та державах-членах Європейського Союзу. Узагальнено праці вчених у зазначеній сфері та виокремлено коло питань, які потребують подальшого дослідження. Визначено, що серед українських науковців, які досліджували питання виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх, ключове місце належить В. В. Стадніку, який проаналізував соціально-правові та організаційні засади виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно неповнолітніх. Зазначено, що у своєму дисертаційному дослідженні поіменованний учений зробив основний акцент на дослідженні історії виникнення та розвитку інституту виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк щодо неповнолітніх в Україні та розкритті особливостей правової природи виховних колоній, однак питанням вивчення досвіду іноземних держав у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх було присвячено недостатньо уваги.

Проаналізовано праці й інших науковців, які здійснили вагомий внесок у дослідження питань, що стосуються виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх, таких як: К. А. Автухова, І. Г. Богатирьова, Н. Л. Березовської, О. М. Литвинова, Є. С. Назимка, М. С. Пузирьова, М. В. Романова, А. Х. Степанюка, М. І. Хавронюка, І. С. Яковець та інших, що несуть безсумнівну емпіричну та методологічну цінність для подальших досліджень з означеної проблематики.

Обґрунтовано необхідність проведення в подальшому комплексного порівняльного аналізу виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх в Україні та державах-членах Європейського Союзу з метою розроблення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення національної системи виконання цього покарання стосовно неповнолітніх та галузевого законодавства з урахуванням позитивного європейського досвіду.

Ключові слова: покарання, позбавлення волі, засуджені неповнолітні, стан наукових досліджень, Європейський Союз.

IV. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ

УДК 343.81

DOI 10.32755/sjcriminal.2021.02.

Кубрак Р. М.,

кандидат юридичних наук, заступник начальника,
Територіально відокремлене відділення «Кам'янська філія
Академії Державної пенітенціарної служби», м. Кам'янське, Україна
ORCID: 0000-0002-9912-098X;

Сегеда В. М.,

начальник центру професійної підготовки, Територіально відокре-
млене відділення «Кам'янська філія
Академії Державної пенітенціарної служби», м. Кам'янське, Україна
ORCID: 0000-0003-2746-0552

ПЕРСОНАЛ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ЯК СУБ'ЄКТ ПЕНІТЕНЦІАРНОГО ВПЛИВУ НА ЗАСУДЖЕНИХ

У статті висвітлено проблемні питання професійної діяльності персоналу установ виконання покарань, спрямованої на ресоціалізацію засуджених. З'ясовано, що значна кількість установ виконання покарань та численний контингент засуджених визначають складність та навантаження в організації пенітенціарної діяльності персоналу цих установ. Розглянуто фактори, які обумовлюють несприятливі умови функціонування установ, знижують їх ресоціалізувальну ефективність. Зазначено найбільш поширені групи проблем у професійній сфері персоналу установ, що підтверджується результатами його експертного опитування. Проведено структурний аналіз основних напрямів діяльності персоналу установ виконання покарань.

Ключові слова: *установа виконання покарань, засуджених, позбавлення волі на певний строк, суб'єкт, пенітенціарний вплив, кримінальне правопорушення, персонал.*

Постановка проблеми. У Державній кримінально-виконавчій службі (далі – ДКВС) України налічується 182 установи виконання покарань (далі – УВП), 29 з яких розташовані на території Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, 5 на тимчасово окупованій території АР Крим. У 79 УВП, що пра-

цяють, протягом 2021 року трималося 31,5 тис. засуджених [1]. При цьому стале функціонування установ забезпечували 18 946 осіб персоналу. Як видно з вищенаведеного, значна кількість УВП та численний контингент засуджених визначають складність та навантаження в організації пенітенціарної діяльності персоналу цих установ.

ДКВС України є органом, що реалізує державну політику у сфері виконання покарань, забезпечуючи при цьому одну з найсуворіших форм державного примусу в межах системи покарань – позбавлення волі на певний строк. Ураховуючи вказане, безумовно виникає необхідність забезпечення її соціальної спрямованості. Зважаючи на мету покарання, один зі складових критеріїв ефективності пенітенціарної діяльності УВП та ДКВС України в цілому визначається за рівнем недопущення вчинення засудженими нових кримінальних правопорушень. Проте за результатами проведеного нами аналізу судової статистики, рівень повторно вчинених кримінальних правопорушень особами, які раніше відбували покарання, за останні 14 років є стабільно високим – 23,4 – 27,3 %, а серед осіб, які звільнялися з УВП умовно-достроково, – 16,0 – 24,9 % [2, с. 247]. Вказані показники свідчать у тому числі і про низьку ефективність суб'єктів виконання покарань. Відсутність тривалий час позитивної динаміки щодо зменшення рівня рецидиву свідчить також про недовірливість тих змін та реформ, які проводяться у сфері виконання покарань. Безумовно, одним із головних факторів успішної діяльності в цьому напрямі є залучення до процесу виконання покарань висококваліфікованого персоналу та його належна підготовка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що до питань пенітенціарної діяльності персоналу УВП, його підготовки у своїх наукових працях зверталися І. Г. Богатирьов, С. В. Царюк [3], І. В. Боднар [4], І. О. Горбач [5], О. Г. Колб [6], І. М. Копотун [7], Р. М. Кубрак, В. В. Лень [2], Ю. В. Орел [8], М. С. Пузирьов [9], О. Л. Самофалов, Н. М. Каплан [10], В. М. Синьов [11], А. Х. Степанюк [12], Г. Ф. Хохряков [13], І. С. Яковець [14] та ін. Але, незважаючи на наявність наукових праць з цієї тематики, очевидно, питання, порушені в публікації, мають актуальне теоретико-прикладне значення та потребують дослідження на науковому рівні.

Формулювання мети. Метою статті є розгляд проблемних питань, пов'язаних з професійною діяльністю персоналу УВП, спрямованої на ресоціалізацію засуджених, організацію з ними соціально-виховної роботи, запобігання вчиненню ними кримінальних правопорушень під час відбування покарання та після звільнення.

Виклад основного матеріалу. До УВП, здебільшого, злочинець потрапляє вже зі сформованими моделями кримінальної поведінки, негативними психологічними установками, часто з низьким рівнем освіти та кваліфікації, відсутніми професійними навичками, паразитичним мисленням та сформованими антисуспільними прокримінальними поглядами, за винятком осіб, які вчинили кримінальні правопорушення ситуативного характеру з необережності. Всі ці негативні риси формувалися у засуджених протягом тривалого часу під впливом різних факторів. Персоналу УВП за порівняно нетривалі строки відбування засудженими покарання необхідно скорегувати психологічні установки, які сформовані комплексом соціальних проблем загальнодержавного характеру.

Тенденція з оптимізації УВП потребує зваженого підходу, при цьому визначальним пріоритетом оцінки ефективності діяльності персоналу установи має бути рівень забезпечення ефективності виконання покарання – рівень рецидивної злочинності засуджених, які відбули в цій установі покарання, рівень набуття ними професійних та інших знань, умінь та навичок, які можуть застосовуватися для забезпечення можливості існувати в соціумі, не порушуючи закону. Незначна наповнюваність установ на сьогодні, при ефективному виконанні покарання, не свідчить про їх неефективність. До прикладу, установи європейських країн з низьким рівнем рецидивної злочинності мають невелику наповнюваність – до 45–80 осіб. Великими вважаються установи, де тримаються 100–300 осіб. Саме моделі установ з невеликою наповнюваністю та блочною системою тримання або ж у маломісних камерах одноосібно чи по 2 особи надають можливість повноцінно охопити всіх засуджених установи соціально-виховним впливом, залучити їх до корекційних програм, освітнього процесу. Визначаючи оптимальне співвідношення персоналу УВП та засуджених, які в ній тримаються, необхідно враховувати і те, що лише незначна частина персоналу залучена безпосередньо до

процесу ресоціалізаційного впливу на засуджених під час відбування покарання. Переважно це персонал соціально-психологічної служби (далі – СПС) та освітніх закладів на території установи. За результатами проведеного нами експертного опитування, більшість (44 %), що становила 243 особи персоналу УВП, визнали, що оптимальною чисельністю засуджених на одного начальника відділення СПС для забезпечення ефективної організації соціально-виховної роботи має бути 25–50 засуджених, 158 осіб (29 %) вказали цей показник на рівні – до 25 засуджених, 129 осіб (23,5 %) – від 50 до 75 засуджених і лише 21 особа (3,8 %) обрали варіант відповіді від 75 до 100 засуджених [2, с. 250]. Отже, і практичні працівники визначають, що менша кількість засуджених у групах, з якими організовується соціально-виховна робота, підвищує її ефективність та надає можливість більш дієво застосовувати методики впливу на самосвідомість засуджених, забезпечити індивідуальний підхід до кожної особи та диференціювати засоби виховного впливу.

Підстави, принципи, порядок виконання покарання, основні засоби для виправлення засуджених та коло правообмежень визначені законодавством. Але обрання найбільш ефективних методів, їх індивідуалізація та диференціація при застосуванні, поєднання між собою залежать від кваліфікації персоналу установи.

Європейські пенітенціарні правила визначають, що персонал пенітенціарних установ виконує важливу суспільну функцію, і тому порядок його набору, професійної підготовки та умов роботи повинні забезпечувати їм можливість підтримувати високі стандарти поведінки з ув'язненими. Персонал має демонструвати чітке усвідомлення мети пенітенціарної системи. Керівництво має заохочувати лідерство у кращому досягненні цієї мети. При цьому вказується, що обов'язки персоналу ширші за обов'язки простих охоронців і повинні враховувати необхідність сприяти поверненню ув'язнених до суспільства після відбування покарання на основі програми позитивної мотивації та допомоги [15]. Для забезпечення вказаних вимог до особистих та ділових якостей виникає необхідність залучення до роботи із засудженими осіб з високими моральними якостями, високим освітньо-кваліфікаційним та інтелектуальним рівнем, певним життєвим

досвідом та щирим бажанням. З опитаних нами 551 особи персоналу УВП, серед яких на посаді начальника відділення СПС перебували 403 особи (73,1 % опитаних), психологів – 119 осіб (21,6 %) і 29 осіб (5,3 %) – інші посади, стаж роботи в ДКВС України 1–3 роки мали 250 осіб (45,5 %), 3–5 років – 78 осіб (14,2 %), 5–10 років – 76 осіб (13,8 %), 10–15 років – 94 осіб (16,9 %), 15–20 років – 36 осіб (6,5 %), понад 20 років – 17 осіб (3,1 %). При цьому стаж роботи на обійманій посаді становив: 1–3 роки – 346 осіб (63 %), 3–5 років – 80 осіб (14,5 %), 5–10 років – 79 осіб (14,2 %), понад 10 років – 46 осіб (8,5 %), загальний вік респондентів: 21 р. – 57 осіб (11,4 %), 22–25 років – 96 осіб (19,2 %), 26–30 років – 77 осіб (15,4 %), 31–35 років – 109 осіб (21,8 %), 36–40 років – 114 осіб (22,8 %), понад 40 років – 47 осіб (9,4 %) [2, с. 253]. Як бачимо, склад персоналу, який безпосередньо бере участь в організації соціально-виховної роботи із засудженими, характеризується наявністю осіб переважно віком від 22 до 35 років із незначним, від 1 до 3 років, стажем роботи в ДКВС України та відповідній посаді. Тобто особи, від яких залежить лівова частина успіху в процесі ресоціалізації засуджених, мають незначний практичний та життєвий досвід. Навчаються або мають перший (бакалаврський) рівень вищої освіти за напрямом підготовки психологія, педагогічні науки – 43 особи (7,8 %), юридичні науки – 125 осіб (22,7 %), непрофільна освіта – 38 осіб (6,9 %), другий (магістерський) рівень вищої освіти за напрямом підготовки психологія, педагогічні науки – 96 осіб (17,4 %), юридичні науки – 98 осіб (17,8 %), непрофільна (технічна) освіта – 151 особа (27,3 %) [2, с. 255]. Отже, 34,3 % респондентів не мають освіти, яка б відповідала необхідним освітньо-кваліфікаційним вимогам для цього виду посад. Це важливі фактори, що в подальшому чинять вплив на ефективність ресоціалізації засуджених.

Станом на 01.01.2021 р. штати основної ланки кадрів – персоналу СПС у цілому по системі складаються із 1 456 посад. Із наявних посад укомплектовано 1 311 або 90 % від штатної кількості. Розрахункове навантаження на одного начальника відділення СПС з числа укомплектованих посад становить у середньому 40 засуджених. Також в УВП штатною чисельністю передбачено 184

посади психологів, з яких станом на 01.01.2021 р. некомплект становить 13 осіб (7 % від загальної кількості психологів).

Частина 2 ст. 14 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» визначає, що служба в ДКВС України є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України. Професійна діяльність персоналу органів і УВП має свою специфіку та особливості, принципово відмінні від інших професій. Головною особливістю є її замкнутість та стан постійної комунікації між окремими людьми. В умовах УВП засуджені і персонал перебувають на закритій території в певній ізоляції за системою огорож, що унеможливує проникнення в ці колективи інших осіб. Зрозуміло, що визначені законодавством обмеження щодо вільного пересування не можуть не позначитися на психологічній обстановці, атмосфері та характері взаємодії її суб'єктів, а особливо на їхні психологічні стани.

Служба в УВП є службою особливого характеру, що полягає в певному психоемоційному навантаженні, викликаному постійним контактом з іншими людьми, ненормованим робочим днем (нічні зміни, понаднормова праця та праця у вихідні і святкові дні тощо), частими стресовими ситуаціями (конфліктами), які виникають між засудженими та персоналом (як правило, засуджені вороже ставляться до персоналу, вбачаючи в ньому елемент державного примусу), а також між особами персоналу, виникненню надзвичайних подій на території установи (втечі, напади на персонал, погрози та нанесення тілесних ушкоджень засудженими, вчинення інших кримінальних правопорушень та актів суїциду тощо); наявність мілітаризованої ієрархічної структури підпорядкування з чітко регламентованими елементами військової дисципліни, єдиноначальність (виконання вимог строевого статуту, відомчих наказів, інструкцій, суворо регламентоване підпорядкування прямим та безпосереднім начальникам і виконання їх наказів). Ризик для життя під час виконання службових завдань (припинення втеч та інших кримінальних правопорушень і протиправних дій, ситуації застосування заходів фізичного впливу при безпосередньому контакті з правопо-

рушником, спеціальних засобів та вогнепальної зброї тощо); присутність стресових факторів, обумовлених відповідальністю за виконання завдання, обмежений ліміт часу під час ухвалення рішень і виконання передбачених посадовими інструкціями завдань, невідповідність рівня фахової підготовки вимогам, що пред'являються умовами роботи в УВП до особистості, психологічна невідповідність до виконання конкретного завдання, обмеженість матеріальних ресурсів для забезпечення виконання професійних обов'язків окремих посадових осіб та завдань установи в цілому; несприятливі соціально-гігієнічні умови (недостатній відпочинок, ненормований робочий день, велике психоемоційне навантаження, ізоляція від суспільства, некомфортні службові умови для відпочинку під час добових чергувань тощо); наділення персоналу владними повноваженнями (особи персоналу діють від імені держави, їх підтримують авторитет і примусова сила влади, мають право застосовувати санкції). Перелічені важливі аспекти чинять значний вплив на особистість співробітника під час виконання ними професійних обов'язків і, як наслідок, виникнення незворотних психологічних змін особистості, професійного вигорання та професійної деформації, а то й деградації. Вищевказані положення підтверджуються результатами проведеного нами експертного опитування персоналу УВП. Так 148 осіб (29,6 %) неодружені (незаміжні), 45 осіб (9,0 %) розлучені. Понад 70 % опитаних мають шкідливі звички – вживають алкоголь та курять, 170 осіб (34,0 %) визнали, що робота в УВП негативно впливає на інтелектуальний рівень їх колег. На запитання: «Які риси та якості у ваших колег стали більш вираженими за час служби?» найбільшу кількість відповідей, поряд із відповідальністю – 180 осіб (35,9 %), – отримали такі негативні психологічні риси, як байдужість – 213 осіб (42,5 %), агресивність – 163 особи (32,5 %).

Проводячи опитування 501 особи персоналу УВП, встановлено, що 26,8 % осіб за період роботи в УВП почали частіше вживати алкоголь, 73,0 % респондентів зазначили, що відчули розчарування та безперспективність у своїй роботі, 82,4 % опитаних вказали, що за місцем служби жодних заходів з профілактики та усунення наслідків професійної деформації з ними не проводить-

ся [2, с. 253]. Опосередкованим наслідком вищевказаних факторів та низьким матеріальним заохоченням є порушення співробітниками УВП вимог норм професійної етики, чинного законодавства, недотримання вимог антикорупційного законодавства.

Відсутність конкретних системних заходів, спрямованих на зміну соціально-психологічного, матеріального забезпечення персоналу, в свою чергу, сприяє виникненню відтоку професійних кадрів з УВП та виникненню некомплекту. За даними ДКВС України, у 2020 р. штатна чисельність персоналу органів і УВП та слідчих ізоляторів становила 21 474 особи; фактична – 18 946 осіб, відповідно некомплект – 2 528 осіб; найбільший відтік кадрів спостерігається серед осіб рядового та молодшого начальницького складу, серед яких зі штатної чисельності 15 325 осіб фактично укомплектовано 13 113 осіб, відповідно некомплект становить 2 212 осіб. Зазначена негативна динаміка плинності кадрів та неукомплектованості посад має перманентний характер. Опитані нами 379 осіб (75,7 %) персоналу УВП вказали, що повністю або частково незадоволені умовами роботи, 366 осіб (73,0 %) відчували розчарування у своїй роботі. До переліку вже розглянутих причин цього явища, на нашу думку, необхідно віднести і те, що більшість УВП знаходяться на периферійній території великих міст, у сільській місцевості, з надзвичайно нерозвинутою соціальною інфраструктурою та відповідно і значно нижчим рівнем умов для проживання. Залучити в такі УВП висококваліфікованих фахівців, враховуючи умови праці та контингент засуджених, дуже важко. Як правило, переважна більшість персоналу таких УВП є місцевими жителями та прийшли в УВП за рекомендацією рідних або близьких, утворюючи династії пенітенціарних працівників в установі. У великих містах з розвинутою соціальною інфраструктурою та кращими умовами для проживання брак фахівців в УВП пояснюється неконкурентно низькою заробітною платою в системі ДКВС України порівняно з іншими професійними сферами діяльності, в тому числі і серед правоохоронців. Як наслідок, під час комплектування вакантних посад практично відсутній конкурсний відбір кандидатів, особливо це характерно для посад молодшого начальницького складу. виправити цю ситуацію можливо, встановивши високе ма-

теріальне заохочення для персоналу УВП та забезпечення належних умов проживання для їх сімей.

Слушним у контексті порушеної нами проблематики вважаємо твердження української вченої в галузі кримінально-виконавчого права І. С. Яковець, що персонал, який працює, цікавить, переважно, два моменти: працевлаштування та вихід на пенсію, тобто люди приходять в систему для того, щоб «допрацювати», а не працювати [14, с. 164]. Це цілком підтверджується і результатами нашого анкетування персоналу УВП, а саме: на запитання «З якої причини Ви прийшли на роботу в УВП?» більшість (263 особи, або 52,5 %) опитаних обрали варіант відповіді «можливість пільгового виходу на пенсію», за порадою знайомих прийшли в УВП 102 особи (20,4 %), за відсутності іншої роботи – 81 особа (16,2 %), скорочення інших відомств – 18 осіб (3,6 %). І лише 80 осіб (16,0 %) визнали, що їм подобається робота, задовольняє заробітна плата – 42 особи (8,4 %), обрали професію для самореалізації – 29 осіб (5,8 %), за покликанням – 21 особа (4,2 %), за сімейною традицією – 33 особи (6,6 %). Як бачимо, позитивні варіанти мотивації в опитаного персоналу, що забезпечить подальше тривале перебування особи на службі в УВП, посідають дуже низький відсоток.

У процесі розроблення нових або запозичення вже апробованих ефективних програм корекційного впливу на поведінку засуджених, а також запровадження методик надання засудженим необхідних знань та професійних компетентностей необхідно враховувати, що їх реалізує безпосередньо персонал УВП. Від його зацікавленості в досягненні необхідного результату, мети виконання покарання, професійної мотивації, освітньо-кваліфікаційного та професійного рівнів прямо залежить їх ефективна реалізація.

На нашу думку, потребує нагальної необхідності забезпечення практичної реалізації у вітчизняній пенітенціарній системі п. 81.3 Європейських пенітенціарних правил, в якому зазначено, що персонал, який працює з особливими групами ув'язнених, як-от з іноземними громадянами, жінками, малолітніми або психічно хворими ув'язненими, має проходити спеціалізовану підготовку, яка відповідає особливому характеру роботи [15].

Висновки. Конкретизуючи функціональне забезпечення діяльності персоналу УВП, можна визначити такі його напрями: загальне управління роботою установи та виправним процесом; формування у засуджених стійких знань, вмінь, навичок, переконань, світоглядних стандартів прагнення до соціально-безпечного ведення життя та громадського самоствердження; формування у засуджених загальноприйнятої соціальної позиції щодо соціально безпечного заробітку коштів на проживання; вирішення побутових проблем щодо звільнення та влаштування засуджених після відбування покарання, забезпечення належної підготовки засуджених до звільнення; надання засудженим можливості отримання загальної та професійно-технічної освіти; обслуговування виробничого процесу в установі (організація праці засуджених, реалізація продукції); забезпечення відповідних умов проживання засуджених, діяльності персоналу установ, функціонування виробничих об'єктів установи; охорона здоров'я та лікування засуджених; забезпечення безпеки в установі, нагляду за засудженими та охорона майна установи; управління персоналом установи; додаткові завдання, серед яких обслуговування охорони, транспорту, діловодство, фінансова діяльність.

Отже, враховуючи вказане, необхідно резюмувати, що кваліфікаційний рівень значної частини персоналу УВП не повною мірою відповідає високим професійним вимогам, що висуваються міжнародними стандартами у сфері виконання покарань. Низька престижність професії, несприятливі умови служби, відсутність моральних та матеріальних стимулів у роботі в УВП приводить до наявної високої плинності кадрів, значного некомплекту, відсутності можливостей організації конкурсного відбору кандидатів на посади і залучення висококваліфікованих фахівців до роботи із засудженими.

Покарання у виді позбавлення волі не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність. Застосування до особи такого виду покарання дає змогу ізолювати її від суспільства, обмежити можливості її активної, на власний розсуд участі в суспільних відносинах, у такий спосіб сприяючи профілактиці вчинення нею нових кримінальних правопорушень і захищаючи інших членів соціуму від протиправних пося-

гань. Сьогодні під час виконання покарань реалізація кари становить безпосереднє специфічне завдання діяльності УВП. Що ж до інших складових мети покарання, то вони через низку причин є недостатньо реалізованими.

Якщо пенітенціарна система втрачає соціальну спрямованість, змінюється системоутворювальний елемент і вона починає перетворюватися на спрощену кримінально-виконавчу систему, що автоматично приводить до заміни базових цінностей та ідей: від механізмів ресоціалізації людини до механізмів найбільш ефективної з погляду держави ізоляції людини з намаганнями формально дотримуватися міжнародних стандартів з прав людини.

Список використаних джерел

1. Загальна характеристика ДКВС України – 01.01.2021. URL: <https://kvs.gov.ua/wp-content/uploads/2021/03/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0-%D1%85%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-01.03.2021.pdf> (дата звернення: 10.08.2021).

2. Кубрак Р. М., Ленъ В. В Засуджені з психічними відхиленнями до позбавлення волі на певний строк: стан, тенденції, перспективи: монографія. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2019. 412 с.

3. Богатирьов І. Г., Царюк С. В. Кримінально-виконавчі засади виконання та відбудовання кримінальних покарань у виправних колоніях максимального рівня безпеки: монографія. Чернігів: Чернігівські обереги, 2010. 210 с.

4. Боднар І. В. Забезпечення безпеки в установах виконання покарань. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право.* 2021. № 1. С. 92–102.

5. Горбач І. О. Шляхи формування стратегічно-діяльнісного компоненту лідерського потенціалу майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби України. *Теорія і практика управління соціальними системами.* 2020. № 3. С. 122–138.

6. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2007. 509 с.

7. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях: монографія. Київ: Золоті ворота, 2013. 472 с.

8. Орел Ю. В. Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виправної установи: дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2008. 211 с.

9. Пузирьов М. С. Реалізація виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк: монографія. Київ: Дакор, 2014. 300 с.
10. Самофалов О. Л., Каплан Н. М. Міжнародні стандарти застосування сили (спеціальних засобів). *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2021. № 1. С. 19–28.
11. Синьов В. М. Підготовка спеціалістів для пенітенціарних установ. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 1996. № 1. С. 17–24.
12. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2002. 393 с.
13. Хохряков Г. Ф. Парадоксы тюрьмы. Москва: Юридическая литература, 1991. 224 с.
14. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Харків: Право, 2013. 392 с.
15. Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць): прийнято Комітетом Міністрів 11.01.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення: 06.08.2021).

Kubrak R.,

Ph.D. in Law, Deputy Head, Territorially Separated Branch
“Kamianske branch of the Academy of the State Penitentiary Service”,
Kamianske, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9912-098X;

Scheda V.,

Head of the Professional Development Center, Territorially Separated
Branch “Kamianske branch of the Academy of the State
Penitentiary Service”, Kamianske, Ukraine
ORCID: 0000-0003-2746-0552

PERSONNEL OF PENAL INSTITUTIONS AS A SUBJECT OF PENITENTIARY INFLUENCE ON CONVICTS

The problematic issues of professional activity of the personnel of penal institutions, a set of key factors that define the service in the State Criminal and Executive Service of Ukraine as a service of a special nature are considered in the article. The analysis of the number of the personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine, the reasons for undermanning of penal institutions and staff turnover is conducted. At the same time, it is stated that these negative phenomena are permanent and have the most intensive distribution among junior enlisted and low-ranking officers.

The constant negative tendency of re-offenders to repeat criminal offenses both during serving their sentences and after their release is emphasized. This fact

predetermines the necessity to involve highly qualified, motivated personnel in the re-socialization process and their proper training.

According to the results of an expert survey of practitioners, it is determined that fewer convicts in groups of up to 25 people with whom social and educational work is organized, increases its efficiency and provides an opportunity to more effectively apply methods of influencing convicts' self-awareness. It is clarified that the personnel directly involved in the organization of social and educational work with convicts is characterized by the presence of persons mostly aged 22 to 35 years with little, from 1 to 3 years, working experience in the State Criminal and Executive Service of Ukraine and at the position. That means that persons on whom the lion's share of success in the process of re-socialization of convicts depends, have little practical and life experience. More than a third of respondents among the personnel of social and psychological services do not have education that meets the necessary educational and qualification requirements for this position.

The analysis of specific features of official activity in penal institutions and the irreversible psychological changes that the personnel of these institutions have is carried out. The lack of positive motivation for professional activity was found in the majority of respondents.

Key words: *penal institution, convict, term of imprisonment, subject, penitentiary influence, criminal offense, personnel.*

References

1. General characteristics of the SCES of Ukraine, dated 01.01.2021, available at: <https://kvs.gov.ua/wp-content/uploads/2021/03/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0-%D1%85%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-01.03.2021.pdf> (accessed: 10 August 2021).
2. Kubrak, R. M. and Len V. V. (2019), *Convicted with mental disorders to imprisonment for a definite term: status, trends, prospects*, Publisher Bila K. O., Dnipro.
3. Bohatyrov, I. H. and Tsariuk, S. V. (2010), *Criminal and executive principles of execution and serving of criminal punishments in correctional colonies of the maximum level of security*, Chernihivski Oberehy, Chernihiv.
4. Bodnar, I. V. (2021), "Providing security in penal institutions", *Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law*, No. 1, pp. 92–102.
5. Horbach, I. O. (2020), "Ways of forming strategic and activity component of the leadership potential of future specialists of the State Criminal and Executive Service of Ukraine", *Theory and Practice of Social Systems Management*, No. 3, pp. 122–138.
6. Kolb, O. H. (2007), *Penal institution as a subject of crime prevention*: Doctor of Sciences (Law) thesis, Kyiv.

7. Kopotun, I. M. (2013), *Prevention of crimes leading to emergencies in penal colonies*, Zoloti vorota, Kyiv.
8. Orel, Yu. V. (2008), *Criminal liability for malicious disobedience to the requirements of a penal institution*: Ph.D. in Law thesis, Dnipropetrovsk.
9. Puzyrov, M. S. (2014), *Implementation by correctional colonies the principle of differentiation and individualization of execution of imprisonment for a definite term*, Dakor, Kyiv.
10. Samofalov, O. P. and Kaplan, N. M. (2021), "International standards of force implementation (impact munitions)", *Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law*, No. 1, pp. 19–28.
11. Synov, V. M. (1996), "Training specialists for penitentiary institutions", *Problems of Penitentiary Theory and Practice*, No. 1, pp. 17–24.
12. Stepaniuk, A. Kh. (2002), *Actual problems of execution of punishments (essence of principles of criminal-executive activity: theoretical and legal research)*: Doctor of Sciences (Law) thesis, Kharkiv.
13. Khokhriakov, H. F. (1991), *Paradoxes of prison*, Legal literature, Moscow.
14. Yakovets, I. S. (2013), *Theoretical and applied principles of optimizing the process of execution of criminal penalties*, Pravo, Kharkiv.
15. Council of Europe (2006), *European Prison Rules: Recommendation № R (2006)2 of the Committee of Ministers of the States Parties*, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (accessed: 06 August 2021).

V. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГАЛУЗЕВИХ ЮРИДИЧНИХ НАУК

УДК 343.131.2

DOI 10.32755/sjcriminal.2021.02.

Боднар І. В.,

кандидат юридичних наук,
начальник кафедри тактико-спеціальної підготовки,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-4016-9276;

Леоненко О. А.,

старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-9748-2469;

Сокоринський Ю. В.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри тактико-спеціальної підготовки,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-8907-9880

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

У статті висвітлено особливості проведення слідчих (розшукових) дій в установах виконання покарань під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених засудженими, та визначено основні закономірності і результати наукових розробок у цьому напрямі.

Досліджено проблематику тактики розслідування кримінальних правопорушень в установах виконання покарань за умови отримання достовірних і повних показань засуджених (свідків, потерпілих, обвинувачених та підозрюваних).

Автори дійшли висновку, що інститут слідчих (розшукових) дій як ефективний засіб кримінально-процесуального доказування потребує постійного вдосконалення як процесуальної форми, враховуючи практику його застосування, так і організаційно-тактичних засад його реалізації.

Ключові слова: установи виконання покарань, засуджені, кримінальні правопорушення, слідчі (розшукові) дії, методика, тактика розслідування.

Постановка проблеми. Недосконалість положень кримінального процесуального та кримінально-виконавчого

законодавства України потребує переосмислення цілей та завдань кримінального провадження, що має велике теоретичне і практичне значення. Для підвищення ефективності боротьби зі злочинністю на сучасному етапі необхідно вдосконалювати інструменти отримання доказів у кримінальному провадженні законним шляхом.

В умовах дії сучасного кримінального процесуального законодавства України процесуальна діяльність спричиняє труднощі, пов'язані насамперед зі зміною традиційних механізмів кримінального провадження. Це позначилося на результатах роботи слідчих та оперативних підрозділів, а також їхніх процесуальних керівників, особливо на перших етапах роботи в оновленому правовому полі.

Незважаючи на те, що нині сформувалася практика застосування кримінального процесуального законодавства, розроблені доктринальні положення, виявляються прогалини в правовому регулюванні у сфері проведення слідчих (розшукових) дій (далі – С(Р)Д). Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України встановлює суворі вимоги щодо допустимості доказів, згідно з якими будь-які докази, отримані з порушенням процедури, передбаченої КПК України, а також у результаті суттєвого порушення прав і свобод людини, є неприпустимими і не можуть бути використані при ухваленні процесуальних рішень, на них не може посылатися суд при винесенні судового рішення.

За наведених вище обставин слушним є висновок авторів науково-практичного коментаря до КПК України про те, що саме під час проведення С(Р)Д найчастіше трапляються випадки невиконання кримінальних вимог процесуального права, які призводять до порушень прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, підривають авторитет кримінального правосуддя, призводять до невиконання завдань кримінального провадження [1, с. 610].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічною основою статті є праці вітчизняних та зарубіжних процесуалістів і криміналістів, зокрема: Ю. П. Аленіна, О. Я. Баєва, Р. С. Белкіна, В. О. Глушкова,

М. І. Єнікеєва, К. Б. Калиновського, В. О. Коновалова, М. А. Погорецького, М. І. Порубова, О. Р. Ратінова, О. Б. Соловійова, С. М. Стахівського, С. Р. Тагієва, Р. В. Шафера, В. Ю. Шепітька та інших. У них наведено кримінально-процесуальну та криміналістичну характеристику правових засад, методики й тактики проведення слідчих та інших процесуальних дій. Водночас за сучасних правових умов актуалізується потреба в розробленні проблематики, пов'язаної з особливостями методики проведення С(Р)Д в установах виконання покарань (далі – УВП).

Формулювання мети. Метою статті є систематичний аналіз норм, що регулюють процесуальний порядок проведення С(Р)Д в УВП, розроблення науково-практичних рекомендацій щодо законного застосування тих положень, які виникають у суб'єктів їх проведення, наукове обґрунтування оцінних понять з метою їх подальшої інтерпретації.

Виклад основного матеріалу. Процесуальний порядок проведення С(Р)Д регулюється главою 20 КПК України. Водночас на практиці виникає низка питань щодо реалізації окремих законодавчих положень. Одним із таких, на думку практиків, є нерівномірність регулювання окремих слідчих дій.

Звичайно, законодавцеві дуже важко забезпечити досконалу симетрію статейного законодавчого регулювання процедури проведення С(Р)Д. У більшості випадків це неможливо і не завжди потрібно з позиції юридичної техніки. На нашу думку, алгоритм (логіко-правова схема) нормативної побудови статей, що регулюють проведення С(Р)Д в УВП, має перспективи для вдосконалення.

Вважаємо, що складовими такої вдосконаленої логіко-правової схеми можуть бути: визначення; мета С(Р)Д, фактичні та правові підстави її проведення; місце проведення; процесуальна процедура, а також методи фіксації.

У КПК України окрема стаття 223 присвячена загальним вимогам до всіх С(Р)Д. Положення цієї статті застосовуються при проведенні кожної окремої С(Р)Д, але з урахуванням її особливостей та процесуальної процедури, передбачених

окремими статтями, присвяченими безпосередньому регулюванню процедури проведення окремої С(Р)Д.

Відповідно до вказаної статті С(Р)Д – це процесуальні дії, спрямовані на отримання (збір) або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Цінність С(Р)Д полягає в тому, що вони є основним способом збору та перевірки доказів, а отже, основним засобом всебічного, повного та неупередженого розслідування всіх обставин кримінального провадження, сприяють досягненню своїх процесуальних завдань [2, с. 101].

Кримінальний процесуальний закон передбачає такі С(Р)Д, які можуть бути проведені в УВП: 1) допит, включно з одночасним допитом двох або більше вже допитаних осіб, допит за допомогою відеоконференції; 2) пред'явлення для впізнання особи, речей; 3) обшук; 4) огляд: місця події, площі, приміщення, майна особи, речей, документів та інше.

Які з цих С(Р)Д та в якій послідовності проводитимуть, залежатиме від конкретних обставин кримінального провадження, внутрішніх переконань слідчого або прокурора, клопотань, поданих стороною захисту або потерпілим.

Частина 2 ст. 223 КПК України передбачає, що С(Р)Д слід проводити лише за наявності для цього законних підстав. Закон посилається на такі підстави, як наявність достатньої інформації, що вказує на можливість досягнення мети С(Р)Д [3, с. 215].

Із зазначених положень кримінального процесуального закону випливає, що для проведення С(Р)Д в УВП перш за все необхідні фактичні складові – наявність достатньої інформації та здатність досягти мети конкретної слідчої дії. Однак не вказано, який набір інформації може вважатися достатнім для проведення С(Р)Д. Мова має йти не про окремі повідомлення, відомості, докази, а про їх сукупність. Крім того, визначення інформації для С(Р)Д пов'язане з її оцінкою з точки зору адекватності та залежить від внутрішніх переконань слідчого або прокурора. Таким чином, достатньо певного набору інформації, що приводить слідчого або прокурора до єдиного висновку – необхідності проведення С(Р)Д, під час яких мета

буде досягнута як ідеальна модель результату, що намагається досягти слідчий або прокурор.

Закон також вимагає, щоб перед проведенням С(Р)Д особам, які беруть у ній участь, відповідно до їх процесуального статусу та ролі у слідчій дії, були роз'яснені права та обов'язки, передбачені КПК України. Варто зазначити, що слідчий зобов'язаний пояснити не права та обов'язки, що впливають із загального процесуального статусу конкретного учасника слідчої дії, а ті права та обов'язки, що впливають із процесуального статусу, але пов'язані з участю у конкретній слідчій дії [4, с. 62].

Розглядаючи методики проведення С(Р)Д в УВП, потрібно враховувати те, що вони проводяться на режимному об'єкті. При проведенні С(Р)Д під час обшуку чи огляду жилого приміщення або під час особистого обшуку засудженого залучаються поняті (фізичні особи, яких залучають до участі у кримінальному провадженні з метою засвідчення своїм підписом відповідності записів у протоколі виконаним діям). Понятими не можуть бути залучені особи з-поміж засуджених або ув'язнених, працівників установ виконання покарань. На практиці в більшості випадків особи не погоджуються бути понятими під час проведення С(Р)Д, оскільки, по-перше, відповідні процесуальні дії тривають протягом великого проміжку часу, по-друге, особи переживають за своє життя, здоров'я та майбутнє (в УВП їм можуть погрожувати засуджені).

КПК України не містить чітких вказівок щодо часу проведення С(Р)Д, оскільки це залежить від внутрішнього переконання слідчого чи прокурора та слідчої тактики. Закон містить лише одну заборону щодо часу їх проведення: не дозволяється проводити С(Р)Д уночі з 22-ї до 6-ї години, крім надзвичайних ситуацій. Під такими терміновими ситуаціями традиційно розуміють ситуації, коли затримка проведення С(Р)Д може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення або втечі підозрюваного. При цьому обґрунтування проведення С(Р)Д у нічний час має бути зазначено в протоколі відповідної С(Р)Д [5, с. 250].

Таким чином, неухильне дотримання положень КПК України під час здійснення процесуальних дій у кримінальному провадженні при проведенні С(Р)Д в УВП є безпосереднім обов'язком слідчого чи прокурора під час вчинення процесуальних дій у кримінальному провадженні. Закон не допускає невиконання чи недотримання повною мірою норм кримінально-процесуального законодавства України працівником правоохоронних органів. Ця обставина надзвичайно важлива для подальшого рішення суду про допустимість доказів, отриманих у кримінальному провадженні.

Завершує систему загальних вимог до проведення С(Р)Д правило щодо проміжку часу, в якому можливо проведення таких дій. Відповідно до ч. 2 ст. 214 КПК України досудове розслідування розпочинається з моменту внесення інформації до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР). А в ч. 3 ст. 214 КПК України зазначено, що досудове розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Лише огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до ЄРДР, що здійснюється негайно після завершення огляду. У разі виявлення ознак кримінального правопорушення на морському або річковому судні, розташованому за межами України, досудове розслідування розпочинається негайно, а інформація про нього вноситься до ЄРДР якомога швидше.

Саме в такий спосіб законодавець визначив початковий етап, починаючи з якого, особи, уповноважені на проведення С(Р)Д, отримали право на їх проведення. Проте сутність загальної вимоги до проведення С(Р)Д, що розглядається, більше полягає не стільки в початковому, скільки в завершальному етапі провадження, після закінчення якого забороняється проведення С(Р)Д. Відповідно до ст. 283 КПК України формами закінчення досудового розслідування є закриття кримінального провадження; звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або вихов-

ного характеру. Зрозуміло, що після завершення розслідування проведення будь-яких С(Р)Д категорично забороняється.

Проте законодавець визначив, що заборона на проведення С(Р)Д не завжди пов'язується лише з прийняттям рішення про закінчення досудового розслідування. Відповідно до ч. 2 ст. 113 КПК будь-яка процесуальна дія або сукупність дій під час кримінального провадження мають бути виконані без невиправданої затримки і в будь-якому разі не пізніше граничного строку, визначеного відповідними положеннями КПК України. Таким чином, в основу загальної вимоги, що розглядається, законодавець поклав дотримання процесуальних строків.

Варто додатково зазначити, що найсерйознішою проблемою для тактики розслідування кримінальних правопорушень в УВП є отримання достовірних і повних показань засуджених (свідків, потерпілих, обвинувачених та підозрюваних). Їхнє негативне ставлення до мети розслідування трапляється досить часто. Воно визначається особистісними рисами засуджених та впливом на їхню позицію у справі низки специфічних для УВП об'єктивних умов, пов'язаних із правовим і фактичним становищем цих осіб на момент вчинення кримінальних правопорушень та проведення розслідування.

Обираючи тактику проведення С(Р)Д, слід мати на увазі, що не тільки однакові тактики можуть бути реалізовані різними засобами, а й самі засоби (предмети, документи, інші засоби масової інформації) можуть використовуватися в різних формах.

Обрання тактики проведення С(Р)Д, яка відповідає конкретній ситуації, та вирішення завдань, що стоять перед слідчим, передбачає «вилучення» з набору можливих методів, які будуть найбільш ефективними. Для цього потрібна систематизація тактики, що дозволило б зробити правильний вибір «блоків» подібних прийомів.

У процесі розкриття, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в УВП, виникають складні юридичні, психолого-педагогічні, організаційні та інші питання, які впливають із самого процесу реалізації позбавлення волі. Вони впливають на напрямок розслідування, прийняття рішень і систему С(Р)Д.

Криміналістичні проблеми пенітенціарної злочинності надзвичайно різноманітні. Вони взаємопов'язані і утворюють цілісну систему, в тому числі нового знання, оформленого в результаті проведеного дослідження в самостійну теоретичну концепцію, яку можна визначити як систему наукових знань про пенітенціарні кримінальні правопорушення, про закономірність впливу пенітенціарних факторів на особистість злочинця, механізм злочинної діяльності, сліди кримінального правопорушення і їх відображення в організації, тактиці, методиці розслідування та профілактиці пенітенціарного рецидиву.

Формування методики розслідування пенітенціарних кримінальних правопорушень – це ще один крок у наповненні системи криміналістичних методик, у поглибленні пізнання механізму рецидивних кримінальних правопорушень, нових підходів у пошуку найбільш ефективних методів розкриття, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в УВП.

Висновки. Деякі положення, що містяться в нормах, внесених до глави 20 КПК України, усе ще потребують наукового та законодавчого доопрацювання спільними зусиллями науковців і практиків, які й надалі будуть удосконалювати їх, що забезпечить належну правову основу для проведення С(Р)Д в УВП.

Тому, на нашу думку, необхідно закріпити в кримінальному процесуальному законодавстві механізм чіткого захисту такої категорії осіб як «понятий». Необхідно внести зміни до глави 8 КПК України «Процесуальні витрати», а саме п. 3 ч. 1 ст. 118 «Витрати, пов'язані із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів та експертів» доповнити поняттям «понятий». Також в «Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплат винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів», затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 р. № 710, доцільно встановити оплату праці за кожну годину, пропорційну до середньої заробітної плати особи.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що інститут С(Р)Д як ефективний засіб кримінально-процесуального доказування потребує постійного вдосконалення як процесуальної форми, враховуючи практику його застосування, так і вдосконалення організаційно-тактичних засад його реалізації.

Список використаних джерел

1. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України / за ред. О. А. Банчука, Р. О. Куйбіди, М. І. Хавронюка. Харків: Фактор, 2013. 1103 с.
2. Аморфов С. С. Проведення слідчих гласних і негласних дій: теорія та практика. Харків: Юридичний проспект, 2014. 312 с.
3. Лобойко Л. М. Кримінальний процес: підручник. Київ: Істина, 2014. 432 с.
4. Зінченко С. А. Формування тактики проведення обшуків в установах виконання покарань. Київ: Право, 2017. 99 с.
5. Станович Ю. М. Особливості проведення слідчих розшукових дій щодо кримінальних правопорушень, які вчиняються в УВП. *Проблеми кримінального права, процесу та криміналістики*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Одеса, 2009. С. 248–252.

Bodnar I.,

Ph.D. in Law, Head of the Department of Tactical and Special Training,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4016-9276;

Leonenko O.,

Senior Lecturer of the Department of Tactical and Special Training,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9748-2469;

Sokorynskyi Yu.,

Doctor of Sciences (Law), Associate Professor,
Professor of the Department of Tactical and Special Training,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8907-9880

PECULIARITIES OF THE METHODOLOGY OF CONDUCTING INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS IN PENAL INSTITUTIONS

The peculiarities of investigative (search) actions in penal institutions during the investigation of criminal offenses committed by convicts are highlighted in the article. The main patterns and results of scientific research in this area are identified. Legislative norms and peculiarities of conducting investigative (search)

actions in penal institutions are analyzed and scientifically substantiated proposals for improvement of criminal procedural legislation are developed.

The problems of tactics of investigation of criminal offenses in penal institutions under the condition of receiving convicts' reliable and complete testimony (witnesses, victims, accused and suspects) are studied.

Methods of conducting investigative (search) actions in penal institutions are considered and the necessity to take into account the fact that they are carried out at the regime facility is emphasized. It has been determined that convicts or prisoners and employees of penal institutions may not be involved as some of the participants of the investigative (search) actions, namely witnesses to the search. Emphasis is placed on the problem related to the fact that in practice, in most cases, individuals do not agree to be witnesses to the search during investigative (search) actions. This happens because to the following reasons: firstly, the relevant procedural actions take a long time, and secondly, individuals are worried about their lives, health and future (because convicts may threaten them in penal institutions).

It is emphasized that forming of the methodology of investigation of penitentiary criminal offenses is another step in filling the system of criminalistics methods, in deepening knowledge of the mechanism of recurrent criminal offenses, new approaches in finding the most effective methods of detecting, investigating and preventing criminal offenses that take place in penal institutions.

It is concluded that the institute of investigative (search) actions, as an effective means of criminal procedural evidence, needs constant improvement as a procedural form, taking into account the practice of its application, as well as improving the organizational and tactical principles of its implementation.

Key words: *penal institutions, convicts, criminal offenses, investigative (search) actions, methodology, tactics of investigation.*

References

1. Banchuk, O. A., Kuibida, R. O. and Khavroniuk, M. I. (2013), *Scientific and practical commentary on the Criminal Procedural Code of Ukraine*, Faktor, Kharkiv.
2. Amorfov, S. S. (2014), *Conducting investigative public and covert actions: theory and practice*, Yurydychnyi aspekt, Kharkiv.
3. Loboiko, L. M. (2014), *Criminal Process*, Istyna, Kyiv.
4. Zinchenko, S. A. (2017), *Formation of tactics of searches in penal institutions*, Pravo, Kyiv.
5. Stanovych, Yu. M. (2009), "Peculiarities of conducting investigative search actions in relation to criminal offenses committed in penal institutions", *Problems of Criminal Law, Process and Criminalistics: materials of the international scientific and practical conference*, Odesa, pp. 248–252.

УДК 343.97:328.185

DOI 10.32755/sjcriminal.2021.02.

Карелін В. В.,

доктор юридичних наук, науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем педагогіки у військовій сфері науково-дослідного управління військово-гуманітарних досліджень науково-дослідного центру, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-6271-2447;

Коропатнік І. М.,

доктор юридичних наук, професор, начальник кафедри правового забезпечення військового факультету фінансів і права, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-0493-0710

ЕЛЕКТРОННЕ ДЕКЛАРУВАННЯ ЯК ОДИН З ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ЗАПОБІГАННЯ ВЧИНЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто основні аспекти особливостей електронного декларування як одного з основних засобів запобігання вчинення корупційних кримінальних правопорушень в Україні. Висвітлено основні завдання та функції Національного агентства з питань запобігання корупції. Визначено специфіку діяльності вищезазначеного органу. На основі аналізу доведено, що у процесі підготовки держави до майбутніх виборів важливо продемонструвати громадянам України, яким чином вони можуть зробити свій внесок у програму політичних реформ в Україні, використовуючи нові інструменти й системи прозорості повною мірою, а також шляхом забезпечення того, щоб уряд – чесний та відкритий – слугував інтересам народу.

Ключові слова: електронна декларація, декларування, корупція, кримінальні правопорушення, Національне агентство з питань запобігання корупції.

Постановка проблеми. У 2020 році в Індексі сприйняття корупції міжнародної організації Трансперенсі Інтернешнл Україна посіла 117-те місце зі 180 країн, що досліджувалися. 2012 року міжнародна аудиторська компанія Ernst and Young ставила Україну до трійки найбільш корумпованих країн світу разом з Колумбією та Бразилією з 43 країн, які були досліджені. Корупція є однією з найнебезпечніших загроз правам людини, демокра-

тії, правопорядку, чесності та соціальній справедливості, вона перешкоджає економічному розвитку, загрожує належному і справедливому функціонуванню держави й суспільства в цілому, підприємствам, установам, організаціям. Тому розв'язання проблеми корупції є одним із пріоритетних напрямків розвитку держави.

У жовтні 2014 року був ухвалений Закон України «Про запобігання корупції», який запровадив нововведення в антикорупційній системі країни. Зокрема, Закон передбачив створення нового антикорупційного органу – Національного агентства з питань запобігання корупції (далі – НАЗК), що має такі функції: формування та реалізація державної антикорупційної політики; контроль і перевірка декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; забезпечення створення та ведення Єдиного державного реєстру е-декларацій посадовців, а також надання відкритого доступу до нього; здійснення моніторингу й контролю за дотриманням законодавства щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів; здійснення державного контролю за дотриманням встановлених обмежень щодо фінансування політичних партій та використання політичними партіями коштів, виділених з державного бюджету; здійснення співпраці й захист викривачів корупції; координація антикорупційних програм державних установ і компаній; аналіз корупційних ризиків та здійснення моніторингу державних органів у сфері запобігання корупції [1, с. 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури показав, що висвітленню різних аспектів проблем запобігання корупції та вдосконалення вітчизняного антикорупційного законодавства присвячено праці науковців у галузі кримінології та кримінального права, серед яких: Ю. В. Баулін, О. Ю. Бусол, В. В. Василевич, В. О. Глушков, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, О. М. Костенко, О. Г. Кулик, О. М. Литвинов, А. В. Савченко, В. І. Шакун та інші.

Формулювання мети. Мета статті полягає в дослідженні електронного декларування як одного з основних методів запобігання корупційних кримінальних правопорушень в Україні.

Виклад основного матеріалу. Національне агентство з питань запобігання корупції планували створити як незалежний орган виконавчої влади, до складу якого входитимуть п'ять осіб, що призначаються терміном на чотири роки урядом за пропозицією спеціальної відбіркової комісії. Закон передбачає, що незалежність НАЗК буде забезпечена різними шляхами, у тому числі його спеціальним статусом і особливим порядком відбору, призначення та припинення повноважень членів Національного агентства; забезпеченням належними ресурсами для функціонування; гідними зарплатами для працівників; прозорістю діяльності; заборонаю використання НАЗК у будь-яких недержавних інтересах та діяльності політичних партій у Національному агентстві; заборонаю будь-якого неправомірного впливу на роботу Агентства; а також шляхом спеціального державного захисту працівників Агентства і членів їхніх сімей. НАЗК розпочало свою роботу після тривалих суперечок між урядом і громадськістю, під час яких неупередженість та об'єктивність процесу відбору членів Агентства було поставлено під сумнів [1, с. 3].

Відповідно до Закону одна з найважливіших функцій НАЗК, яка суттєво підвищила очікування українців від нового антикорупційного органу, полягала в перевірці статків українських державних службовців. Близько одного мільйона українських посадовців зобов'язані щороку здійснювати електронне декларування своїх активів. Електронні декларації повинні містити ідентифікаційні дані посадовця та членів його сім'ї, інформацію про обійману посаду або службу, дані щодо нерухомості декларанта та членів його родини, цінного рухомого майна, цінних паперів, корпоративних прав, нематеріальних активів та всі види доходів, дані про готівкові активи, фінансові зобов'язання, певні витрати та операції – як в Україні, так і за кордоном. Крім того, НАЗК ухвалило процедуру для роботи з деклараціями – «Порядок проведення контролю та повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» [1, с. 3–4].

Щороку близько 1 мільйона осіб подають електронні декларації до Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Декларація про доходи та майно державних посадових осіб – це щорічна декларація, яка подається державними службовцями та іншими публічними посадовими особами в рамках законодавства про цивільну службу і закону про протидію корупції [2].

Декларації в нашій державі подають в електронному вигляді (до 2016 року – в паперовому). До вересня 2016 року такі декларації подавали за обмеженою змістовною формою (замість 17 розділів е-декларації було 6) і зберігали їх у відділі кадрів органу, де працював декларант. «Перевіряла» документи податкова, причому за брехню в цих паперах декларантам нічого не загрозувало.

Електронні декларації подають до Єдиного державного реєстру декларацій, який загалом є публічно доступним. Електронні декларації містять інформацію про майно, доходи та видатки декларантів і членів їхніх сімей, пов'язані з ними компанії тощо. Широкому загалу не доступні конфіденційні персональні дані, а саме податкові реєстраційні номери, серії та номери паспортів, адреси реєстрації, дати народження фізичних осіб і точні місця розташування об'єктів. Такий підхід використовують у багатьох країнах, де законодавчо потрібно було врівноважити необхідність забезпечення прозорості для осіб, які перебувають на державній службі, та захисту їхніх конфіденційних персональних даних. Протягом 60 днів НАЗК здійснює так звану «повну перевірку» декларацій з можливістю подовження терміну на додаткових 30 днів. Перевірка полягає у з'ясуванні достовірності задекларованих відомостей, точності оцінки задекларованих активів, наявності конфлікту інтересів та наявності ознак незаконного збагачення. Перевіряючи активи державних службовців, НАЗК також може брати до уваги їхній спосіб життя [1, с. 4].

Передбачено 4 типи електронних форм декларації: щорічна (охоплює попередній рік); перед звільненням (охоплює період, який не був охоплений раніше поданими деклараціями); після звільнення (охоплює попередній рік, тобто рік, у якому особа звільнилася); кандидата на посаду, у разі якщо посада належить до переліку суб'єктів декларування або до переліку посад з підвищеним корупційним ризиком [3, с. 4].

Проводить повну перевірку декларації НАЗК у таких випадках: суб'єкт декларування займає відповідальне та особливо відповідальне становище; суб'єкт декларування обіймає посаду з високим рівнем корупційних ризиків; член сім'ї відмовив у наданні будь-якої інформації; розбіжності, виявлені моніторингом способу життя; зовнішні сигнали (повідомлення ЗМІ, скарги, інформація інших державних органів тощо); логічний та арифметичний контроль декларації виявив невідповідності. Контроль за вчасне подання декларацій здійснюють органи, в яких працюють суб'єкти декларування. У разі виявлення порушень вони повідомляють про це НАЗК [4].

Система електронного декларування сприяє запобіганню корупції (яку визнано однією з найбільших проблем України), уникненню ситуацій конфлікту інтересів і дає можливість громадянам перевіряти онлайн-доходи та майно чиновників. Також система допомагає новим українським антикорупційним органам викривати випадки хабарництва та корупції [5].

Запровадження електронного декларування стало поворотним моментом в українській політиці та в порядку денному реформ. Багато хто вважає за очевидне, що система є основним кроком уперед до підвищення прозорості та своєрідним трампліном для зміни культури. Однак скептицизму їй досі достатньо [5].

Загальна кількість облікованих корупційних кримінальних правопорушень у 2020 році становила 7 962 (на 31 грудня 2020 року). Найпоширеніші порушення 2020 року були за такими статтями: 51 % – зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 Кримінального кодексу України (далі КК України)); 20,2 % – отримання пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 368 КК України); 16,9 % – пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України) [6].

Порівняно з 2019 роком у 2020 році відбулися зміни у відсотковому співвідношенні в кількості облікованих корупційних кримінальних правопорушень, а саме: ст. 364 КК України (-7 %), ст. 368 КК України (-8 %), ст. 369 КК України (+20 %).

У зв'язку з рішенням Конституційного Суду України № 13-р/2020 від 27.10.2020 на 69 % зменшилася кількість облікованих

корупційних кримінальних правопорушень за статтею про декларування недостовірної інформації.

Надіслано до суду 1 691 корупційне кримінальне провадження (18,5 %). За найпоширенішими статтями показники залишаються на рівні 2019 року зі збільшенням щодо ст. 369 КК України на 27 %. Кількість справ у першій інстанції щодо декларування недостовірної інформації за КК України збільшилася на 63 % [6].

Закрито 3 428 (73 %) корупційних кримінальних проваджень у 2020 році. З них 73 % – з урахуванням рішення КСУ № 13-р/2020 від 27.10.2020.

Частка кримінальних корупційних правопорушень за окремими статтями КК України у 2021 році становить: ст. 364 КК України – 27 % (+7 % від 2019 р.); ст. 368 КК України – 30 %; ст. 369 КК України – 42 % (+11 %).

Загалом у 2020 році було розглянуто 1 316 справ щодо вчинення кримінальних корупційних правопорушень за КК України – четверту частину від тих, що надійшли до судів. За основними корупційними статтями: ст. 364 КК України – 18 % (-5 % від 2019 р.); ст. 368 КК України – 11 % (-7 %); ст. 369 КК України – 52 % (-2 %).

У 2020 році за корупцію засуджено 804 особи. Загалом судові рішення набрали законної сили щодо 973 осіб, з них 36 виправдано, проти 132 закрито провадження. За найпоширенішими статтями: ст. 364 КК України – 6 засуджених (2 в 2019 році); ст. 368 КК України – 81 засуджений (139); ст. 369 КК України – 598 засуджених (419).

Для порівняння: протягом 2019 року рішення набрали законної сили щодо 885 осіб, з них 760 засуджених, 20 виправданих, проти 105 осіб закрито кримінальне провадження.

Кількість осіб, щодо яких були розглянуті справи за корупційні адміністративні правопорушення у 2020 році (7 160), зменшилась порівняно з 2019 роком на 26 %; у деклараціях за 2020 рік виявлено невідповідностей на 497 млн грн; частка справ, які закриваються через малозначність, зросла до 21 %. Це свідчить про негативну тенденцію, адже більшість корупційних правопорушень не можуть бути малозначними; штрафи у 2020 році за-

стосовано до 4 582 осіб (–100 осіб порівняно з 2019 роком). Середній розмір штрафу залишається низьким: у 2019 році – 1 129 грн, у 2020 році – 1055 грн. Сума штрафів за корупційними статтями КУпАП становить 4 831 745 гривень. Зменшилася кількість судових рішень про закриття справи (з 52 % у 2019 до 36 % у 2020 році).

Варто зазначити, що згідно з Планом пріоритетних дій Уряду на 2021 рік НАЗК слід збільшити кількість повних перевірок декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, налагодити системну роботу з проведення антикорупційної експертизи проєктів нормативно-правових актів, що вносяться на розгляд Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України; удосконалити систему контролю за дотриманням законодавства щодо фінансування політичних партій та цільовим використанням політичними партіями коштів, виділених з державного бюджету на фінансування їх статутної діяльності шляхом упровадження електронної системи подання та оприлюднення звітності політичних партій тощо.

Висновки. Хоча попереду ще багато роботи, система електронного декларування явно є основним досягненням України на шляху реформування. Разом з іншими заходами забезпечення прозорості та підзвітності система е-декларування майна спрямована на відновлення довіри суспільства до держави та її представників. У процесі підготовки держави до майбутніх виборів важливо продемонструвати громадянам України, яким чином вони можуть зробити свій внесок у програму політичних реформ в Україні, використовуючи нові інструменти й системи прозорості повною мірою, а також шляхом забезпечення того, щоб уряд – чесний та відкритий – слугував інтересам народу.

Список використаних джерел

1. Електронні декларації як спосіб виявлення статків, набутих незаконним шляхом. Експертна думка щодо забезпечення компетентного, неупередженого та ефективного збору та перевірки електронних декларацій державних службовців. URL: <https://euaci.eu/assets/userfiles/resources/opinion2.pdf> (дата звернення: 12.10.2021).

2. Щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю: роз'яснення

Національного агентства з питань запобігання корупції 13.02.2020 № 1. URL: <https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/Rozyasnennya-2020-finish-12.02.20201.pdf> (дата звернення: 15.10.2021).

3. Щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю: роз'яснення Національного агентства з питань запобігання корупції 03.02.2021 № 1. URL: <https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/02/Rozyasnennya-1-vid-03.02.2021-1-1.pdf> (дата звернення: 02.10.2021).

4. Порядок проведення контролю та повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: наказ Національного агентства з питань запобігання корупції № 144/20 від 15.04.2020 р. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/nakaz-144-20-vid-15-04-2020-poryadok-provedennya-kontrolyu-ta-povnoyiperevirky-deklaratsiyi-osoby-uprovnovazhenoyi-na-vykonannya-funksijderzhavy-abo-mistsevogo-samovryaduvannya/> (дата звернення: 02.10.2021).

5. Чи є е-декларування панацеєю від корупції. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/blog/2018/the-expectations-and-reality-of-edclarations.html> (дата звернення: 12.10.2021).

6. Звіт антикорупційної діяльності 2020: НАЗК презентувало Уряду проєкт Національної доповіді. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/zvit-antykoryptsijnoyi-diyalnosti-2020-nazk-prezentovalo-uryadu-proyekt-natsionalnoi-dopovidi/> (дата звернення: 12.10.2021).

Karelin V.,

Doctor of Sciences (Law), Academic of the Research Department of Problems of Pedagogics in Military Sphere of the Research Directorate of the Military-Humanitarian Research of the Research Center, Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-6271-2447;

Koropatnik I.,

Doctor of Sciences (Law), Professor, Head of the Department of Legal Support of the Military Faculty of Finance and Law, Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
ORCID:0000-0002-0493-0710

ELECTRONIC DECLARATION AS ONE OF THE MAIN MEANS OF CORRUPTION CRIMINAL OFFENSES IN UKRAINE PREVENTION

In 2020, in the Corruption Perceptions Index of the international organization Transparency International, Ukraine ranked 117th out of 180 countries surveyed. In 2012, the international audit firm Ernst and Young ranked Ukraine among the three

most corrupt countries in the world, along with Colombia and Brazil from 43. Corruption is one of the most dangerous threats to human rights, democracy, law and order, honesty and social justice and the fair functioning of the state and society as a whole, as well as enterprises, institutions and organizations. Therefore, solving the problem of corruption is one of the priorities of the state.

It should also be noted that according to the Government's Priority Action Plan for 2021, the NAPC should increase the number of full inspections of declarations of persons authorized to perform state or local government functions, establish systematic work on anti-corruption examination of draft regulations submitted to the Verkhovna Rada of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine, improvement of the system of control over the observance of the legislation on financing political parties and targeted use by political parties the funds allocated from the state budget to finance their statutory activities by introducing an electronic system for submitting and publishing reports of political parties, etc.

Although much work remains to be done, the electronic declaration system is clearly Ukraine's main achievement on the path to reforming. Together with other measures of ensuring transparency and accountability, the system of e-declaration of property is aimed at restoring public confidence in the state and its representatives. While preparing the state for the upcoming elections, it is important to demonstrate to the citizens of Ukraine how they can contribute to Ukraine's political reform agenda, making full use of new tools and transparency systems, and ensuring that the government to be honest and open and to people's serve interests.

Key words: *electronic declaration, declaring, corruption, criminal offenses, National Agency on Corruption Prevention.*

References

1. Ukraine (2021), *Electronic declarations as a way to identify illegally acquired assets*, Expert opinion on ensuring competent, impartial and effective collection and verification of electronic declarations of civil servants, available at: <https://euaci.eu/assets/userfiles/resources/opinion2.pdf> (accessed 12 October 2021).
2. Ukraine (2020), *Regarding the application of certain provisions of the Law of Ukraine "On Corruption Prevention" regarding financial control measures*, clarification of the National Agency on Corruption Prevention No. 1 dated 13.02.2020, National Agency on Corruption Prevention, Kyiv, available at: <https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/Rozyasnennya-2020-finish-12.02.20201.pdf> (accessed 15 October 2021).
3. Ukraine (2021), *Regarding the application of certain provisions of the Law of Ukraine "On Corruption Prevention" regarding financial control measures*, clarification of the National Agency on Corruption Prevention No. 1 dated 13.02.2021, National Agency on Corruption Prevention, Kyiv, available

at: <https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/02/Rozyasnennya-1-vid-03.02.2021-1-1.pdf> (accessed 02 October 2021).

4. Ukraine (2020), *Procedure for control and full verification of the declaration of a person authorized to perform the functions of the state or local self-government*, order of National Agency on Corruption Prevention No. 144/20 of 15.04.2020, National Agency on Corruption Prevention, Kyiv, available at: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/nakaz-144-20-vid-15-04-2020-poryadok-provedennya-kontrolyu-ta-povnoyiperevirky-deklaratsiyi-osoby-upovnovazhenoyi-na-vykonannya-funktsijderzhavy-abo-mistsevogo-samovryaduvannya/> (accessed 02 October 2021).

5. Ukraine (2018), *Is e-declaration a panacea for corruption?*, available at: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/blog/2018/the-expectations-and-reality-of-e-declarations.html> (accessed 12 October 2021).

6. Ukraine (2020), *NAPC presented a draft National Report to the Government, Anti-Corruption Activity Report 2020*, available at: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/zvit-antykoryuptsijnoyi-diyalnosti-2020-nazk-prezentovalo-uryadu-proyekt-natsionalnoyi-dopovidy/> (accessed 12 October 2021).

УДК 341.36

DOI 10.32755/sjcriminal.2021.02.

Ткаченко О. Г.,

кандидат юридичних наук, доцент, заступник начальника
кафедри тактико-спеціальної підготовки,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-5640-0906;

Прошкіна О. В.,

студентка заочної форми навчання факультету заочного, контрактного навчання та підвищення кваліфікації працівників,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID:0000-0002-9925-1314

ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ОТРИМАННЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ ПЕРСОНАЛОМ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано природу юридичної відповідальності за отримання пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України. Розкрито зміст видів відповідальності, що можуть бути застосовані до персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України у разі вчинення корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією. У висновках зазначено підстави юридичної відповідальності, а саме: сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність можливою, та різниця між відповідальністю за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення полягає у ступені тяжкості скоєного.

Ключові слова. корупційне правопорушення, правопорушення, пов'язане з корупцією, юридична відповідальність, корупція.

Постановка проблеми. Станом на сьогодні ні в кого не викликає сумнівів твердження про те, що особливо відповідальне місце в розбудові та функціонуванні України відведене державним службовцям, які, опираючись на конституційне закріплення їх прав та обов'язків, зобов'язані представляти державу, виконувати її завдання та функції [1, с. 63]. Стаття 368 Кримінального кодексу України, за якою передбачено відповідальність за отримання пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди в лідерах за «визнанням» та найбільш яскраве корупційне правопорушення. У нашій країні воно має особливу насущ-

ність. Під протекцією боротьби з корупцією правоохоронні органи прагнуть показати позитивну динаміку. Особливий резонанс мають факти виявлення хабарництва серед осіб вищого рівня влади, але є і деякі випадки притягнення до відповідальності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні питання правової характеристики отримання пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди розглядали П. П. Андрушко, О. Ф. Бантишев, В. В. Березнер, О. Ю. Бусол, М. Б. Желік та інші.

Проте у працях цих авторів, як правило, йдеться про аналіз корупційних діянь у купі або опис та коментування окремих складів злочинів.

Мета статті. Таким чином, метою цієї роботи є здійснення всебічного аналізу правових норм, які регламентують юридичну відповідальність за отримання пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України.

Виклад основного матеріалу. Останніми роками ця норма змінювалася кілька разів. Раніше неправомірною вигодою (хабарем) вважалися лише матеріальні блага. Наприклад, гроші, цінні речі, нерухомість і т. ін. Але сьогодні це поняття набуло більш широкого змісту та означає не тільки майно або гроші, але також нематеріальні активи, переваги, послуги, пільги, будь-які вигоди нематеріального і негрошового характеру.

Остання редакція вищевказаної статті охоплює широке коло діянь. Слід зауважити, що тепер карається не тільки отримання неправомірної вигоди, але також згода на неї (отримання пропозиції чи обіцянки такої вигоди) і прохання чи вимога її надати. Фактично, навіть якщо підозрюваний ще реально нічого не отримав, але вже погодився «допомогти» за «подяку», то вже сама згода – привід для притягнення до юридичної відповідальності.

Слід з'ясувати: а що ж таке юридична відповідальність? Як відомо, що вчинення особою правопорушень вимагає відповідальності у вигляді застосування заходів державного примусу каральної спрямованості, правопорушник повинен зазнати шкоду особистого, організаційного чи матеріального характеру.

В юридичній науці є двобічне розуміння юридичної відповідальності: позитивна (заохочувальна) відповідальність – передбачає заохочення за виконання корисних для суспільства і держави варіантів поведінки; негативне (охоронне) зобов'язання – передбачає стягнення за правопорушення.

Основи відповідальності як соціального явища було засновано ще в моральних нормах початкового ладу. З давніх часів цей термін вживався у визначенні «борг», «обов'язок» чи «покарання». **Відповідальність** – це обов'язок особи дізнатися про негативні наслідки за вчинки, які не відповідають встановленим загалом соціальним нормам або моралі. Серед таких видів соціальної відповідальності розпізнають моральну, політичну, юридичну тощо.

Юридична відповідальність – це юридичне зобов'язання правопорушника зазнати примусового позбавлення певних соціальних його статків чи цінностей (матеріальних, духовних чи особистих), які належали йому до того факту правопорушення.

Ознаками юридичної відповідальності є негативна реакція держави на правопорушення та суб'єкта, винного в його вчиненні. Це один з видів державного примусу у формах каральних і правовідновлювальних заходів, який з'являється тільки за наявності правопорушення та виявляється в обов'язку правопорушника зазнати певних втрат свого особистого, організаційного чи матеріального характеру.

Підґрунтям юридичної відповідальності є сукупність таких обставин, наявність яких чинить юридичну відповідальність можливою і належною. Відсутність комплексу таких чинників містить таку відповідальність.

Реальними (фактичними) причинами притягнення до юридичної відповідальності є склад правопорушення. Такими підставами (приводами) можуть бути: факти вчинення небезпечної дії (правопорушення) – це фактична підстава; присутність норми права, яка забороняє таку поведінку та встановлює відповідні санкції – нормативний привід; недостатність причин звільнення від юридичної відповідальності; існування правозастосовного акта – рішення повноважного органу, який накладає юридичну відповідальність: обумовлюється різновид та міра державного впливу, так зване, процесуальне підґрунтя.

Залежно від видів правових проступків та діянь розрізняють такі види юридичної відповідальності: кримінальна відповідальність – така, що полягає у застосуванні виду та міри кримінального покарання до винної в заподіяному злочину фізичної особи; адміністративна відповідальність – її сутність полягає в накладенні на винних фізичних осіб, які порушили норми поведінки, чинних у сфері державного управління та окремих врегульованих адміністративним законодавством сферах адміністративних стягнень (попередження, штраф, втрати спеціальних прав); цивільно-правова – така відповідальність, яка полягає в накладенні цивільно-правових стягнень (відшкодування збитків, штрафу, пені) на юридичну або фізичну особу за неналежне виконання (невиконання) зобов'язань, або за заподіяння майнової шкоди, а також за порушення деяких особистих немайнових прав (честь, гідність, ділова репутація); дисциплінарна відповідальність – ця, що здійснюється у виді накладення адміністрацією підприємств, установ, організацій дисциплінарних стягнень внаслідок порушення дисципліни. Вирізняють такі види цієї відповідальності: трудову, навчальну, військову, службову тощо; матеріальна відповідальність – це різновид юридичної відповідальності працівника за майнову (або матеріальну) втрату, яку заподіяно організації, підприємству чи установі через порушення трудових чи службових обов'язків, покладених на нього.

Головним чином, заходи юридичної відповідальності спрямовані не на формальне покарання винуватця, а лише на те, щоб забезпечити порушений інтерес суспільства, правомочного суб'єкта та відновити суспільні відносини, що порушені незаконною поведінкою. Через це юридична відповідальність має цілі відшкодувати суспільно небезпечні наслідки, що завдано правопорушенням, якщо вони мають поновлюваний (компенсаційний) характер.

Як сказано раніше, за отримання пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди персонал Державної кримінально-виконавчої служби України може бути притягнений до кримінальної відповідальності.

Поняття «корупційне правопорушення» та «корупція» є початковими категоріями антикорупційного законодавства. Кон-

цепція «корупційне правопорушення» передбачає посилення на ознаки корупції.

Проте корупція – це поняття комплексне, яке охоплює комплекс взаємопов’язаних правопорушень, таких як кримінальних, адміністративних та дисциплінарних. Оскільки корупцію необхідно розглядати на основі комплексного підходу, то ж таке переконання є правильним і для цього простіше було б засвідчувати, що вона є фактом публічної сфери.

Існування корупції неможливе без предмета корупційних дій – «неправомірної вигоди», отримання якої може бути метою корупції, безпосередньо предметом отримання чи надання, обіцянки чи пропозиції тощо.

Під обіцянку розуміють зобов’язання надати (або передати) неправомірну вигоду, взятого на себе особою.

Пропозиція розуміється як повідомлення особі про існування можливості та наміру (чи бажання) надати неправомірну вигоду; ця пропозиція має бути прозорою, недвозначною і містити всі істотні умови. Згідно з приміткою до статті 354 Кримінального кодексу в Україні пропозиція означає вираження наміру надати незаконну перевагу працівникові організації, компанії чи установи особі, що надає державні послуги, або службовій особі, а обіцянка означає виявлення цього наміру з повідомленням про те, як забезпечити незаконну вигоду, час і місце. Надати означає будь-яким чином передати незаконну перевагу іншій особі. Незаконні вигоди можна обіцяти, пропонувати, надавати та отримувати як особисто, так і через посередників – останнє не має значення для визнання таких актів корупцією. Відповідно до статті 1 Закону України «Про запобігання корупції» корупційним правопорушенням визнається діяння, що містить ознаки корупції, вчинене певним суб’єктом – особою, зазначеною у ст. 3 Закону; за його вчинення законом передбачена юридична відповідальність (кримінальна, дисциплінарна та/або цивільно-правова) [2].

З вищевикладеного випливає, що діяння вважається корупційним, якщо воно: містить корупційні ознаки; яке вчинене певним суб’єктом – особою, яку зазначено у статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», тобто особою рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України; за

ного законом встановлена юридична відповідальність: кримінальна, адміністративна, дисциплінарна або цивільно-правова.

Антикорупційне законодавство також наголошує на понятті злочину, пов'язаного з корупцією. Таким чином, стаття 1 Закону України про запобігання корупції передбачає, що корупційне правопорушення визначається як діяння, що не містить ознак корупції, але яке порушує вимоги Закону про запобігання корупції, заборони та обмеження, що караються відповідальністю за корупцію та тісно пов'язані з нею корупційними правопорушеннями, за які закон встановлює дисциплінарну, кримінальну, адміністративну або цивільну відповідальність.

Таким чином, пов'язаним з корупцією правопорушенням є діяння: 1) що не містить ознак корупції; 2) таке, що порушує вимоги, заборони та обмеження, встановлені Законом України «Про запобігання корупції»; 3) яке вчинене певним суб'єктом – особою, яку зазначено у статті 3 Закону України «Про запобігання корупції»; 4) за яке законодавством встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну або цивільно-правову відповідальність.

Відповідно до статті 65 Закону про запобігання корупції України за вчинення корупційних правопорушень або корупційних правопорушень особи несуть дисциплінарну, кримінальну, адміністративну та цивільно-правову відповідальність у порядку, встановленому законом. У цьому випадку різниця між відповідальністю за корупційні правопорушення та пов'язаними з корупцією злочинами полягає в тому, що адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення не може існувати, на відміну від корупційних правопорушень.

Однією з ознак корупційного правопорушення є вчинення активних дій або бездіяльність в корисливих цілях, а саме отримання незаконних переваг як майнового, так і немайнового характеру, тобто «обов'язкова наявність корисливої мети, що спрямована на досягнення матеріальної або іншої вигоди». Значимо той факт, що така вигода (як матеріальна, так і нематеріальна) отримується особою рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України незаконно. Водночас особисті інтереси, як підстава для зловживання служ-

бовим становищем, можуть виявлятися в бажанні отримати вигоду немайнового характеру або взаємні послуги, заручитися підтримкою у вирішенні будь-якої проблеми.

Друга ознака полягає в тому, що дії чи бездіяльність суб'єкта відповідальності за корупційні правопорушення здійснюються через недотримання вимог нормативних актів, які визначають коло прав та обов'язків особи, яка перебуває на певній посаді. Факт корупції в діяльності об'єкта відповідальності за такі порушення відбуватиметься, якщо відповідна посадова особа не свідомо виконує правила своїх повноважень, не ризикуючи нести відповідальність у разі виявлення таких порушень.

Характерним для такого діяння (або бездіяльності) є те, що воно вчинене суб'єктом відповідальності за корупційні правопорушення, який отримує за нього переваги, не передбачені законом, всупереч інтересам служби та обсягу прав, своєї компетенції та повноважень.

Ще однією важливою особливістю є факт вчинення діяння, пов'язаного з використанням службових повноважень та відповідних можливостей, який не стосується здійснення службових функцій, а безпосередньо пов'язаний з фактом зловживання ними.

Відповідно до статті 45 Кримінального кодексу України корупційні злочини – це кримінальні правопорушення у значенні статей 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у разі зловживання владою, а також злочини, передбачені деякими статтями Кримінального кодексу України [3].

Іншими словами, умовно кажучи, всі корупційні злочини поділяються на дві порівняно незалежні групи: а) безумовно корупційні; б) ті, що вважаються корупційними, лише якщо вони скоєні через зловживання владою. Склад кримінального правопорушення, що розслідується в цій статті, безумовно є корупційним злочином і пов'язаний з отриманням чи пропонуванням (зокрема пропозиції та обіцянки таких дій) незаконної вигоди, крім того, незаконна вигода є предметом цього злочину. До того ж, слід зазначити, що стаття 23 Закону про запобігання корупції України встановлює певні обмеження щодо отримання подарунків.

Таким чином, особам рядового і начальницького складу ДКВС України, безпосередньо або через інших осіб, забороня-

ється вимагати, просити, отримувати подарунки для себе: 1) стосовно здійснення цими особами діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування; 2) якщо особа, яка дарує, підпорядкована такій особі.

Особи рядового і начальницького складу ДКВС України можуть приймати подарунки, що відповідають загальною визначеним уявленням про гостинність, за винятком вищезазначених випадків, якщо вартість таких подарунків не перевищує прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого на день прийняття подарунка одноразово та загальна вартість таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) протягом року, не перевищує двох прожиткових мінімумів, встановлених для працездатної особи, дійсний на 1 січня року, в якому приймаються подарунки [2].

Обмеження вартості подарунків, передбачене в цьому розділі, не поширюється на подарунки, які є: подаровані родичами; отримуються у формі загальнодоступних знижок на товари, послуги, загальнодоступні заробітки, призи, бонуси.

Подарунок – готівка чи інші товари, пільги, привілеї, послуги, нематеріальні активи, які надаються/отримуються безкоштовно або за мінімальну ринкову ціну [2].

Ринкова ціна – це ціна, яка фіксується безпосередньо на реальному ринку під впливом взаємозв'язку попиту та пропозиції, або ціна конкретних операцій, що відбулися на вільному ринку під впливом суто ринкових факторів [4]. Інакше кажучи, це домінуюча ціна на ринку протягом відповідного періоду на товари (послуги, роботи). Вона встановлюється безпосередньо на вільному та конкурентоспроможному ринку під впливом взаємозв'язку між попитом та пропозицією і не нав'язується директивними документами державних органів.

Положення Цивільного кодексу України, зокрема щодо пожертв, можуть не поширюватися на відносини, що регулюються українським Законом «Про запобігання корупції». Відповідно до статті 717 Цивільного кодексу, на підставі угоди про пожертву одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується в майбутньому безкоштовно передавати товари (пожертви) іншій стороні (обдарованій особі).

Важливо, що згідно з частиною 2 статті 717 Цивільного кодексу, договір, який встановлює обов'язок обдаровуваного вчинити на користь дарувальника будь-які дії майнового або немайнового характеру, не є договором дарування. Те саме стосується пожертв. Адаже, перш за все, в договорі про пожертву застосовуються положення про договір дарування; з іншого боку, дарувальник має право контролювати використання пожертви відповідно до мети, встановленої договором про пожертву, якої він позбавлений у разі пожертви у значенні антикорупційного законодавства, і по-третє, вигоду від пожертви отримують треті особи, а не жертвувач, що, звичайно, суперечить корупційній жертві – це робиться саме для того, щоб діяти на користь жертвувача.

Близькість понять дарунку та неправомірної вигоди обумовлює співвідношення: подарунок завжди має матеріальне виявлення, а неправомірна вигода може мати нематеріальне значення; отримання незаконних переваг завжди пов'язане з необхідністю використання особою свого службового становища; отримання подарунка не завжди пов'язане із здійсненням повноважень.

Порушення встановлених законом обмежень щодо отримання подарунків передбачає адміністративну відповідальність за ст. 172⁵ Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Цивільно-правова відповідальність за корупцію або пов'язані з корупцією правопорушення покладається відповідно до Цивільного кодексу у випадку, якщо вони спричинили негативні цивільно-правові наслідки (заподіяння матеріальної або моральної шкоди).

Питання щодо притягнення особи рядового та начальницького складу ДКВС до цивільно-правової відповідальності вирішується в суді.

Частиною 2 ст. 65 Закону України «Про запобігання корупції» також передбачено, що особа, яка вчинила корупційне правопорушення або пов'язане з корупцією правопорушення, але суд не призначив санкції чи покарання щодо неї у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або здійснювати певні види діяльності, пов'язані з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, або такої, що прирівнюється до цієї

діяльності, підлягає притягненню до дисциплінарної відповідальності у порядку, встановленому законом.

Частиною 3 ст. 65 Закону України «Про запобігання корупції» передбачає, що на вимогу спеціально уповноваженого суб'єкта у сфері боротьби з корупцією або за приписом Національного агентства з метою виявлення причин та умов, які сприяли корупції чи корупції, пов'язаної з правопорушенням або невиконання будь-яким іншим чином вимог Закону України «Про запобігання корупції» в інший спосіб, за рішенням керівника органу, компанії, установи, організації, в якій працює особа, яка вчинила таке правопорушення, проводиться службове розслідування у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Обмеження щодо заборони особи, звільненій з посади у зв'язку з притягненням за корупційні правопорушення, вести діяльність, пов'язану з виконанням державних функцій, місцевого самоврядування або такою, що прирівнюється до цієї діяльності, встановлюються лише за вмотивованим рішенням суду, якщо інше не передбачено законом.

Інформація про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення, щодо яких суди винесли відповідні рішення, які набрали законної сили, а також інформація про накладення дисциплінарних стягнень за корупційні правопорушення вноситься до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні правопорушення.

Висновки. Отже, із вищенаведеного можна зробити такі висновки: підставами юридичної відповідальності є сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність можливою та доцільною; карається не лише отримання неправомірної вигоди, але й згода на неї (отримання пропозиції або обіцянки такої переваги) та прохання про її надання; у разі корупції або пов'язаних з корупцією правопорушень особи притягуються до кримінальної, адміністративної, цивільної та дисциплінарної відповідальності у порядку, встановленому законом.

Однак різниця між корупційною відповідальністю та правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, полягає в тому, що за корупційні правопорушення не може наставати адміністративна відповідальність, на відміну від правопорушень, пов'язаних з корупцією.

Список використаних джерел

1. Ткаченко О. Г., Разумейко Н. С. Поняття та характерні риси конфлікту інтересів під час проходження державної служби в Україні. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2020. № 2 (10). С. 63–74.
2. Про запобігання корупції: Закону України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 20.08.2021).
3. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.08.2021).
4. Про затвердження примірної методики визначення очікуваної вартості предмета закупівлі: наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 18 лютого 2020 року № 275. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME200183.html. (дата звернення: 20.08.2021).

Tkachenko O.,

Ph.D. in Law, Associate Professor, Deputy Head
of the Department of Tactical and Special Training,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5640-0906;

Proshkina O.,

Part-time Student of the Faculty Distance Learning, Contract Training
and Advanced Training of the Employees,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9925-1314

CHARACTERISTICS OF LEGAL RESPONSIBILITY FOR ACCEPTING AN OFFER, PROMISE OR OBTAINING AN UNLAWFUL BENEFIT BY THE STAFF OF THE STATE CRIMINAL AND EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE

The nature of legal responsibility for accepting an offer, promise or obtaining an unlawful benefit by the staff of the State Criminal and Executive Service of Ukraine is analyzed in the article. The essence of the types of responsibility that can be applied to the staff of the State Criminal and Executive Service of Ukraine in case of committing a corruption offense or an offense related to corruption is disclosed. The analysis of the concept of “gift” and the difference in its nature, defined in anti-corruption law and civil law are provided in the article. An agreement that establishes giftee’s obligation to perform any actions of a property or non-property nature in favor of a giver is not a gift agreement. The same relates to donations, because, first of all, the provisions of the donation agreement apply to the gift agreement; on the other hand, a donor has the right to control the use of the donation in accordance with the purpose established by the donation agreement,

which they are deprived of in the case of a donation within the meaning of anti-corruption legislation. Also, the procedure and conditions for bringing junior enlisted and command staff officers of the State Criminal and Executive Service of Ukraine to justice, have been revealed. The authors also draw attention to the cases when the junior enlisted and command staff officers of the SCES of Ukraine can accept gifts. It is provided that such gifts must meet the generally accepted notions of hospitality, if their value does not exceed the subsistence level for able-bodied persons, established on the day of acceptance of the gift once and the total value of such gifts received from one person (group of persons) during the year does not exceed two subsistence minimums established for an able-bodied person. The conclusions state that the grounds for legal responsibility are a set of circumstances, the presence of which makes legal responsibility possible and the difference between responsibility for corruption and corruption-related offenses is the severity of an offense. It is noted, firstly, that it is punishable not only to obtain unlawful benefits, but also to consent to its receipt, and secondly, that administrative responsibility can't be used, while the law provides for all types of responsibility for offenses related to corruption.

Key words: corruption offense; corruption-related offenses; legal responsibility; corruption.

References

1. Tkachenko, O. H and Razumeiko, N. S. (2020), "Concepts and character of drawings of the conflict and interests during passing of public service in Ukraine", *Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law*, No. 2 (10), pp. 63–74.
2. Ukraine (2014), *On Prevention of Corruption*: Law of Ukraine dated October 14, 2014 No. 1700-VII, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (accessed 20 August 2021).
3. *Criminal Code of Ukraine*: Law dated 05 April 2001 No. 2341-III, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (accessed 20 August 2021).
4. Ukraine (2020), *On the Statement of an Approximate Technique of Definition of Expected Cost of a Subject of Purchase*: the order of the Ministry of Development of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine dated 18 February 2020 No. 275, available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME200183.html (accessed 20 August 2021).

УДК 349.3:364-7

DOI 10.32755/sjcriminal.2021.02.

Шумна Л. П.,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави та права, конституційного права, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-7708-296X;

Сташків Б. І.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави та права, конституційного права, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-3746-9382;

Денисенко К. В.,

кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави та права, конституційного права, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-9637-1361

СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ ЯК ОБ'ЄКТИ СОЦІАЛЬНО-ОБСЛУГОВУВАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН: ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ (ЧАСТИНА II)

Продовження. Початок у попередньому номері.

3. Соціальний та фізичний супровід. Класифікатор розрізняє послуги соціального та фізичного супроводу. До першої групи належать: 1) соціальний супровід сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих ситуаціях [41]; 2) соціальний супровід сімей, у яких виховуються діти-сироти, і діти, позбавлені батьківського піклування [42]; 3) соціальний супровід під час працевлаштування та на робочому місці [43]. До другої групи можна вмістити: 1) супровід під час інклюзивного навчання; 2) персональний асистент; 3) фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату, та пересуваються на кріслах колісних з інтелектуальними, сенсорними, фізичними, моторними, психічними та поведінковими порушеннями.

Соціальна послуга соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах – це сукупність дій з боку надавача послуги, спрямовані на подолання чи мінімізацію негативних наслідків складних життєвих обставин, у яких

перебуває отримувач послуги (повна, неповна, багатодітна сім'я з біологічними дітьми або окрема особа). Зміст цієї соціальної послуги перерахований у розділі VIII і додатку 1 Державного стандарту [41]. Вказана соціальна послуга не може зводитись до здійснення надавачем наглядових функцій щодо сім'ї, якій надається ця послуга. Послуга надається тільки тим сім'ям, стосовно яких ухвалено рішення, що вона знаходиться у складних життєвих обставинах.

Дитина-сирота і діти, позбавлені батьківського піклування [44; 45], можуть бути влаштовані в сім'ї громадян України, які перебувають переважно в сімейних, родинних відносинах із цими дітьми, над якими вони встановили опіку та піклування [46; 47], у прийомній сім'ї [48], до дитячого будинку сімейного типу [49]. Рішення про надання соціальної послуги соціального супроводу ухвалюється надавачем після надходження до нього копій рішень про утворення прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, договорів про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомну сім'ю, організацію діяльності будинку сімейного типу, копій рішення про встановлення опіки, піклування або рішення суду (розділ II) [42]. Соціальна послуга супроводу надається всім без винятку сім'ям, у яких є діти вказаної категорії. Порядок здійснення соціального супроводу таких сімей нормативно врегульований [50].

Соціальна послуга соціального супроводу під час працевлаштування та на робочому місці може бути надана будь-якій особі, яка перебуває у складних життєвих обставинах, нездатна на рівних умовах конкурувати на ринку праці. Найчастіше така послуга необхідна особам з інвалідністю, звільненим з місць позбавлення волі, бездомним, сиротам тощо. Визначення цієї соціальної послуги, її зміст та порядок надання надано у відповідному Державному стандарті [43].

Соціальна послуга супроводу під час інклюзивного навчання полягає в наданні допомоги в пересуванні, самообслуговуванні, комунікації, харчуванні, орієнтації у просторі, а також у забезпеченні безпеки дітям під час перебування в закладах дошкільної та загальної середньої освіти. Така послуга за потреби надається дітям з особливими потребами. Проект державного

стандарту цієї послуги проходить апробацію. Особа, яка надаватиме таку послугу, повинна пройти спеціальне навчання.

До попередньої послуги може бути прирівняна така соціальна послуга, як персональний асистент з більш широким діапазоном обов'язків. У деяких випадках він називається персональний асистент для осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, або персональний асистент особи з інвалідністю. Класифікатор соціальних послуг до соціальної послуги, персональний асистент зарахував допомогу та догляд, фізичний супровід для забезпечення самостійності та інтеграції у суспільство; сприяння реалізації прав у сферах соціального захисту, зайнятості, охорони здоров'я, освіти і науки, доступність інфраструктури та ін. Державний стандарт цієї соціальної послуги досі не розроблений. Необхідно вказати на вік, з якого особа може вказану послугу отримувати.

Закон України «Про соціальні послуги» до базових зарахував таку послугу, як фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору (п. 13 ч. 6 ст. 16). У Класифікаторі дається більш широкий перелік осіб з інвалідністю, які потребують фізичного супроводу. Розроблено проект Державного стандарту соціальної послуги фізичного супроводу осіб з інвалідністю з порушенням зору. За аналогією повинні бути розроблені стандарти фізичного супроводу осіб з інвалідністю з іншими порушеннями нозологій (порушення опорно-рухового апарату, інтелектуальні порушення, психічні порушення та поведінкові порушення). Фізичний супровід полягає в наданні допомоги під час переміщення особи від місця знаходження до місця призначення і назад. Соціальна послуга надається епізодично під час обґрунтування необхідності відвідання певної установи. Перелік установ, які може відвідати особа, не повинен бути вичерпним. Сюди можна вмістити зони відпочинку, концертні зали, спортивні комплекси тощо. На супровідника можуть бути покладені інші обов'язки (заповнення бланків, написання заяв, читання інформації під час такого відвідування).

Перша група соціальних послуг пов'язана не з фізичним супроводом, а з допомогою під час подолання конкретних життє-

вих обставин і така допомога може надаватися тривалий час. Друга група соціальних послуг стосується надання допомоги, як правило, під час переміщення з одного місця в інше і розрахована на короткий термін. Ця група послуг немає затверджених державних стандартів та чіткого розмежування між собою.

4. Надання тимчасового місця проживання. Класифікатор соціальних послуг передбачає такі види послуг цієї групи: 1) надання притулку; 2) нічний притулок; 3) короткотермінове проживання. На сьогодні затверджений Державний стандарт надання притулку бездомним особам [51]. Соціальна послуга надання притулку розрахована не тільки на бездомних осіб, але і на осіб, які постраждали від домашнього насильства, громадян, що постраждали через пожежу, стихійне лихо тощо. На думку авторів цієї публікації, потрібно розробити єдиний державний стандарт надання притулку всім цим категоріям осіб, оскільки послуга обмежується наданням тимчасового притулку і не більше та не відображає специфіку різних категорій її отримувачів.

Нічний притулок розрахований на бездомних осіб, що перебувають у кризовій ситуації і з різних причин не можуть користуватися закріпленим за ними житлом. Вказана соціальна послуга вимагає розробки та затвердження відповідного державного стандарту.

Короткотермінове проживання містить не тільки забезпечення тимчасового проживання особи/сім'ї, але і їх соціальний супровід та допомогу з пошуку постійного місця проживання. Послуга може стосуватися широкого кола осіб і вимагає розробки і затвердження окремого державного стандарту.

5. Соціальна реабілітація. До цієї групи, перш за все, належить послуга соціальної реабілітації осіб з інтелектуальними та психічними порушеннями. Державний стандарт під соціальною послугою соціальної реабілітації розуміє навчання, формування, розвиток та підтримку соціально-побутових навичок (самообслуговування, комунікації, позитивної поведінки, приготування їжі, користування грошима тощо); допомогу у забезпеченні технічними засобами реабілітації, навчання навичкам, користування ними; психологічну підтримку; організацію дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності, працетерапії, арттерапії, надання інформації з питань со-

ціального захисту тощо. Отримувачами цієї послуги можуть бути особи з інтелектуальними та психологічними порушеннями. Зміст вказаної послуги конкретизований у розділі VIII та додатку 3 Державного стандарту соціальної реабілітації осіб з інтелектуальними та психічними розладами [52].

До цієї групи належить соціальна послуга соціально-психологічної реабілітації. Нині державний стандарт щодо цієї послуги перебуває на стадії обговорення. Послуга може надаватися стаціонарно або напівстаціонарно (переважно у денний час). Отримувачами може бути широке коло осіб (діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти з поведінковими порушеннями через розлучення батьків, діти та дорослі, які зазнали жорстокого поводження або постраждали від домашнього насильства тощо). У зміст послуги входить короткотермінове проживання, проведення психологічного консультування і психолого-педагогічної корекції. Вказана соціальна послуга конкретизована як окремі послуги стосовно осіб з поведінковими порушеннями через вживання психоактивних речовин та осіб з поведінковими порушеннями через ігрову залежність. Державні стандарти цих двох соціальних послуг перебувають у стадії розроблення або обговорення.

6. Послуги, які сприяють реалізації прав особи на соціальні послуги. До названої групи можна зарахувати такі соціальні послуги: 1) інформування; 2) консультування і, в тому числі, консультативний кризовий телефон; 3) посередництво; 4) представництво інтересів. Соціальна послуга інформування полягає в наданні інформації з питань соціального захисту населення, в тому числі, переліку та адрес надавачів соціальних послуг, умов їх отримання, тарифів на платні соціальні послуги тощо. Отримувачем соціальної послуги може бути будь-яка заінтересована особа, а не тільки вразливі групи населення та особи і сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах. Підстави відмови в наданні інформації у нормативних актах відсутні. З отриманої інформації людина може зробити висновок про наявність чи відсутність права на певну соціальну послугу. Державний стандарт цієї соціальної послуги відсутній.

Соціальна послуга консультиування – комплекс заходів, що здійснюються протягом строку, необхідного для виходу зі складної життєвої обставини, та адаптації особи, сім'ї до нових умов соціального середовища, спрямованих на усунення/приспосовування обмежень життєдіяльності, підтримку соціальної незалежності, збереження та продовження соціальної активності особи, сім'ї [53]. Зміст цієї послуги розкривається у розділі VIII та додатку 5 Державного стандарту соціальної послуги консультиування. Різновидом послуги є соціальна послуга консултативний кризовий телефон, тобто консультиування за допомогою засобів зв'язку.

Посередництво (медіація) – метод вирішення конфліктів/спорів, за допомогою якого дві або більше сторін конфлікту/спору намагаються в межах структурованого процесу за участю посередника/медіатора досягти згоди для його вирішення [54]. Зміст послуги полягає в допомозі у врегулюванні конфліктів, веденні переговорів та опрацюванні шляхів і умов вирішення конфлікту та конкретизований у розділі IX і додатку 2 Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації). Отримувачами послуги виступають особи/сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Представництво інтересів полягає у веденні переговорів від імені отримувача соціальних послуг, допомога в оформленні або відновленні документів, сприяння в реєстрації місця проживання або перебування, допомога у розшуку рідних. Зміст вказаної соціальної послуги розкритий у розділі VIII та додатку 2 Державного стандарту соціальної послуги представництва інтересів [55].

7. Соціальні послуги профілактики, адаптації, інтеграції та реінтеграції. Послуга соціальної профілактики – комплекс заходів, що здійснюються суб'єктом, який надає соціальні послуги, спрямований на запобігання, обмеження та зупинення негативних соціальних і особистісних (поведінкових) явищ та їх наслідків у соціальному середовищі та реалізовується за допомогою різних інструментів впливу соціального, юридичного, педагогічного, психологічного характеру [56]. Види соціальної профілактики, опис заходів, що становлять їх зміст та форми надання, послуги вказані у додатках 1, 2, 3 Державного стандарту соціальної послуги профілактики.

Соціальна послуга соціальної адаптації – комплекс заходів, що здійснюються протягом строку, необхідного для процесу активного гармонійного пристосування осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, до змінених умов соціального середовища, спрямованих на усунення/пристосування обмежень життєдіяльності для підтримання соціальної незалежності, збереження та продовження їхньої соціальної активності [57]. Зміст соціальної послуги соціальної адаптації вказаний у розділі XIII та конкретизований у додатку 3 Державного стандарту цієї послуги. Різновидом цієї послуги є соціально-трудова адаптація, що стосується осіб з інвалідністю, але державний стандарт названої послуги ще не затверджений.

Соціальна послуга соціальної інтеграції та реінтеграції розрахована на внутрішньо переміщених осіб, осіб, які постраждали від торгівлі людьми, бездомних осіб, біженців, шукачів притулку, національні меншини, дітей та осіб, які перебувають в інтернатних закладах. Щодо цих категорій осіб повинні бути розроблені окремі державні стандарти. На сьогодні такий стандарт затверджено стосовно бездомних осіб. На наш погляд, замість семи стандартів краще розробити і затвердити єдиний стандарт, що охоплюватиме всі ці категорії осіб [58].

8. Екстрене кризове втручання. Кризова ситуація – ситуація, в якій з'являється набір травматичних подій, обставин, з яких людина не може вийти, не змінивши їх. Кризове та екстрене втручання – термінове втручання в кризову ситуацію з метою негайного усунення або мінімізації наслідків такої ситуації, надання допомоги та підтримки, спрямованої на її подолання. Соціальна послуга кризового та екстреного втручання – психологічна допомога, надання інформації з питань соціального захисту населення, допомога в організації, взаємодії з іншими фахівцями та службами, представництво інтересів, корекція сімейних стосунків тощо [59]. Зміст соціальної послуги вказаний у розділі V Державного стандарту соціальної послуги кризового та екстреного втручання. Отримувачами цієї послуги можуть бути особи, які постраждали від домашнього насильства або від торгівлі людьми чи особи, яким завдана шкода пожежею, стихійним лихом, катастрофою тощо.

9. Натуральна допомога. Вказану соціальну допомогу вже тривалий час надають відділення натуральної та грошової допо-

моги центрів надання соціальних послуг. Класифікатор соціальних послуг до змісту вказаної послуги зарахував надання продуктів харчування, предметів і засобів особистої гігієни, санітарно-гігієнічних засобів та засобів догляду, одягу, взуття та інших предметів першої необхідності, організацію харчування, забезпечення паливом тощо. Проект Державного стандарту соціальної послуги натуральної допомоги робить акцент на надання таких послуг, як прання білизни та одягу, прасування, дрібний ремонт одягу, пошив одягу та ін. Положення про відділення натуральної та грошової допомоги дає свій перелік послуг. До цих послуг також належить надання одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка» під час народження дитини [60], що регламентується окремими нормативними актами. Необхідно, щоб вказані види натуральної допомоги були зараховані до змісту відповідного державного стандарту.

10. Транспортні послуги. Полягають у перевезенні осіб з числа маломобільних груп населення до закладу, який надає соціальні, адміністративні послуги, медичну допомогу та здійснює реабілітацію. З 2018 року ведеться планомірна робота щодо стимулювання територіальних громад до створення служб перевезення людей з інвалідністю. З цією метою Мінсоцполітики своїм листом № 3268/0/2-19 від 15 лютого 2019 року надіслав підпорядкованим структурним підрозділам соцзахисту рекомендації щодо організації перевезення осіб з інвалідністю та дітей з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату. Нині потрібно прискорити роботу щодо розроблення та затвердження відповідного державного стандарту. Соціальна послуга надання транспортних послуг вимагає значних коштів та проведення організаційних заходів щодо створення мережі соціально-транспортних служб і забезпечення їх спеціально обладнаним для перевезення осіб з інвалідністю автотранспортом.

11. Переклад жестовою мовою. Здійснюється під час відвідування особами з порушеннями слуху та мовлення адміністративних органів, соціальних, медичних, освітніх та інших установ і закладів під час купівлі товарів, робіт і послуг. Проект Державного стандарту соціальної послуги перекладу жестовою мовою перебуває на завершальній стадії обговорення і готуєть-

ся до затвердження. Акцент у змісті соціальної послуги робиться на перелік установ, які може відвідувати отримувач цієї послуги. Особливістю цієї послуги є те, що вона може надаватися дистанційно через засоби відеозв'язку.

12. Тимчасовий відпочинок для осіб, які здійснюють догляд за дітьми/особами з інвалідністю. Вказана соціальна послуга запозичена в Європі і з 2018 року на базі Вінницької області проводиться апробація проекту Державного стандарту соціальної послуги тимчасового відпочинку для батьків або осіб, які їх замінюють, що здійснюють догляд за дітьми з інвалідністю. Класифікатор соціальних послуг названу послугу розділив на два підвиди: а) для тих, які здійснюють догляд за дітьми з інвалідністю і б) для тих, які здійснюють догляд за дорослими особами з інвалідністю. Проект Державного стандарту розроблений лише для першої категорії. На наш погляд, особливості догляду за дітьми та дорослими з погляду надання тимчасового відпочинку не суттєві і цю послугу не доцільно поділяти на два підвиди, а стандарт потрібно розробити єдиний для двох вищевказаних категорій осіб.

Сутність послуги полягає в забезпеченні тимчасового догляду та виховання дитини з інвалідністю за місцем її проживання або перебування в сім'ї патронатного вихователя, в закладі на період відсутності особи, що здійснює за нею догляд. Отримувачем послуги вважається особа, яка здійснює догляд за дитиною, оскільки вона на певний період звільняється від виконання своїх обов'язків. Тимчасовий відпочинок можливий терміном не більше 30 днів на рік, як правило, з розбиттям на певні періоди, наприклад 3 дні в місяць або два чи три рази на рік (15 чи 10 днів). Вільним часом людина розпоряджається на свій розсуд. На період тимчасового відпочинку за особою зберігаються всі соціальні виплати, які вона отримувала.

Крім матеріальних соціально-обслуговувальних правовідносин, де об'єктом є соціальні послуги, існують процедурні правовідносини, в яких об'єктом є рішення про надання чи відмову в наданні соціальних послуг, договір про надання соціальних послуг, індивідуальний план надання соціальних послуг тощо.

Висновки. Класифікатор соціальних послуг та державні стандарти соціальних послуг є основними підзаконними нормативними актами, якими керуються під час визначення фінансування, змісту, обсягу та порядку надання вразливим групам населення соціальних послуг. На сьогодні вони ретельно аналізуються з погляду практичного застосування, виявлення прогалин у правовому регулюванні надання кожної такої соціальної послуги, уточнення їх назви та змісту, доцільності надання деяких з них у домашніх умовах, здійснення оцінки ефективності надання конкретної соціальної послуги тощо. Більшість соціальних послуг мають в установленому порядку затверджені державні стандарти, а для деяких з них державні стандарти перебувають у стадії обговорення і затвердження. Практика надання соціальних послуг є приводом для подальшого дослідження соціальних послуг як об'єктів соціально-обслуговувальних відносин. Теоретичний аспект вимагає дати визначення кожної соціальної послуги, виокремити їх характерні риси, визначити набір послуг, які входять до конкретної соціальної послуги та ін.

Список використаних джерел

41. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах: наказ Міністерства соціальної політики України від 31.03.2016 р. № 318. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16#Text> (дата звернення: 25.04.2021).

42. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування: наказ Міністерства соціальної політики України від 11.08.2017 р. № 1307. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1089-17#Text> (дата звернення: 25.04.2021).

43. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги соціального супроводу при працевлаштуванні та на робочому місці: наказ Міністерства соціальної політики України від 21.09.2016 р. № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1359-16#Text> (дата звернення: 25.04.2021).

44. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04. 2001 р. № 2402/III. Дата оновлення: 03.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 25.04.2021).

45. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2001 р. № 2342/IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text> (дата звернення: 25.04.2021).

46. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947/III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 25.04.2021).

47. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 25.04.2021).

48. Положення про прийомну сім'ю: постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. № 565. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.04.2021).

49. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу: постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. № 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.04.2021).

50. Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу: наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 23.09.2009 р. № 3357. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0966-09#Text> (дата звернення: 25.04.2021).

51. Про затвердження Державного стандарту надання притулку бездомним особам: наказ Міністерства соціальної політики України від 13.08.2013 р. № 495. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1447-13#Text> (дата звернення: 25.04.2021).

52. Про затвердження Державного стандарту соціальної реабілітації осіб з інтелектуальними та психічними розладами: наказ Міністерства соціальної політики України від 17.12.2018 р. № 1901. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0066-19#Text> (дата звернення: 25.04.2021).

53. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги консультування: наказ Міністерства соціальної політики України від 02.07.2015 р. № 678. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0866-15#Text> (дата звернення: 25.04.2021).

54. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації): наказ Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 р. № 892. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text> (дата звернення: 25.04.2021).

55. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги представництва інтересів: наказ Міністерства соціальної політики України від 30.12.2015 р. № 1261. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0127-16#Text> (дата звернення: 25.04.2021).

56. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики: наказ Міністерства соціальної політики України від 10.06.2015 р. № 912. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0671-19#Text> (дата звернення: 25.04.2021).

57. Про затвердження Державного стандарту соціальної адаптації: наказ Міністерства соціальної політики України від 18.05.2015 р. № 514. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0665-15#Text> (дата звернення: 25.04.2021).

58. Про затвердження Державного стандарту соціальної інтеграції та реінтеграції бездомних осіб: наказ Міністерства соціальної політики України від 19.09.2013 р. № 596. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1671-13#Text> (дата звернення: 25.04.2021).

59. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги кризового та екстреного втручання: наказ Міністерства соціальної політики України від 01.07.2016 р. № 716. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-16#Text> (дата звернення: 25.04.2021).

60. Деякі питання надання одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка» при народженні дитини: наказ Міністерства соціальної політики України від 17.07.2018 р. № 1025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0845-18#Text> (дата звернення: 25.04.2021).

Shumna L.,

Doctor of Sciences (Law), Professor, Head of the Department of State and Law Theory and History, Constitutional Law, Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7708-296X;

Stashkiv B.,

Ph.D. in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of State and Law Theory and History, Constitutional Law, Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-3746-9382;

Denysenko K.,

Ph.D. in Public Administration, Associate Professor of the Department of State and Law Theory and History, Constitutional Law, Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9637-1361

SOCIAL SERVICES AS AN OBJECTS OF SOCIAL-SUPPLYING LEGAL RELATIONS: CONCEPT, TYPES AND PECULIARITIES (PART II)

Social services as an object of social-supplying legal relations that are enshrined in the Classification of Social Services are the subject of the research. An attempt to compare social services with each other and highlight common and distinctive features was made while analyzing them. Emphasis was made on the essence of each social service and the legal aspects of their providing. The features of social services as objects of the relevant legal relations were formulated.

Care occupies a special place among the objects of social-supplying legal relations. Its types such as home care, inpatient care, day care, palliative care were considered. The author's definition of social care service was given. The most characteristic features of this social service were singled out. Ways to improve the essence of some of them were suggested.

Considerable attention was paid to the supported accommodation of the elderly people and people with disabilities, the homeless persons and transit supported accommodation. Critical remarks were made about the premises that would be allocated for supported accommodation, as well as about the legal status of persons who have expressed a desire to receive this social service.

Social support is provided to families (persons) who are in difficult life circumstances, families raising biological and social orphans, individuals in employment and in the workplace. Physical support is provided to persons with disabilities. The article gives a brief description of all these types of social and physical support.

Social services for providing temporary accommodation, social rehabilitation, information, counseling, mediation, advocacy, prevention, adaptation, integration and reintegration were highlighted in the article. The authors did not ignore such

social services as emergency crisis intervention, in-kind assistance, transportation services, sign language translation. A new social service, which is just being introduced and relates to providing temporary rest to persons caring for persons with disabilities, was covered separately.

Key words: *social services, basic social services, Classification of Social Services, objects of social-supplying legal relations, essence of separate social services, state standard of social service.*

References

41. Ukraine (2016), *On Approval of the State Standard of Social Support for Families (Persons) Who are in Difficult Life Circumstances:* order of the Ministry of Social Policy of Ukraine, Ministry of Social Policy of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16#Text> (accessed 25 April 2021).

42. Ukraine (2017), *On Approval of the State Standard for Social Support of Families Raising Orphans and Children Deprived of Parental Care:* order of the Ministry of Social Policy of Ukraine, Ministry of Social Policy of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1089-17#Text> (accessed 25 April 2021).

43. Ukraine (2016), *On Approval of the State Standard of Social Service of Social Support at Employment and in the Workplace:* order of the Ministry of Social Policy of Ukraine, Ministry of Social Policy of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1359-16#Text> (accessed 25 April 2021).

44. Ukraine (2001), *On Child Protection:* Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (accessed 25 April 2021).

45. Ukraine (2001), *On Ensuring Organizational and Legal Conditions for Social Protection of Orphans and Children Deprived of Parental Care:* Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text> (accessed 25 April 2021).

46. Ukraine (2002), *Family Code of Ukraine:* law of Ukraine Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (accessed 25 April 2021).

47. Ukraine (2003), *Civil Code of Ukraine:* law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (accessed 25 April 2021).

48. Ukraine (2002), *Some Issues of Pension Provision of Citizens:* decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2008-%D0%BF#Text> (accessed 25 April 2021).

49. Ukraine (2002), *On Approval of the Regulations on Family-Type Orphanages*: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF#Text> (accessed 25 April 2021).

50. Ukraine (2009), *On Approval of the Procedure for Providing Social Support to Foster Families and Family-Type Orphanages*: order of the Ministry of Family, Youth and Sports of Ukraine, Ministry of Family, Youth and Sports of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0966-09#Text> (accessed 25 April 2021).

51. Ukraine (2013), *On Approval of the State Standard of Asylum for Homeless Persons*: order of the Ministry of Social Policy of Ukraine, Ministry of Social Policy of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1447-13#Text> (accessed 25 April 2021).

52. Ukraine (2018), *On Approval of the State Standard of Social Rehabilitation of Persons with Intellectual and Mental Disorders*: order of the Ministry of Social Policy of Ukraine, Ministry of Social Policy of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0066-19#Text> (accessed 25 April 2021).

53. Ukraine (2015), *On Approval of the State Standard of Social Counseling Services*: order of the Ministry of Social Policy of Ukraine, Ministry of Social Policy of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0866-15#Text> (accessed 25 April 2021).

54. Ukraine (2016), *On Approval of the State Standard of Social Mediation Services*: order of the Ministry of Social Policy of Ukraine, Ministry of Social Policy of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text> (accessed 25 April 2021).

55. Ukraine (2015), *On Approval of the State Standard of Social Services of Interest Representation*: order of the Ministry of Social Policy of Ukraine, Ministry of Social Policy of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0127-16#Text> (accessed 25 April 2021).

56. Ukraine (2015), *On Approval On approval of the State Standard of Social Prevention Services*: order of the Ministry of Social Policy of Ukraine, Ministry of Social Policy of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0671-19#Text> (accessed 25 April 2021).

57. Ukraine (2015), *On Approval of the State Standard of Social Adaptation*: order of the Ministry of Social Policy of Ukraine, Ministry of Social Policy of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0665-15#Text> (accessed 25 April 2021).

58. Ukraine (2013), *On Approval of the State Standard of Social Integration and Reintegration of Homeless People*: order of the Ministry of

Social Policy of Ukraine, Ministry of Social Policy of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1671-13#Text> (accessed 25 April 2021).

59. Ukraine (2016), *On Approval of the State Standard of Social Service of Crisis and Emergency Intervention*: order of the Ministry of Social Policy of Ukraine, Ministry of Social Policy of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-16#Text> (accessed 25 April 2021).

60. Ukraine (2019), *Some Issues of Providing One-Time In-Kind Assistance "Baby Package" at the Birth of a Child*: order of the Ministry of Social Policy of Ukraine, Ministry of Social Policy of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0845-18#Text> (accessed 25 April 2021).

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА СИСТЕМА:
ВЧОРА. СЬОГОДНІ. ЗАВТРА**

**НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
№ 2 (10)**

Відповідальний за випуск

Олефір Л. І.

Редактори літературні

Сила Л. М., Махотко О. П.

Комп'ютерна верстка і макетування

Олефіренко В. М.

За достовірність інформації у статтях
відповідальність несуть автори публікацій.

Підписано до друку 27.12.2021 р. Формат 60×84/16.
Друк різнографія. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 8.6.
Тираж 100 пр. Зам. № 89/21.

Редакційно-видавнича група Академії Державної пенітенціарної служби
14000, м. Чернігів, вул. Гонча, 34.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 5378 від 06.07.2017 р.